

Univerzita Karlova v Praze

Přírodovědecká fakulta

Studijní program: Demografie

Studijní obor: Demografie

Bc. Vendula Moszová

Demografický vývoj obyvatelstva na území města Litoměřic v letech 1700–1799
The demographic development of the population in the city of Litoměřice in the years
1700–1799

Diplomová práce

Vedoucí závěrečné práce: doc. RNDr. Ludmila Fialová, CSc.

Praha, 2016

Prohlášení:

Prohlašuji, že jsem závěrečnou práci zpracovala samostatně a že jsem uvedla všechny použité informační zdroje a literaturu. Tato práce ani její podstatná část nebyla předložena k získání jiného nebo stejného akademického titulu.

V Praze, 21. 4. 2016

Podpis

Na tomto místě bych chtěla poděkovat doc. RNDr. Ludmile Fialové, CSc. za její odborné vedení diplomové práce, cenné připomínky, za pomoc při celkovém uspořádání práce a za inspirativní rady i velmi vstřícné jednání při jakémkoliv problému. Mé poděkování patří také rodině a nejbližším přátelům za všeobecnou podporu při studiu. Jmenovitě bych chtěla poděkovat Lence Říhové za její projevenou chápavost a ochotu při psaní této práce.

Demografický vývoj obyvatelstva na území města Litoměřic v letech 1700–1799

Abstrakt

Cílem práce je zachytit vývoj přirozené měny na území města Litoměřic a jeho předměstích v 18. století a charakterizovat základní demografické ukazatele. Pomocí jmenné excerpcce z farních matrik byly zjištěné absolutní počty sňatků, narozených a zemřelých. Na základě agregátní metody poté byla data tříděna podle potřeby analýzy po jednotlivých letech, či dekadách. Vývoj přirozené měny Litoměřic byl srovnáván s výsledky lokálních sond v jižních Čechách, na panství Štáhlavy, v Ústí nad Labem a ve městech Frýdku a Místku. Srovnávané lokality byly zvoleny tak, aby byly zastoupeny jak rozdílné oblasti, tak geograficky blízká či vzdálená města. Srovnání výsledků potvrdilo odlišný demografický vývoj ve městech a na venkově a ukázalo i vliv geografické vzdálenosti jednotlivých měst.

Klíčová slova: vývoj přirozené měny, 18. století, Litoměřice, odhad počtu obyvatel

The demographic development of the population in the city of Litoměřice in the years 1700–1799

Abstract

The aim of Thesis is capturing the development of natural change in city of Litomerice and its suburbs in the 18th century and characterizing the basic demographic indicators. Absolute number of marriages, births and deaths was found by using Name excerpts from parish registers. Based on the aggregate method, the data was classified according to the needs analysis for individual years or decades. The development of natural change of Litoměřice was compared with the results of local probes in southern Bohemia, on the estate Stahlavý, in Usti nad Labem and in the cities of Frydek and Mistek. Comparator sites were chosen to represent different areas as well as geographically close or distant cities. Results of comparison confirmed the different demographic developments in urban and rural areas and showed the influence of geographical distance of each city.

Keywords: development of natural change, 18th century, Litoměřice, the population estimates

OBSAH

Seznam obrázků	8
Seznam tabulek	9
1 Úvod.....	11
1.1 Cíle a předpoklady práce.....	12
1.2 Struktura práce	12
1.3 Diskuze s literaturou	13
2 Historický vývoj Litoměřic.....	17
2.1 Rozsah sledované oblasti	17
2.2 Historie města Litoměřice	19_Toc449055336
3 Prameny dat a metody	24
3.1 Vývoj matričního zápisu	24
3.1.1 Matriky Litoměřice-dóm, Rybáře	25
3.1.2 Matriky Litoměřice-děkanství.....	27
3.2 Metody zpracování dat a výpočtů demografických ukazatelů	30
4 Analýza sňatečnosti.....	33
4.1 Vývoj absolutních počtů sňatků	34
4.2 Rodinný stav snoubenců	36
4.3 Sňatkový věk snoubenců.....	38
4.4 Sezónní pohyb sňatků	43
4.5 Shrnutí analýzy sňatečnosti.....	46
5 Analýza porodnosti	47
5.1 Vývoj absolutních počtů živě narozených	48
5.2 Struktury narozených podle pohlaví, vitality a legitimacy	49
5.3 Vícečetné porody	52
5.4 Sezónní pohyb narozených	53
5.5 Shrnutí analýzy porodnosti	55

6 Analýza úmrtnosti.....	57
6.1 Vývoj absolutních počtů zemřelých.....	58
6.2 Počty zemřelých podle pohlaví a věku.....	60
6.3 Kojenecká úmrtnost	64
6.4 Sezónní pohyb zemřelých	65
6.5 Shrnutí analýzy úmrtnosti	67
Vývoj přirozené měny a odhad počtu obyvatel	69
7.1 Vývoj přirozené měny.....	69
7.2 Odhad počtu obyvatel	70
7.3 Shrnutí vývoje přirozené měny a odhadu počtu obyvatel	72
Závěr	74
Seznam použité literatury.....	76
Seznam příloh.....	81

SEZNAM OBRÁZKŮ

Obr. 1	Výřez z mapového listu č. 1-Litoměřice-hradiště s podhradskými osadami, 13. století	18
Obr. 2	Výřez z mapy Litoměřic-rekonstrukce městské středověké aglomerace	18
Obr. 3	Výřez z mapového listu č. 6- Barevná katastrální mapa Litoměřic z roku 1726	19
Obr. 4	Ukázka větného zápisu z matriky křtěných, Litoměřice, 1708	25
Obr. 5	Ukázka větného zápisu z matriky křtěných, Litoměřice, 1769	26
Obr. 6	Ukázka rubrikovaného zápisu z matriky křtěných, Litoměřice, 1765	26
Obr. 7	Ukázka rubrikovaného zápisu z matriky křtěných, Rybáře, 1785	27
Obr. 8	Netradiční zápis jmenného seznamu zemřelých, Litoměřice, 1711	28
Obr. 9	Ukázka větného zápisu z matriky sňatků v českém jazyce, Litoměřice, 1711	28
Obr. 10	Vývoj počtu sňatků v absolutních číslech a 11letého průměru, Litoměřice, 1700–1799	34
Obr. 11	Věková pyramida podílů snoubenců podle věku při vstupu do manželství a typu sňatku, muži a ženy, Litoměřice, 1784–1799	40
Obr. 12	Sezónní měsíční indexy sňatků, Litoměřice 1700–1799	44
Obr. 13	Vývoj počtu živě narozených v absolutních číslech a 11letého průměru, Litoměřice, 1700–1799	48
Obr. 14	Měsíční indexy narozených, Litoměřice 1700–1799	54
Obr. 15	Sezónní pohyb narozených podle legitimacy, Litoměřice, 1700–1799	55
Obr. 16	Vývoj počtu zemřelých v absolutních číslech a 11letého průměru, Litoměřice, 1700–1799	59
Obr. 17	Vývoj kojenecké úmrtnosti na 1000 živě narozených (v promilích), Litoměřice, 1712–1799	64
Obr. 18	Vývoj jednotlivých složek kojenecké úmrtnosti na 1000 živě narozených (v promilích), Litoměřice, 1712–1799	65
Obr. 19	Měsíční indexy zemřelých podle věku, Litoměřice, 1712–1799	66
Obr. 20	Vývoj absolutních počtů živě narozených, zemřelých a přirozeného přírůstku, Litoměřice, 1712–1799	69
Obr. 21	Odhadovaný počet obyvatel na základě hrubých měr sňatečnosti, porodnosti a zpětné projekce přirozeného přírůstku, Litoměřice, 1709–1793	71

SEZNAM TABULEK

Tab. 1 Přehled jednotlivých druhů matrik využitých při zpracování, Litoměřice-děkanství, 1790–1800.....	29
Tab. 2 Absolutní počty a podíly snoubenců podle rodinného stavu, Litoměřice, 1700–1799.....	36
Tab. 3 Skladba snoubenců podle vzájemného rodinného stavu v 10letých obdobích (v procentech), Litoměřice, 1700–1799.....	37
Tab. 4 Vývoj podílů protogamních a palingamních sňatků snoubenců se známým rodinným stavem v 10letých intervalech (v procentech), Litoměřice, 1700–1799.....	38
Tab. 5a Snoubenci podle věku při vstupu do manželství ve věkových skupinách, muži, Litoměřice, 1784–1799.....	39
Tab. 5b Snoubenci podle věku při vstupu do manželství ve věkových skupinách, ženy, Litoměřice, 1784–1799.....	39
Tab. 6 Vzájemný věk snoubenců bez rozlišení rodinného stavu, Litoměřice, 1784–1799.....	40
Tab. 7 Vzájemný věk snoubenců vstupujících do protogamních sňatků, Litoměřice, 1784–1799.....	41
Tab. 8 Vzájemný věk snoubenců vstupujících do palingamních sňatků, Litoměřice, 1784–1799.....	41
Tab. 9 Průměrný věk při vstupu do manželství podle typu sňatku, muži a ženy, Litoměřice, 1784–1799.....	42
Tab. 10 Vývoj průměrného věku při vstupu do manželství podle typu sňatku, muži a ženy, Litoměřice, 1784–1799.....	43
Tab. 11 Vývoj sezónnosti sňatků v desetiletých intervalech (v %), Litoměřice, 1700–1799.....	45
Tab. 12 Počty narozených podle pohlaví a vitality a sekundární index maskulinity v 10letých úhrnech, Litoměřice, 1700–1799.....	50
Tab. 13 Mrtvě narozené a nouzově křtěné děti podle pohlaví a legitimacy, Litoměřice, 1700–1799.....	50
Tab. 14 Živě narozené děti podle pohlaví a legitimacy v 10letých úhrnech, Litoměřice, 1700–1799.....	51
Tab. 15 Počty narozených celkem, porodů podle typu a narozených vícerať podle pohlaví, legitimacy a vitality, Litoměřice, 1700–1799.....	52
Tab. 16 Úhrn porodů vícerať podle kombinace pohlaví, vitality a legitimacy.....	53
Tab. 17 Příčiny smrti zemřelých do 5 let, Litoměřice, 1784–1799.....	60

Tab. 18	Počty zemřelých podle pohlaví v 10letých úhrnech, Litoměřice, 1700–1799.....	61
Tab. 19	Počty a podíly zemřelých podle pohlaví a věkových skupin, Litoměřice, 1700–1799	61
Tab. 20	Vývoj průměrného věku při úmrtí podle pohlaví v 10letých úhrnech, Litoměřice, 1700–1799.....	62
Tab. 21	Vývoj podílů zemřelých ve věku 5 a více let podle měsíců v 10letých úhrnech, Litoměřice, 1700–1799.....	66
Tab. 22	Vývoj podílů zemřelých mladších 5 let podle měsíců v 10letých úhrnech, Litoměřice, 1700–1799	67
Tab. 23	Vývoj počtu živě narozených, sňatků, zemřelých a vitálního indexu, Litoměřice, 1712–1799.....	70

Kapitola 1

Úvod

Sledované období 1700–1799 patří charakterem reprodukce obyvatelstva do tzv. starého demografického režimu, kdy byla vysoká úroveň úmrtnosti i porodnosti a docházelo k četným demografickým krizím, které byly zmiňovány i v postilách kazatelů. Ti vysvětlují vysokou úmrtnost jako boží řád věcí, který je nade vším. Lidé jsou nabádáni k sexuální abstinenci před svatbou, ale i po ní je doporučována sexuální zdrženlivost. Časté hladomory budily strach z početního růstu obyvatelstva. Na druhou stranu byl vyšší počet obyvatel výhodný v případě válečných konfliktů a také zvyšoval výnosy z výběru daní (Šubrtová, 2006).

Teprve v samém závěru 18. Století způsobil měnící se systém zemědělství a zavádění nových plodin posun v populačním myšlení. Začínají se objevovat názory, že obavy o úživnosti půdy jsou neopodstatněné a že není třeba zamezovat populační růst. Zároveň však jednotliví myslitelé zdůrazňují kvalitu populace, kterou mají zajistit zásahy státu. Ačkoliv názory populacionistů nebyly vždy zcela totožné, shodli se všichni na tom, že stát by měl početně růst z vlastních zdrojů, tedy přirozenou měnou a nikoliv přistěhovalectvím, které bylo v 18. století podporováno (Šubrtová, 2006).

Vývoj přirozené měny odráží celou řadu aspektů každodenního život, ale i vnějších událostí. Mění se podíl sňatků svobodných, průměrný věk při sňatku podle rodinného stavu, podíl nemanželských dětí a úroveň kojenecké úmrtnosti a další demografické ukazatelé odrážejí společenské změny a společně se soudobými spisy dotvářejí konečnou podobu života v 18. století. Již po roce 1780 začínají lékaři tehdejší doby např. Melič, Stelzig, Hain uvažovat o příčinách poklesu porodnosti, sňatečnosti, o vysokém podílu nemanželských dětí a také růstu úrovně kojenecké úmrtnosti. Ještě více se tak zvyšovala potřeba tyto jevy zachytit systematicky a číselně v podobě dlouhých časových řad (Šubrtová, 2006).

Tato práce popisuje vývoj přirozené měny v Litoměřicích a zachycuje tak postupnou změnu v reprodukci obyvatelstva, která nastala již před rokem 1800, ačkoliv její nejdynamičtější období přišlo až po tomto roce. Město Litoměřice bylo vybráno z důvodu své geografické polohy a významu v tehdejších dobách. Důležitou roli sehrála i dostupnost dat v podobě církevních matrik, které se pro Litoměřice dochovaly. Tato práce tak představuje vývoj jednotlivých demografických procesů v letech 1700–1799, tedy v době ve které Kárníková (1965) označuje populační vývoj v českých zemích jako *katastrofický*.

1.1 Cíle a předpoklady práce

Záměrem této práce je rozšířit počet lokálních sond, pomocí kterých se historičtí demografové snaží prohloubit znalosti o vývoji obyvatelstva Čech v 18. století. Město Litoměřice bylo vybráno z důvodu dostupnosti dat zpracovaných L. Duškem a také díky jeho geografické poloze a především postavení v sídelním systému, kdy královská města měla jiná privilegia a možnosti než na příklad města poddanská, či vesnice. Hlavním cílem této práce je popis vývoje přirozené měny Litoměřic v letech 1700–1799. Vzhledem ke zvolenému časovému období probíhalo zpracování dat na základě údajů excerpovaných z matričních záznamů. Vlastní analýza se věnuje jednotlivým procesům přirozené měny, tedy sňatečnosti, porodnosti a úmrtnosti. Získané poznatky jsou poté aplikovány na odhad počtu obyvatel města. Záměrem práce bylo zjistit, nakolik byl vývoj obyvatelstva Litoměřic obdobný vývoji v již zpracovaných sondách a na kolik se od nich lišil. Výzkum se zaměřil právě na nalezení těchto specifíků. Nejdůležitějším faktorem bylo jednak městské prostředí a dále blízkost hranice a v neposlední řadě vyšší podíl německy mluvícího obyvatelstva. Právě poslední charakteristika by mohla mít vliv na některé rysy vývoje obyvatelstva.

V roce 1965 vytvořil demograf John Hajnal teorii o dvou základních typech utváření rodiny a rodinné struktury v předindustriální Evropě. Vytvořil spojnici mezi Petrohradem a Terstem – tzv. Hajnalovou linií, která tyto dva typy odděluje. V České republice prochází tato spojnice po česko-slovenské hranici. První typ utváření rodiny je tzv. *západoevropský*, který je charakteristický především pro oblast severní a západní Evropy. Mezi hlavní znaky západoevropského typu patří vyšší průměrný věk vstupu osob do manželství (přibližně 24–26 let), nejméně 10% podíl osob, které nikdy neuzavřou sňatek, užší rodinný kruh se slabými vztahy v rámci širší rodiny. K sňatku také dochází až po ekonomickém zabezpečení rodiny. Naopak *východoevropský typ* utváření rodiny je charakteristický nižším průměrným věkem při vstupu do manželství (22 let pro ženy, 24 let pro muže), klanovým uspořádáním s nejstarší osobou v čele rodiny, kdy jednu domácnost tvoří více rodin (Livi Bacci, 2003).

Na základě Hajnalovy teorie lze předpokládat, že průměrný věk při vstupu do manželství u protogamních sňatků byl v letech 1784–1799 (kdy lze z pramenů získat informace o věku snoubenců) v Litoměřicích vyšší než v zemědělských oblastech.

Dále lze předpokládat, že podíl nemanželských dětí byl v Litoměřicích vyšší než v agrárních oblastech a s ohledem na národnostní skladbu obyvatel, že byl podíl vyšší i než v jiných městech s nižšími podíly německy mluvícího obyvatelstva (Horská, 1980).

Posledním předpokladem je, že po celé sledované období byla v Litoměřicích vyšší úroveň kojenecké úmrtnosti než v zemědělských oblastech, protože právě ve městech byla vyšší úmrtnost dětí do jednoho roku především kvůli horším hygienickým podmínkám, což umožňovalo snadnější šíření nemocí.

1.2 Struktura práce

Předkládaná práce je členěna do 8 kapitol, které se dělí dále na podkapitoly. První kapitola je věnována obecnému představení tématu, cílům práce a diskuzi s literaturou. Druhá kapitola se

zaobírá vývojem územního vymezení Litoměřic a také historií města, neboť bez toho nelze popsat případně vysvětlit vývoj obyvatelstva v 18. století. Ve třetí kapitole jsou popsány jednotlivé matriky, ze kterých byla čerpána data, a také metody výpočtů demografických ukazatelů, které byly použity v analytické části práce. Další tři kapitoly se věnují samotné analýze. Každému zkoumanému demografickému procesu je věnována samostatná kapitola. Nejdříve je popsán vždy vývoj absolutních počtů událostí, poté jsou rozebírané jednotlivé struktury v rámci daného demografického procesu, následuje analýza sezonnosti a vždy závěrečné shrnutí. Sedmá kapitola je syntézou předchozích třech kapitol. Je zde popsán vývoj přirozeného přírůstku a odhad počtu obyvatel Litoměřic, který vychází ze zjištění hodnot přirozené měny. Poslední osmá kapitola tvoří závěr, opakuje nejdůležitější poznatky a odpovídá na v úvodu vyslovené hypotézy.

1.3 Diskuze s literaturou

V této podkapitole bude uveden přehled nejdůležitějších prací, které se týkají metod historicko-demografického výzkumu a výsledků analýz vývoje v 18. století v českých zemích, tedy v tzv. předstatistickém období. Jedná se o období, kdy je nutné celostátní data o vývoji obyvatelstva, jak je poskytuje novější statistika, nahrazovat lokálními sondami. Pozornost je také věnována základním textům popisujících dějiny města Litoměřic ve zkoumaném období. Jelikož je excerpce dat z jednotlivých farních obvodů časově velmi náročná, je nemyslitelné, že by byly matriky zpracovány za celé území Česka. O to důležitější je výběr jednotlivých sond, díky kterým je možné srovnat vývoj přirozené měny v různých oblastech, studovat kvalitu dat získaných při vlastním šetření a získat také širší povědomí o vlivu typu krajiny, místní ekonomiky a dalších aspektů ovlivňující životní strategii rodin. Pro správné pochopení výsledků výzkumu je nutné sledovat celkový soudobý dějinný vývoj. Ten ovlivňovaly, jak hospodářské uspořádání, náboženské či filozofické smýšlení, tak válečné konflikty, což se promítlo i do reprodukčního chování lidí. Z toho důvodu je nezbytné věnovat pozornost i literatuře objasňující širší společensko-historický kontext.

Základní vzhled do historické demografie, coby vědní disciplíny, představují skripta Eduarda Maura (1983) *Základy historické demografie*, které jsou komplexním úvodem do této vědy v české historiografii. Jeho práce je členěna do logických celků. Nejprve přibližuje teoretické pozadí historické demografie, vzhledem k významu pramenné základny pro tento výzkum se dále velmi podrobně věnuje pramenům, které je nutné znát pro jednotlivá období. Dále jsou zde vysvětleny nejen základní pojmy ale také metody historické demografie, od těch nejzákladnějších po složitější a rozdělené podle jednotlivých procesů přirozené měny. Opomíjená nejsou ani další témata související s geografickou mobilitou, sociálními procesy, či koncentrací obyvatelstva, které z historické demografie dělají ještě více mezioborovou disciplínu. Celá kniha je zakončena přehledem dějin populačních teorií i populační politiky a demografie jako vědy. Právě tato kniha velmi vhodně poddhaluje možnosti i způsoby historicko-demografického bádání podle zvoleného období.

Další příručku, která je nezbytná pro základní pochopení populačního vývoje v českých zemích, jsou *Dějiny obyvatelstva českých zemí* (1998), na nichž se podílel kolektiv autorů. Tato kniha mapuje populační vývoj od pravěku po 20. století. Je psána pro širokou veřejnost, přesto

využívá přesné demografické terminologie i výstupů. Ač má časově velmi rozsáhlý záběr, věnuje se všem podstatným etapám poměrně podrobně.

Předkládaná diplomová práce se věnuje populačnímu vývoji Litoměřic v 18. století. Tomuto tématu se věnoval Dušek (1997) v knize *Dějiny města Litoměřic*, kde v krátké stati popisuje vývoj počtu obyvatel v 17. a 18. století a také úmrtnost. Výstupem jsou 10leté úhrny narozených, sňatků a zemřelých, avšak chybí informace o použitých metodách. Problematika vývoje obyvatelstva v 18. století není příliš frekventovaná. Mnoho historiků i historických demografů se věnuje především období pobělohorskému a po třicetileté válce až do roku 1700, kdy mapují důsledky tohoto válečného konfliktu a rekatolizace českého území. Ještě více autorů se věnuje populačnímu vývoji od 2. poloviny 18. století, či až po roce 1784 a v 19. Století, které je z hlediska množství informací, které jsou psány v matričních záznamech, mnohem bohatší a pro české země důležité. Protože právě v 19. století se měnil starý demografický režim na nový. Přesto lze najít mnohé monografie, které se více či méně podrobně zabývají demografickým vývojem vybraných oblastí i v celém 18. století. Mezi takové knihy patří práce Radka Lipovského (2013) *Lidé poddanských měst Frýdku a Místku na sklonku tradiční společnosti*, která nabízí velmi ucelený popis vývoje jednotlivých demografických procesů a jako jedna z mála publikací zmiňuje i obyvatelstvo nekatolického vyznání. Zabývá se způsoby dědictví na základě testamentů, ale i historií každodennosti. Právě vývoj těchto dvou měst se ukázal jako velmi vhodný pro srovnání se situací v Litoměřicích, neboť se ukázalo, že ač mají s Litoměřicemi tato města leccos společného, tak geografická vzdálenost také hrála svou roli.

Knihu Josefa Grulichy (2008) *Populační vývoj a životní cyklus venkovského obyvatelstva na jihu Čech v 16.–18. století* obsahuje nejen základní přehled populačního vývoje této oblasti, ale zasazuje kromě toho demografické události, zvláště sňatek a narození, do běžného života té doby. Vysvětluje širší podmíněnosti vývoje jednotlivých demografických procesů a sociálních podmínek k uzavírání například sňatků, ale i celkové strategie rodin a jednotlivých rodinných příslušníků. Srovnání jihočeských panství, coby zemědělských oblastí s městem Litoměřice, opět ukázalo základní rozdíly v populačním vývoji hospodářky rozdílných oblastí.

Z obdobných důvodů byla pro srovnání vybrána oblast Štáhlavska na Plzeňsku, kterou v knize *Krutá vrchnost, ubozí poddaní?* popsala Alice Velková (2009). Její práce také není pouhou sondou, která by vysvětlovala pouze populační vývoj dané oblasti, ale věnuje se jak kohortní tak transverzální analýze, majetkovým transferům a rodinným strategiím jednotlivých rodin, které ve svých důsledcích ovlivňovaly především věk při sňatku a výběr samotného partnera. V této knize se autorka pouští do hlubší analýzy a používá jemnější historicko-demografické nástroje k vysvětlení populačních podmínek.

Další práci, která byla využita ke srovnání populačního vývoje s Litoměřicemi, publikoval Ladislav Dušek (1974) pod názvem *Obyvatelstvo města Ústí nad Labem do konce 18. století*. Ta je však do značné míry svazkem tabulek, které autor pouze běžně komentuje, avšak nezachází příliš do podrobností. Ústí nad Labem bylo zvolené ke srovnání pro svou geografickou blízkost a statut města, i když poddanského. Srovnání práce Duškovy a Velkové zároveň názorně ukazuje na pokrok, který historicko-demografický výzkum v Česku učinil za uplynulých 40 let. Ze zahraniční literatury je nutné vyzdvihnout knihu Cezaryho Kukla (2009), který ve své knize

Demografia Rzeczypospolitej przedrozbiorowej zabývá populačním vývojem Polska jako celku i jeho částmi.

Důležitým zdrojem informací nejsou však pouze monografie, ale i články z vědeckých časopisů a jiné vysokoškolské práce. Nesporná výhoda závěrečných prací je používání základních demografických ukazatelů, díky kterým je možné výsledky sond za jednotlivé oblasti lépe porovnat. Pouze procesem sňatečnosti se zabývá Holubová (2003), která se ve své diplomové práci věnovala *Sňatečnosti obyvatelstva farnosti Dobrovice do roku 1869*. Tato práce byla zvolena ke srovnání z důvodu geografické polohy panství Dobrovice, a také pro zemědělský ráz této oblasti. Celkovým demografickým vývojem se zabývala ve své práci např. Kačerová (2004), která ve své rigorózní práci zkoumala vývoj obyvatelstva ve farnosti Panny Marie pod řetězem v Praze v 17. a 18. století. Její práce se nezabývá pouze demografickou analýzou, ale vysvětluje i přístup lidí k jednotlivým svátostem (křest, sňatek, pohřeb). Velmi zajímavou se jeví i práce Brabcové (1996) *Demografická charakteristika venkovské rodiny na Moravě v protostatickém období, vytvořená na základě údajů získaných excerpce církevních matrik pro vesnici Komín v průběhu 18. století*. Kromě základních demografických ukazatelů je zde použita i rekonstrukce rodin, která přinesla další cenné informace. Každý oddíl je navíc zasazen do širších podmínek.

Časopis *Historická demografie* také nabízí řadu článků vázající se k tématu této práce. Velmi důležité jsou články věnující se edicím pramenů např. Maur (1995), který popsal velikost měst na základě tereziánského katastru z roku 1754, anebo Maur a Pišová (1994), kteří se podrobně věnovali solnímu seznamu z roku 1702. Oba tyto články komentují nejen kvalitu získaných hodnot, ale popisují i sběr dat a jejich další možnosti zpracování. Zajímavé jsou i články věnující se jednotlivým druhům pramenů, které je možné využít při historicko-demografickém bádání. Maur (1970) poskytl ve svém příspěvku o církevních soupisech vzhled do této problematiky na celoevropské úrovni. Čaňová (1970) se zaměřila na přehled pramenů uložených v archivu pražského arcibiskupství. Vojtíšková (1970) se také věnovala možnostem využití archivů. Ve své práci popsala členění českých zemí na jednotlivá biskupství a dále na farní archivy, které nabízí různé prameny, od zповědních seznamů, seznamů majetku, školských seznamů i jednotlivých předpisů, které odráží život té doby. Křivka (1970) zkoumal možnosti využití poddanských seznamů, které mají nezastupitelnou roli při zjišťování sociální struktury obyvatelstva. V článku *Zemědělské obyvatelstvo Českých zemí v 17. a 19. století* se Maur a Horská (1996) věnovali sociálně ekonomické situaci rolnictva. Jejich práce zachycuje vývoj roboty, úroveň zemědělství a vliv válečných událostí a to vše je použito k vysvětlení změn, které nastaly po roce 1620.

Dále se řada autorů věnovala demografickému vývoji jednotlivých měst, farností či celých panství. Křivka (1967) se ve své práci *Populační vývoj mělnického panství v letech 1693–1749* zaměřil, kromě samotné analýzy, především na popis této zemědělské oblasti, která sousedí s Litoměřickem, a tak je možné získat četné informace o zemědělství v litoměřickém kraji, coby specializované zemědělské oblasti, která měla výsadní postavení v některých potravinářských výrobcích. *Demografický vývoj města Kouřim v letech 1650–1850* popsala Beránková (1994). Pouze procesu sňatečnosti se věnovala Štěrbová (1987), která zachytila vývoj sňatečnosti v lokalitě Novosedly nad Nežárkou v letech 1686–1910. Zde je nutno podotknout, že analýza je

velmi komplexní a obsahuje všechny podstatné demografické ukazatele. Svobodný a Kuděla (1991) ve své práci zkoumali proces úmrtnosti na základě matrik zemřelých Vlašského špitálu v letech 1719–1789, velmi podrobně se věnovali úmrtnosti podle věku. Vývoj úmrtnosti ve farnosti Hostivař v 1. polovině 18. století popsala Lašťovková (1995), v této práci zpracovala i odhad počtu obyvatel a zdokumentovala jednotlivé demografické krize. Článek *Kojenecká úmrtnost v Praze v letech 1785–1815 na základě matrik* (Šubrtová, 1967) zachytil důležité období ve změně vývoje úrovně kojenecké úmrtnosti a to na základě dat z 11 farních okrsků vybraných tak, aby byly zpracované jak okrajové, tak centrální části Prahy a okrsky s mnoha obyvateli i ty řídké osídlené. Úmrtnosti dětí se také věnovali Dokoupil a Nesládková (1987), kteří ve své práci velmi podrobně zkoumali kojeneckou úmrtnost, ale také úmrtnost dětí do 4 let. Velmi cenná je příloha této práce, kde jsou publikovány hodnoty za 15 měst mapující dětskou úmrtnost v letech 1699–1849. Jednotlivým demografickým krizím se věnovala např. Rozsivalová (1969), která popsala ve své práci epidemii pravého moru v Praze v roce 1713, kdy na matričních a statistických záznamech ukázala její dopad, který byl právě v Praze největší. Demografickému vývoji při mortalitní krizi 1772–1773 se věnovala ve své práci Steinbachová (2001).

K celkovému pochopení populačního vývoje je nutné znát i historické pozadí sledované doby. Velmi vhodná je kniha *České země v letech 1705–1792: Věk absolutismu, osvícenství, paruk a třírohých klobouků* (Vondra, 2010). V této publikaci je popsán jak politický vývoj rakouské monarchie v 18. století, a to velmi podrobným způsobem na celoevropské úrovni, tak také dílčí aspekty života v podobě školství, umění, svátků aj. Dále je možné využít i další literatury, která nebyla vytvořena pro primární účel poznání demografického vývoje. Tím je například publikace *Dějiny lékařství* od Hlaváčkové a Svobodného (2008), kde je na základě vývoje lékařské péče zachycen i vývoj úmrtnostních poměrů. *Dějiny populačního myšlení v Českých zemích* od Šubrtové (2006) velmi zajímavým způsobem také reflektují jednotlivé demografické procesy.

Pro poznání historie Litoměřic bylo využito několika publikací a to knihy *Litoměřice* od Šamánkové (1982) a *Dějiny města Litoměřic* (Kotyza a kol., 1997). Obě knihy jsou si podobné a popisují historii Litoměřic velmi podrobně, ačkoliv se více soustřeďují na popis architektury než například na demografický vývoj obyvatelstva. I přes výše zmíněnou podobnost je dobré pracovat s publikacemi od různých autorů, protože i zde se ukázalo, že popis určitých událostí se dle jednotlivých autorů lišil. Další kniha, která byla využita spíše k prvnímu poznání nejdůležitějších momentů v historii města, pochází z edice *Zmizelé Čechy-Litoměřice* (Kotyza, Kotyzová, 2011), jedná se o stručný přehled dějin Litoměřic, jež vypichuje to nejpodstatnější. Velmi zajímavým zdrojem informací byla publikace *Města a městečka v Čechách, na Moravě a ve Slezsku* (Kuča, 1998), tato kniha nabízí vývoj měst a jejich předměstí, shrnuje počty domů i obyvatel, popisuje nejdůležitější privilegia a změny v územním rozsahu.

Kapitola 2

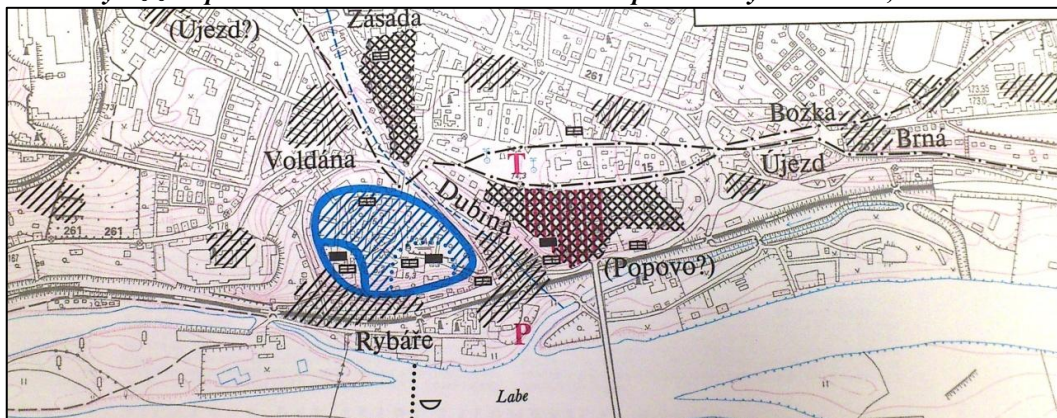
Historický vývoj Litoměřic

V této kapitole bude popsán historický vývoj města a přiblížen jeho územní rozsah. Pro komplexní vysvětlení podmíněností populačního vývoje je nutné znát důležité mezníky v historii a především jejich dopad na sledovanou oblast, která je jedinečná například svým postavením v systému osídlení či geografickou polohu. Město Litoměřice ležící na soutoku Labe a Ohře se stalo mezi lety 1219–1228 městem královským (Kotyza a kol., 1997). Tím se mu napříč dějinami dostávalo více pozornosti než městům jiným. Úrodná údolí řek se svahy Českého středohoří, ale i výhodná poloha mezi Prahou a hranicemi s dnešním Německem formovala neopakovatelný ráz tohoto města.

V první části kapitoly bude popsán územní vývoj města, do kterého jsou zařazeny reprodukce rekonstruovaných případně soudobých map. V druhé části kapitoly bude přiblížen historický vývoj města s důrazem na dobu 17. a 18. století. Popsány však budou i další důležité momenty v historii města.

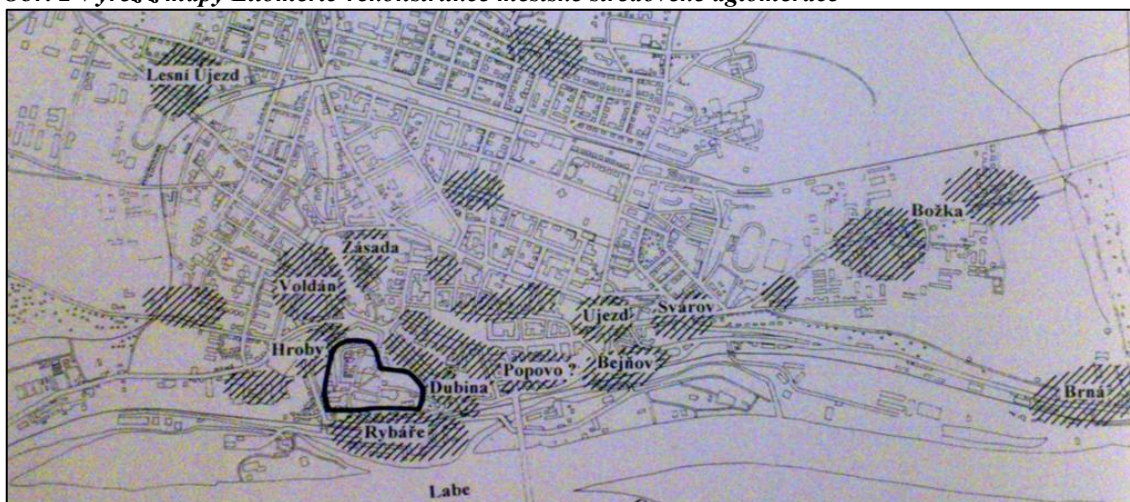
2.1 Rozsah sledované oblasti

Již od počátku založení Litoměřic jsou k samotnému vnitřnímu městu připojovány předměstské části. Zatímco některé osady jsou na mapách stále vedeny alespoň názvem, ač jsou viditelně zakresleny jako součást Litoměřic, jiné se již na mapách z 18. století neobjevují vůbec. Na obrázku 1 je zrekonstruovaná mapa, kde jsou zakresleny předměstské osady a město Litoměřice do počátku 13. století. Modrá hranice se šrafováním představuje Litoměřice rozkládající se na Dómském pahorku, kde bylo původní hradiště již z dob Slovanů a kde byl vystavěn hrad, kolem kterého se následně formovala tzv. Litoměřická provincie. Také je tam vyznačená oblast kapituly, která byla založena v roce 1057 (Kotyza a kol. 1997). Další šrafovaná místa zobrazují přibližnou rozlohu jednotlivých předměstí. Nejvýznamnější byly pro Litoměřice osady Voldána a Popovo, které se rozkládalo na původním místě kupecké osady Nová Hora. Za povšimnutí stojí i písmena T a P, které lokalizují *trh* a *přístav*.

Obr. 1 Výřez z mapového listu č. 1-Litoměřice-hradiště s podhradskými osadami, 13. století

Zdroj: Historický atlas měst, zpracoval J. Tomas

Na přelomu 12. a 13. století mohly mít Litoměřice s celým svým předměstím zhruba 1000–2000 obyvatel na ploše 200 ha. V polovině 14. století mohla litoměřická aglomerace dosahovat až 4000 obyvatel. V této době jsou mimo hrady města vyčleněny osady Rybáře, Nové město, Hroby, Dubina, Zásada, Újezd, Svárov, Brná, vrch Božka, Bejňov, který byl zcela srovnán se zemí během třicetileté války (obrázek 2). V 16. a 17. století jsou v berních rejstřících vyčleněna další předměstí: Dlouhobranské a Pod kolejí (Kotyzka a kol. 1997). Celá aglomerace čítala zhruba 710 obydlených domů, z toho 270 ve městě a 440 na předměstích. Počet obyvatel se pohyboval okolo 5000 (Kotyzová, Kotyzka, 2011).

Obr. 2 Výřez z mapy Litoměřic-rekonstrukce městské středověké aglomerace

Zdroj: Kotyzka, Tomas, 1997, s. 79

Uvedené rekonstruované mapy, které ačkoliv zobrazují situaci ve středověku, jsou použitelné i pro období 1700–1799, o čemž svědčí i katastrální mapa z roku 1726 (obrázek 3). Také samotné matriční záznamy z 18. století dokazují, že se od 13. století názvy osad nezměnily a v údajích o bydlišti se tak velmi pravidelně objevují jména předměstí Rybáře, Voldán, Zásada a Dubina. Již méně se v záznamech vyskytuje předměstí Hroby, Újezd, či Brná. V roce 1713 bylo pro Litoměřice evidováno 409 domů, v roce 1715 již pouze 323 domů (Kuča, 1998).

Obr. 3 Výřez z mapového listu č. 6-Barevná katastrální mapa Litoměřic z roku 1726

Zdroj: Historický atlas měst, Johann Glocksperger

Rozloha Litoměřice a jejich předměstí byla v čase poměrně stabilní, přesto je nutné znát přilehlé osady, které v určitých obdobích mohly být též evidovány jako předměstí, např. Pokratice, které byly ještě v 17. století uváděny jako litoměřické předměstí a v 18. století již vystupovaly samostatně, nebo osada Mlékojedy, která ještě do poloviny 18. století byla v matričních knihách označována za suburbium, protože se však toto zařazení postupně vytratilo ze záznamů, byly Mlékojedy z analýzy dat vyloučeny.

2.2 Historie města Litoměřice

První osídlení území města Litoměřice se datuje dle archeologických nálezů až do doby kamenné, podle dalších výzkumů bylo toto osídlení kontinuální. Význam vsi Litoměřice však roste až za vlády Přemyslovců, kteří nechali postavit v polovině 10. století litoměřický hrad na Dómském pahorku (Kotyza a kol. 1997). Zajímavé jsou spory historiků i kronikářů o původu jména *Litoměřice*. Nejpravděpodobněji je název města odvozen od osobního jména *Ljutomir*, coby osoby z vedoucí vrstvy společnosti. Již se vznikem kapituly v roce 1057 je v Litoměřicích doložena přítomnost zemědělských specialistů *vinařů*, kteří byli přesídlení samotným panovníkem z Uher. V písemnostech z 11. a 12. století jsou Litoměřice vedeny jako jedno z nejdůležitějších celních míst v Čechách (Kotyza a kol. 1997).

V první polovině 13. století se staly Litoměřice *právním* městem a získaly tak řadu privilegií. Kromě práva mílového, které zajišťovalo městu výrobní monopol pro mnoho řemesel, měly Litoměřice také právo vlastního soudu a nespádaly tak pod jurisdikci soudu krajského. Nejdůležitější privilegium však bylo právo nuceného skladu, které znamenalo, že všechny lodi plující po Labi musely své zboží v Litoměřicích vyložit, zaplatit za ně clo a nabízet je na zdejším trhu po 3 dny. V této době město rychle bohatlo, a právě touha po zisku a povolení od krále ke koupi dalších statků, vedla dva měšťany k založení *Nového města Litoměřice* při

severní části předhradí. Ač byli lidé lákáni ke stěhování odpuštěním daní na dobu 14 let a k městečku byly na králův popud připojeny další 4 osady, nemohly se Nové Litoměřice rovnat již ekonomicky silnému městu za hradbami (Šamánková, 1982).

V době husitství byly Litoměřice katolické, avšak oblehání města Janem Žižkou je přimělo připojit se ke kalichu a k Praze. Toto rozhodnutí nemělo nijak vážné důsledky. Po skončení husitských válek se přiklonily Litoměřice k umírněným utrakvistům a císař Zikmund jim potvrdil všechna jejich dosavadní práva. V roce 1452 byl postaven první most na místě brodu a litoměřičtí si vymohli na králi právo vybírat clo na jeho případné opravy (Kotyza a kol., 1997). Litoměřice si opakovaně obhájily své postavení a město významně bohatlo. V roce 1517 se rada města usnesla, že žádný katolík, ani Němec-cizozemec nemůže získat právo měšťana. Kolem roku 1537 zasáhl Litoměřice ničivý požár. Od té doby rada města nakázala výstavbu štítů domů pouze z cihel a začala tak mohutná renesanční přestavba města. V této době taky došlo ke zlepšení sanitárních podmínek, kdy byl v letech 1540–1541 vystavěn nový vodovod z obce Zásada k hradbám, odkud byla voda dále rozváděna dřevěnými rourami do kašen a vodních nádrží, tento systém fungoval až do přelomu 19. a 20. století. Se snahou zlepšit životní podmínky ve městě nekorespondovala však jeho čistota. V usnesení rady města se neustále opakuje zákaz znečišťování vodních toků a také vyhazování odpadků na ulici pod přísnou pokoutou. Stav však zůstával neměnný dle dobových spisů ještě v 19. století (Kotyzová, Kotyza, 2011).

O tom, jaká panovala v Litoměřicích situace na počátku 17. století, svědčí spor dvou katolických žadatelů o měšťanské právo. Rada města se obrátila zpět do roku 1517 a právo jim neudělila. Oba žadatelé podali stížnost ke královské kanceláři v Praze. Ta si předvolala dva členy litoměřické rady a uvěznila je. Nakonec rada své rozhodnutí odvolala a měšťanské právo žadatelům udělila. V zemi panovala napjatá atmosféra mezi katolíky a nekatolíky, která vyústila pražskou defenestrací 1618, při které byli přítomni i litoměřičtí zástupci. V této době se město začalo dostávat do finanční tísně. Příprava vojska na válečný konflikt znamenala vyšší daně odváděné panovníkovi (Kotyza a kol., 1997). V době stavovského povstání 1618–1620 byly Litoměřice na straně povstalců stejně jako ostatní královská města. Proto byly v roce 1621 odsouzeny pro velezradu ke ztrátě cti, života i majetku. Město nemohlo tedy disponovat se svým majetkem. Po podrobení se saskému kurfiřtu byl Litoměřicím udělen generální pardon od trestu smrti za velezradu. Majetek byl však dál zastaven (Šamánková, 1982). V roce 1624 začala násilná rekatolizace vydáním série nařízení. Nejprve byla zakázána jiná náboženství než katolické, dále města nesměla přijímat nekatolické občany, nekatolíkům mohly být sebrány jejich živnosti, dále byli ze země vypovězeni všichni nekatoličtí kněží a kazatelé a byly vytvořeny rekatolizační komise. V roce 1625 byli již Litoměřičtí nuceni k přestupu na katolickou víru a to pomocí umístování vojska do jejich domů, které museli žít. Z města byly také odstraněny všechny připomínky na doby husitství. Měšťanům, kteří byli odsouzeni inkviziční komisí, byl zkonfiskován majetek a byli vyhnáni z města, pokud přistoupili na katolictví, mohli ve městě zůstat, avšak majetek jim vrácen nebyl. Soudobé spisy uvádí, že po roce 1627, odešlo z Litoměřic více jak 500 rodin, jedná se však pouze o odhad. V roce 1628 byla již katolickým Litoměřicím navrácena jejich privilegia (Kotyza a kol., 1997).

V letech 1618–1648 probíhala v Evropě třicetiletá válka a tento konflikt měl nejhorší dopad v českých zemích právě na oblast Litoměřicka. Již od roku 1621 byla v Litoměřicích přítomná

císařská armáda, kterou měšťané vydržovali. Postupem času se stal z Litoměřic proviantní sklad obilí. Přímý válečný konflikt se městu vyhýbal až do roku 1631, kdy Litoměřice dobyla saská armáda, která vypálila řadu přilehlých předměstí. S ní se vrátila i řada exulantů, které Sasové využili k ještě větším ziskům z válečné kořisti. S využitím přístavu Sasové stihli odvézt naloupenou kořist, než je v roce 1632 donutila císařská armáda město opustit. V roce 1634 dobyla Litoměřice sasko-švédská armáda pod vedením generála Banéra. Město za příslib slušného zacházení souhlasilo s výpalným v mincích a sudech vína a s povinností živit vojáky. V této době prchali lidé do lesů a ve městě zůstalo na 200 neobydlených či poničených budov (Šamánková, 1997). Ještě téhož roku byli Švédové nuceni odtáhnout z města a další 4 roky zavládl v Litoměřicích mír. V roce 1639 opět město dobyli Švédové. Během okupace vydrancovali vše, co zůstalo na předměstích, zničili údajně 100 neobydlených domů ve městě, vypálili mlýny, cihelny, pobořili na 50 vinařských lisů, zničili sady i vinice. Při ústupu chtěl generál Banér Litoměřice nechat vypálit, naštěstí jeho manželka vyprosila městu milost za cenu vysokého výpalného. Následující roky se v Litoměřicích střídaly vojenské posádky švédské a císařské armády, panovala zde nejen potravinová nouze, ale i epidemie moru. Samotná švédská armáda odtáhla z Litoměřic až roku 1649 a zanechala město v troskách. Z 597 domů ve městě i na předměstích zůstalo obyvatelných pouze 93 domů. Litoměřice se topily v dlužích, které dosáhly výše téměř 774 000 zlatých. Významně zchudlé město se snažilo vrátit své ekonomické postavení na stav před rokem 1620, avšak 50 % majetku města bylo v berních rulách vedeno jako pusté usedlosti. Kolem roku 1652 byly Litoměřice již zcela katolické dle oficiálních záznamů. Přesto se během silnicích obchodních vztahů se Saskem ukázalo, že se nekatolíci stále tajně setkávají. V roce 1655 bylo ustanoveno v Litoměřicích biskupství, které již další rok sestavilo seznam míst, kde bylo v kraji nejvíce nekatolíků a následně rekatolizovalo i poslední oblasti jinověrců (Kotyza a kol., 1997).

Po třicetileté válce se začala pozvolna měnit etnicita města. Na předměstí přicházeli především němečtí obyvatelé, ale i Italové z oblasti Lago di Como a obyvatelé dnešního Švýcarska. Po roce 1680 přišla nová vlna imigrantů z německy mluvícího pohraničí, ale i z Lužice a Saska. Nejvíce bylo řemeslníků a obchodníků. Až do roku 1739 se však udržela čeština jako hlavní jazyk, poté se město stalo dvojjazyčným. Ke konci 17. století bylo celé hospodářství města reorganizováno, prodány, či pronajímány byly nevýdělečné statky. Litoměřice získaly právo obchodovat s plátnem, opraveny a obnoveny byly selské dvory na blízkých předměstích (Kotyza a kol., 1997).

1. polovina 18. století se tak vyznačuje ekonomickým vzestupem, o čemž svědčí i mnoho nákladných barokních staveb postavených v této době. V letech 1713–1717 byl modernizován vodovod a postaveny nové kašny namísto vodních nádrží. Opět byl obnoven prodej vína a poplatky z piva městu zaplatily většinu daní. Ožila i řemeslná výroba a obchod. Klidnější období v litoměřických dějinách však skončilo v roce 1741, kdy v rámci válek o rakouské dědictví (1740–1748) bylo město opět obsazeno Sasy, kteří si zde vytvořili svůj proviantní sklad a město opevnili. V roce 1742 je vystřídala posádka francouzská, která při svém odchodu dala spálit severní a východní předměstí. V roce 1744 rozbil pruský král Fridrich II. své ležení u nedalekých Lovosic a obsadil Litoměřice a znovu je dal opevnit. Pruská armáda zde způsobila škody za 50 000 zlatých a především zničila most přes Labe (Šamánková, 1982). Další roky

procházely Litoměřicemi pluky císařské armády, byli zde ubytováni především vyšší důstojníci, což opět zatěžovalo měšťany. V letech 1748–1749 vznikla ve městě kasárna v přebudovaném domě na náměstí (Kotýza a kol., 1997).

Místem vojenských operací se Litoměřice staly opět v roce 1756, kdy vypukla tzv. sedmiletá válka (1756–1763) a u nedalekých Lovosic se odehrála významná bitva. Ačkoliv se Litoměřice přímo do konfliktu nezapojily, byli sem po bitvě převáženi ranění. Následující rok sice nebyly Litoměřice obsazeny stálou posádkou, ale trpěly průtahy vojska císařského a poté i pruského. Po bitvách sem byli dále sváženi ranění, kteří byli umístováni jak do klášterů, tak do měšťanských domů a dokonce i do podloubí na náměstí. Denně jich mnoho umíralo a byli pohřbíváni na místním hřbitvu na okraji města. Nedostatek potravin donutil samotné Prusy sklízet obilí, čočku a hrách v okolí města (Kotýza a kol., 1997). V roce 1757 byl ve městě ubytován dokonce pruský král Fridrich II. a s ním dalších 2000 vojáků, které museli měšťané živit. Velmi brzo nastala potravinová krize a drahota. Vojáci vyplenili sklady i sklepy ve městě i na předměstích. Během následujícího půlroku se po odchodu Prusů zdržovala v Litoměřicích císařská armáda. Tu vystřídala krátce pruská armáda, jež vyplenila potravinový sklad a stáhla se dříve, než městu přišla na pomoc opět císařská armáda, která se ve městě zdržela další rok a která také městu zabírala potraviny (Šámalová, 1982). V dubnu 1759 se vrátila do Čech pruská armáda, která zabrala Litoměřice, Budyni nad Ohří i Ústí nad Labem a jejich proviantní sklady a přivlekla s sebou i neznámou epidemii. Ačkoliv se Litoměřice už nestaly účastníkem přímých bojů, trpěly až do konce války průchody vojsk, které dál vyvážely potraviny po Labi pryč (Kotýza a kol., 1997).

Informace o hospodářské situaci v Litoměřicích v polovině 18. století poskytuje tereziánský katastr, který zařadil město do třetí z celkově pěti tříd. Litoměřice sem byly zařazeny, protože neměly žádný finanční výnos z gymnázia (patřilo jezuitům) ani z velkých poutí, či lázní. Bonitou půdy také spadaly do 3. třídy, nejvíce město vlastnilo polí a vinic. Mělo ale i nějaké pastviny, chmelnice a rybník i s rybami. Produkčních odvětví bylo ve městě zastoupeno 11 a ponejvíce to byla řemesla (22 %), poté zpracování dřeva (18 %) a výroba potravin (13 %) a zpracování kovů (9 %). 118 řemeslníků a obchodníků zastupovalo 45 profesí. Po roce 1750 dostaly Litoměřice také povolení obchodovat s vlnou, kterou dovážely ze Šluknovska. Srovnání s ostatními královskými městy však ukázalo, že ekonomický význam Litoměřic byl v 18. století nižší než v době předbělohorské (Kotýza a kol., 1997).

Od počátku 18. století byla postupně omezována samospráva měst. Jako první bylo omezeno rozhodování v hospodaření, kdy byla v roce 1706 zřízena funkce hospodářského inspektora. Postupně se z radních města stávali státní úředníci. V roce 1749 bylo ustanoveno, že nemůže městský úřad zastávat nikdo, kdo neabsolvoval na univerzitě některé právní přednášky. V roce 1751 byly Litoměřice ustanoveny jako jediné a pevné sídlo krajského úřadu jakožto instituce a kraj byl rozdělen do tří okrsků Teplice, Rumburk a Litoměřice. S rostoucí významem této státní instituce byla ve městech omezována funkce císařských rychtářů, která byla definitivně zrušena 1783. V roce 1754 byly stanoveny pravidelné úřední dny, radním i městským úředníkům byl vyměřen stálý plat. V roce 1781 byla zřízená chudinská pokladna a byl zaveden řád pro žebráky. V důsledku josefinských reforem se rozdily mezi královskými a ostatními městy zmenšovaly. (Kotýza a kol., 1997).

Tzv. bramborová válka (1778–1779) s konečnou platností prokázala, že Litoměřice nejsou schopné ubránit tento kraj a byl dán pokyn k výstavbě tereziánské pevnosti, která byla dokončena v roce 1790. Do té doby se císařská posádka zdržovala na území Litoměřic. Přesto se už v této době obraz měst proměňoval. Hradby byly rozebrány, valy zarovnány a nově vniklý prostor rozparcelován na zahrady (Šamánková, 1982). S přibývajícimi úřady, rozvojem školství, církevních institucí a trvalým ubytováním armády dostávaly postupně Litoměřice nový sídelní ráz. Velmi rychle mizel rozdíl mezi měšťany uvnitř a vně města. Ačkoliv byla městská privilegia potvrzena ještě Josefem II. jejich poplatnost v praxi už neměla žádnou váhu. Obyvatelé z předměstí se tak začali věnovat pro ně předtím nedostupným řemeslům. Celkově však nebyla ekonomická situace města dobrá a s počátkem války s Francií (1792) začala císařská armáda odčerpávat značné obnosy z městské pokladny. Válka s Francií měla neblahý vliv na všechno obyvatelstvo a samotný stát se začal finančně hroutit.

Kapitola 3

Prameny dat a metody

Při výzkumu vývoje obyvatelstva v minulosti jsou data čerpaná z mnoha zdrojů. Až do protostatistického období povětšinou ze zdrojů nepřímých, tedy těch, které nevznikly za účelem sledování přirozené měny nebo počtů a skladby obyvatelstva. Po tridentském koncilu (1545–1563), kde bylo doporučeno zaznamenávat křty, pohřby a sňatky, začíná napříč Evropou evidence těchto událostí. Zapisovalo se zpravidla do zvláštních knih, které se v českém prostředí nazývají matriky. Vedením matrik byli pověřeni faráři. Ačkoliv nejstarší matriky v Českých zemích jsou datovány do 1. pol. 16. století, jejich rozšíření téměř po celém území spadá až do konce 17. století (Maur, 1998). I přes četná doporučení, jak církevní matriky vést, z nichž nejvýznamnější byl tzv. římský rituál z roku 1614, neexistovala na českém území až do roku 1760, kdy byla nařízením pražské konsistoře zavedena jednotná latinská formule zápisu, žádná právní úprava. V roce 1770 bylo dvorským dekretem nařízeno další sjednocení matrik ve formě rubrik a zápis do předtištěných formulářů. Od roku 1781 jsou matriky prohlášeny za veřejné a v zápise se již objevuje datum narození a úmrtí nikoliv pouze křtu a pohřbu. Další právní úprava poté následovala v roce 1784 v podobě matričního patentu, který nahradil latinský jazyk němčinou či češtinou. Jednotlivé matriční knihy musely být vedeny samostatně za jednotlivá místa a dekret dále pevně stanovoval obsah zápisu, nově tak přibyla informace o příčině smrti u všech zemřelých (Lipovskí, 2013). Přesto se i v této době jednotlivé matriky vzájemně liší ve svém detailu, ale i kvalitě vždy dle toho, jak důsledně je v té době farář vedl. Z tohoto důvodu je do textu zařazen přehled vývoje matričních knih vedených v Litoměřicích, který přibližuje variabilitu zápisů během 100 studovaných let.

3.1 Vývoj matričního zápisu

Data zpracovaná v této práci pochází výhradně z katolických matrik, které jsou dostupné online v databázi Státního oblastního archivu Litoměřice (SOA Litoměřice)¹, jehož územní působnost je vymezena územím krajů Ústeckého a Libereckého. V zkoumaných letech 1700–1799 byly na území Litoměřic dva správní obvody, za které byla zachycena přirozená měna obyvatelstva.

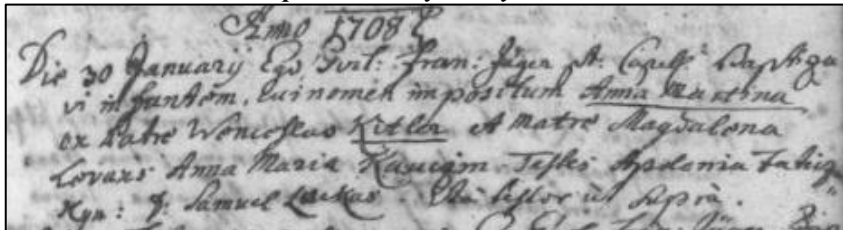
¹Vlastní databáze SOA Litoměřice, kde jsou naskenované veškeré matriky z dané oblasti. <http://vademecum.soalitomeric.cz/vademecum/pages/matriky.jsp?sourcePage=FOUujMKOT6XKRN1S6yCwcpYdpPmFIjd8K0sU-57eGMA%3D>

První obvod zahrnuje děkanství Litoměřice, kde kromě samotného města jsou vedeny matriky za okolní vesnice: Babiny I., Dubina, Hlinná, Kamýk, Knobloška, Kundratice, Malíč, Michalovice, Mířejovice, Mlékojedy, Nové Kopisty, Pokratice, Prosmky, Rybáře, Tlučeň, Zásada, Žalhostice, Želetice. Kromě nich byla pod správu Litoměřic dána v roce 1786 také vesnice Kamýk, obdobně se tak stalo s kaplí sv. Jana Křtitele na Plešivci v letech 1787–1793. Druhým správním obvodem jsou Litoměřice-dóm, kde bylo zřízeno v roce 1655 biskupství, jež územně spravovalo tzv. dómský obvod a přilehlé předměstí Rybáře. Záměrem práce je zpracovat údaje pouze za Litoměřice a jeho předměstí, tedy vyextrahovat z matriky zápisy lokalizované názvy *civite* (město), Litoměřice, *suburbio* (předměstí). Ukázalo se, že některé vesnice, a to Rybáře či Zásada, Dubina a Voldán, přimykají k Litoměřicím více než jiné a jsou někdy vedeny v záznamech jako předměstí a název vsi a někdy pouze jako předměstí, proto byly vyexcerpovány všechny zápisy, kde se objevila informace o předměstí bez ohledu na bližší určení vsi.

3.1.1 Matriky Litoměřice-dóm, Rybáře

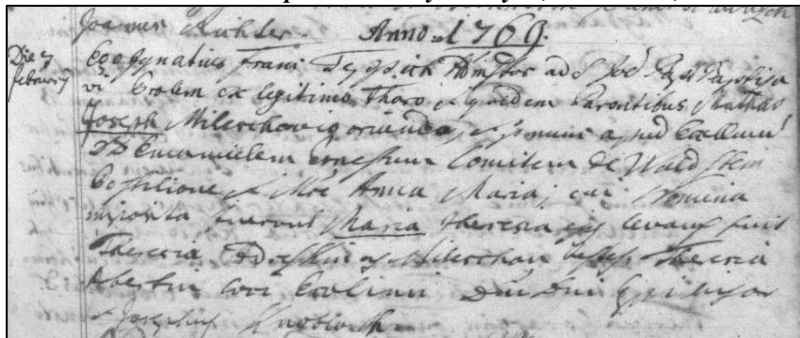
Po většinu zkoumaného období byla vedena pro tuto oblast tripartitní matrika, kdy jedna kniha obsahuje zápisy křtů, pohřbů i sňatků. V letech 1700–1770 se jednalo o matriku se signaturou (sig.) 99/2, kde lze najít zápisy křtů pro roky 1680–1770, zápisy sňatků z let 1673–1770 a zápisy zemřelých za léta 1673–1770. Jazykem této matriky je latina a zajímavostí je její po celou dobu zcela chaotické uspořádání. Jednotlivé typy zápisů: křty, sňatky, pohřby, jsou sice vedeny odděleně v tom pořadí, které je napsané výše, ale samotné zápisy událostí v daném roce jsou již hustě psány za sebou a nejsou nijak oddělené. Větný zápis je používán po celé období matriky a za sledovaných 70 let nedoznal žádných změn, viz obrázek 4 a 5.

Obr. 4 Ukázka větného zápisu z matriky křtěných, Litoměřice, 1708

Zdroj: Matrika křtěných, signatura 99/2, str. 30, dostupné z: <http://lurl.cz/GtMkd>

Obrázek 4 ukazuje větný zápis o křtech, který byl dlouhodobě v podobě: jméno zapisujícího, legitimita křtěného dítěte, jeho jméno, a poté jméno otce a matky a jména kmotrů. Právě ono jméno zapisujícího se v této matrice objevuje skutečně v každém zápise a nikoliv jako v jiných matrikách až na konci stránky či měsíce. Díky tomu a i díky odlišnému rukopisu, jehož změny jsou v daném uspořádání zápisu o to více znatelné, je velmi dobře zachytitelná změna zapisující osoby, která se projevovala zejména čitelností zápisu. Na obrázku 5 je obdobně jako na obrázku 4 zachycen zápis z matriky křtěných, avšak z roku 1769, kdy kromě snížené čitelnosti je možné vyzorovat onu neměnnost zápisu. Ačkoliv je druhý zápis delší, jedinou podstatnou informací navíc je místo původu otce. Tedy nejen forma, ale ani obsah zápisu křtů se po celou dobu nezměnil.

Obr. 5 Ukázka větného zápisu z matriky křtěných, Litoměřice, 1769

Zdroj: Matrika křtěných, signatura 99/2, str. 399, dostupné z: <http://1url.cz/OtMkD>

Stejná úprava jako u zápisu křtěných byla použita i u **zápisu oddaných**. I zde se obsah ani forma po celou dobu vedení této matriky nezměnily. Pravdou je, že se v ní objevuje více informací o události, například povolání ženichů, což je z velké části dáno právě samotným biskupstvím, na kterém pracovalo mnoho lidí, a lze tak soudit, že je zapisující farář znal, protože v této době nejčastěji zapsaná povolání souvisí právě s činností biskupství. Zápis oddaných tedy téměř vždy obsahoval jména oddaných i s rodinným stavem, který je evidován alespoň u jednoho ze snoubenců. Naopak až do nařízení patentu z roku 1784 se neobjevuje v žádném zápise údaj o věku snoubenců. Dále je v zápise uvedeno bydliště a popřípadě původ, poté povolání ženicha, jméno otce nevěsty a jeho povolání. Ačkoliv se v průběhu času zvyšuje četnost zápisu povolání ženicha, u povolání otce nevěsty zůstává tento údaj převážně nevyplněn.

Nejstručnějším matričním zápisem po celé období zůstává **zápis o pohřbu**, který byl někdy omezen pouze na jméno zemřelého a bydliště, velmi často je uváděn i věk zemřelého a povolání zemřelého. U zemřelých dětí je uváděno jméno rodiče, většinou jméno otce, případně jeho povolání. Obdobně jako u zápisů sňatku se počet udání povolání v čase zvyšuje, ale stále platí, že častěji povolání udáváno není. Dále je možné v zápisech nalézt původ zemřelého a také příčinu úmrtí. V této matrice se až do roku 1770 zapisovaly převážně pouze vnější příčiny smrti.

V letech 1759–1784 byla vedena další tripartitní matrika pro tuto oblast se sig. 99/3. Tato matrika je stále v latinském jazyce, ale je již rubrikována, jednotlivé zápisy jsou oddělené svislou čarou, viz obrázek 6. Z hlediska obsahu informací v jednotlivých zápisech došlo oproti předchozí matrice k malému posunu. V zápisech křtěných se začíná objevovat datum narození, od roku 1778 jsou záznamy o datu narození pravidelné

Obr. 6 Ukázka rubrikovaného zápisu z matriky křtěných, Litoměřice, 1765

Baptizati Anno 1765. in Mense								
Dies. Natus.	Baptizans.	Infans.	Parentes.	Patrini.		Religio.	Locus.	Nrus.
				Levans.	Testes.			
<i>Junio.</i>								
20.	Francis. de Brichb. Capell. P. Decani.	Joannes Vincent. tius sub conditione Baptizans. Ius Ep.	Jacobus. Sicker mater Cathari. na Subditi. Epiles.	Vincentius Hom. mo. liberis Lib. mericensis filius.	Carimirus Griener in. serenius apud Stumum ac Eccell. P. P. Episcopum, Comite m. de Waldstein.	Cathol.	Piscaria.	

Zdroj: Matrika křtěných, signatura 99/3, str. 6, dostupné z: <http://1url.cz/ktMkh>

Velká změna však nastává v roce 1784, kdy byl vydán matriční patent, který nakazuje vést jednotlivé knihy odděleně podle typu i místa. Vzniká tak samostatná matrika narozených se sig. 99/7 (1784–1817), zemřelých se sig. 99/11 (1784–1826) a oddaných se sig. 99/10 (1784–1835) pouze pro osadu Rybáře a matrika narozených se sig. 99/4 (1784–1841), zemřelých se sig. 99/6 (1784–1832) a oddaných se sig. 99/5 (1785–1835) pro Litoměřice-dóm. Tyto matriky jsou, v souladu s nařízením patentu vést evidenci v českém či německém jazyce, psány německy. Formulář pro zápis je předtištěn a rubrikován, oproti předchozímu formuláři se jeho vnější podoba změnila pouze mírně (obrázek 7). Podstatnější změna nastala po obsahové stránce, kdy u všech zemřelých je uvedena příčina smrti a u oddaných věk snoubenců. Obě tyto informace jsou velmi cenné pro každého badatele.

Obr. 7 Ukázka rubrikovaného zápisu z matriky křtěných, Rybáře, 1785

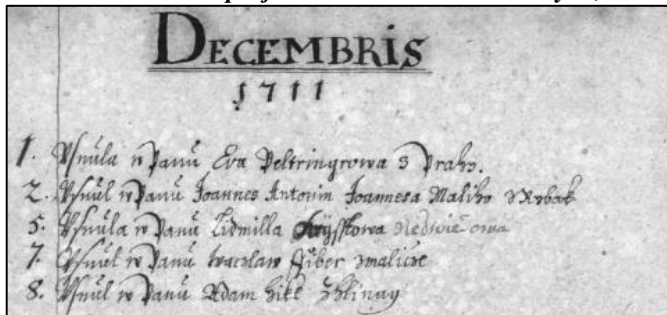
1785		Namen	Stellern	Wortern	
Monat	Tag			Wort	Stell
Septem	20	Christoph	Christoph	Christoph	Christoph

Zdroj: Matrika křtěných, signatura 99/7, str. 6, dostupné z: <http://1url.cz/0tMkO>

3.1.2 Matriky Litoměřice-děkanství

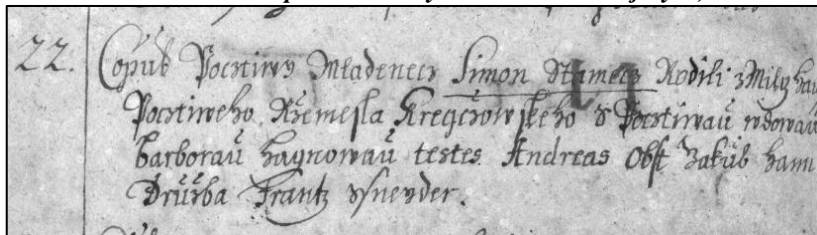
Jak bylo uvedeno výše, je farní oblast Litoměřic-děkanství mnohem rozsáhlejší a vývoj zápisů ve zdejších matričních knihách není tak přímočarý jako u farnosti Litoměřice-dómu. V této farnosti byly až do roku 1706 vedeny pro jednotlivé typy zápisů samostatné knihy. Pro křtěné byla v letech 1690–1706 vedena matrika se sig. 98/6, pro oddané byla vedena matrika se sig. 98/7 již od roku 1663, zápisy se však uchovaly pouze do roku 1702, a sbíraný materiál zahrnoval mnohem širší území než soudobá matrika křtěných, či než matriky pozdějšího data. Matrika zemřelých se nedochovala.

Od roku 1706 až do roku 1719 byla vedena již tripartitní matriční kniha se sig. 98/8, kde pokračovaly od roku 1706 zápisy křtěných, které jsou jako jediné kompletní po celé zkoumané období. Od roku 1706 již byly zachyceny i sňatky, přičemž sňatky za roky 1706 a 1707 byly netypicky uvedeny za záznamy o křtěných v roce 1707 a i následující rok pokračuje obdobně. V roce 1709 se dokonce víceméně náhle objevují zápisy o sňatcích přímo mezi křtěnými. Od srpna téhož roku jsou zápisy tříděny opět do vlastních oddílů. Velmi netradiční je v této matrice i zápis o zemřelých, který není větný, ale prakticky se jedná pouze o jmenný seznam, kde je vypsáno datum, jméno zemřelého a místo, popřípadě dcera/syn a jméno otce. Ačkoliv je seznam nadepsán již od roku 1709, není za tento rok žádný zápis. Za rok 1710 je zápis pouze jeden a za rok 1711 jsou zápisy pouze za prosinec, jak je možné vidět na obrázku 8. Je málo pravděpodobné, že by opravdu téměř nikdo za tři roky nezemřel, a proto bude v této práci přístupováno k datům za výše vypsaná léta jako k neúplným.

Obr. 8 Netradiční zápis jmenného seznamu zemřelých, Litoměřice, 1711

Zdroj: Matrika zemřelých, signatura 98/8 s. 173, dostupné z: <http://1url.cz/0tMk5>

Používaným jazykem matriky je latina a čeština, která se objevuje v období duben 1711 až srpen 1719 u křtěných a duben 1711 až prosinec 1718 u oddaných. Zajímavostí je, že v roce 1716 se objevil v matrice oddaných jeden latinský zápis jiným písmem. Což znamená, že ačkoliv vedením matrik býval pověřen jeden člověk, mohli do matrik vpisovat i jiní lidé. Zápis v matrice je větný a jeho posloupnost a obsah je stejný jako v matrikách pro dóm a Rybáře, avšak forma se liší, viz obrázek 9.

Obr. 9 Ukázka větného zápisu z matriky sňatků v českém jazyce, Litoměřice, 1711

Zdroj: Matrika křtěných, signatura 98/8, str. 140, dostupné z: <http://1url.cz/ktMkb>

Jednotlivé zápisy jsou vizuálně oddělené a v prvním sloupci bývá datum a místo, někdy je místo psané pouze v textu. Jména těch, o kterých je zápis veden, bývají podtržená, u křtěných a u zemřelých dětí bývá často zvýrazněno i jméno otce.

Od roku 1720 je vedena opět tripartitní matrika se sig. 98/9 se zápisy o narozených do roku 1751, zápisy o oddaných do roku 1752 a zápisy o zemřelých do roku 1754. Tato matrika je též psaná latinsky a graficky jsou po straně odděleny informace o datu a místě. Zápisy jsou stále větné a nejsou tak vizuálně výrazně odděleny, na konci každého měsíce se objevuje podpis zapisující faráře. Tato matrika začíná netypicky záznamy o oddaných. Běžné řazení je křtění-oddaní-zemřelí. Vzhledem k číslování stránek je zřejmé, že v matrice nedostačovalo místo, a proto zápisy o křtěných a oddaných skončily dříve než o zemřelých a byla pro ně vedena zvláštní matrika se sig. 98/10, která obsahuje záznamy o křtech za 1751–1753 a oddaných za rok 1753.

Od roku 1754 pokračuje tripartitní matrika se sig. 98/11, která obsahuje všechny tři druhy záznamů až do roku 1770. Zápisy jsou stále větné a psány latinsky, obsah se oproti předchozí matrice nezměnil. Forma se měnila podle daného faráře. Největší rozdíl je v okrajích. V levém je napsáno místo a v pravém datum, což zvyšuje přehlednost zápisu.

Jak již bylo zmíněno výše, v roce 1770 vešel v platnost dekret, který přinesl přehlednou úpravu podoby rubrik na předtištěných formulářích, do nichž faráři následně zapisovali. První takto upravená matrika pro Litoměřice-děkanství byla v letech 1771–1778 se sig. 98/12. Jazykem matriky byla dle nařízení latina. Od 18. ledna 1771 se již objevuje v zápise i datum

narození. Pro tuto matriku byla spočtena doba uplynulá mezi narozením a křtem. Ukázalo se, že se v 63 % případů konal křest ve stejný den, kdy se dítě narodilo, ve 36 % případů byl křest následující den po narození a v méně jak v 1 % křest nastal v rozmezí 2–4 dnů po narození, přičemž nezáleží na tom, zda sledovaná událost nastala v Litoměřicích nebo na předměstí.

Pro roky 1779–1783 je vedena také tripartitní matrika se sig. 98/13, která pokračuje ve stejném duchu jako matrika z předchozího období. I pro tuto matriku byla spočtena doba uplynulá mezi narozením a křtem: v 60 % nastal křest ve stejný den jako narození a téměř ve 40 % poté druhý den od narození. Tyto výsledky potvrzují, že křest nastával nejčastěji do druhého dne od narození dítěte a že je možné považovat data křtu za data narození i v oblasti Litoměřic.

Od roku 1784 je vývoj komplikovanější. Ačkoliv dle nového matričního patentu měly být vedeny tři samostatné knihy, byla pro rok 1784 vedena stále tripartitní matrika se sig. 98/14. Dále byla pro narozené vedena matrika se sig. 98/16 (1784–1789) a matrika se sig. 99/15 (1785–1789). Matriky se sig. 98/14 a sig. 98/16 mají formu jako matriky předešlé a obsahují stejné zápisy pro rok 1784, jsou obě psané latinsky. Oproti tomu matrika se sig. 98/15 má úpravu dle nového matričního patentu a je psána německy. Matriky se sig. 98/16 a sig. 98/15 obsahují také totožné zápisy pro roky 1785–1789, v matrice se sig. 98/15 jsou však záznamy seřazeny podle místa události. Důvodem nejspíš bude nařízení matričního patentu, dle kterého, jak bylo již řečeno, bylo nutné vést zápisy pro každou přífařenou ves a ne již pro celou farní oblast průběžně dohromady. Naprosto stejným způsobem jsou řešeny matriky pro oddané a zemřelé. Zápisy oddaných jsou vedeny ve dvou knihách se sig. 98/22 (1785–1789) a sig. 98/23 (1784–1789). Obdobně jako u matriky křtěných není matrika se sig. 98/23 tříděná podle míst a je psána dle starých pravidel. Nakonec je třeba zmínit také zápisy o zemřelých, které jsou evidované v matrikách se sig. 98/29 (1785–1789) a sig. 98/30 (1785–1789), přičemž matrika se sig. 98/30 není tříděná dle místa a její forma se shoduje s matrikami z předešlých let.

Po zbytek sledovaného období 1790–1799 jsou stále vedeny dvě matriky pro všechny tři druhy knih a stejně jako v předchozím případě je jedna vždy vedena na starém tiskopisu a latinsky a druhá po vzoru nového tiskopisu německy a je tříděna podle místa bydliště osob, kterých se záznam týká. V tabulce 1 je uvedeno, pro která období jsou jednotlivé matriční knihy vedeny, jakým jazykem byly záznamy zapisovány a na jakém typu formuláře.

Tab. 1 Přehled jednotlivých druhů matrik využitých při zpracování, Litoměřice-děkanství, 1790–1800

Druh	Období	Signatura	Jazyk	Tiskopis
Narození	1790–1794	98/17	němčina	1784
	1790–1794	98/18	latina	1770
	1795–1800	98/19	němčina	1784
	1795–1800	98/20	latina	1770
Oddaní	1790–1795	98/24	latina	1770
	1790–1794	98/25	němčina	1784
	1795–1800	98/26	latina	1770
	1795–1800	98/27	němčina	1784
Zemřelí	1790–1794	98/31	němčina	1784
	1790–1794	98/32	latina	1770
	1795–1800	98/33	němčina	1784
	1795–1800	98/34	latina	1770

Zdroj: SOA Litoměřice

3.2 Metody zpracování dat a výpočtů demografických ukazatelů

K získání dat pro tuto práci byla využita jmenná excerpce, tedy přepis jednotlivých událostí z matrik podle jména, kterou provedl Ladislav Dušek a která byla dál rozšířena.² Tato metoda je velmi časově náročná a pracuje se při ní s velkými soubory a množstvím dat, přesto její klady převažují. Údaje získané touto metodou je možné přetřídít dle aktuální potřeby výzkumu, který je na datech prováděn. Jmennou excerpčí dochází také k eliminaci duplikátů, ačkoliv v matrikách Litoměřic došlo k duplikátům pouze čtyřikrát, kdy jednou byl v obou farnostech zapsán narozený chlapec, a třikrát se objevil duplikát v matrice zemřelých. Důvodem nízkého počtu duplikátů je počet lokalit, za které byla zpracovávána data, pokud jsou excerpována data za větší panství, kde je farností několik a kde se během let mění jejich vymezení, dochází k duplikátům častěji. Tuto skutečnost ve své práci popsala např. Kuprová (2013), nebo Holubová (2003).

Z matrik byl excerpován každý zápis, který byl evidován v Litoměřicích nebo na předměstí bez ohledu na bydliště osob, jichž se zápis týkal. Tím se do evidence dostaly i záznamy o osobách, které zřejmě nebydlely v Litoměřicích, pouze zde zemřely, nebo se naopak narodily, či uzavřely sňatek. Tyto osoby nebyly vyloučeny, protože je těžké ze zápisu určit, zda dotyčný pouze pocházel odjinud a v Litoměřicích dlouhodobě žil, nebo byl opravdu cizinec. Příkladem může být zápis o narození dítěte litoměřickému radnímu, který měl jako bydliště (nikoliv původ) uvedenou Prahu. Události cizinců také kompenzují počty obyvatel Litoměřic, kterým se přihodila jakákoliv demografická událost mimo farnosti Litoměřic a byla tedy evidována jinde.

Ke zpracování dat byla použita tzv. agregativní metody, kdy jsou jednotlivé události seskupovány do jednoletých, ale i víceletých období. Dále jsou uvedeny metody výpočtu demografických ukazatelů, které byly v této práci použity. Právě tento oddíl bývá nejčastěji v historicko-demografických pracích opomíjen, ačkoliv pochopení konstrukce ukazatele je nutné k správné interpretaci získaných dat respektive změn trendů.

Ve sledovaném období chybí střední stavy počtu obyvatel, a proto nemohou být počítány intenzitní ukazatelé, které jsou v demografii běžně používané. Analýza dat se proto musela omezit na porovnávání úhrnů událostí za měsíce, či za příslušné roky, doplněné o procentuální podíly, u kterých jsou rozdíly viditelnější.

V analýze sňatečnosti a úmrtnosti byl počítán průměrný věk odděleně podle pohlaví. U sňatečnosti to byl průměrný věk při sňatku za všechny sňatky celkem, ale i odděleně podle rodinného stavu snoubenců a u při analýze úmrtnosti byl počítán průměrný věk při úmrtí pro zvolené věkové skupiny (Maur, 1986, s. 94).

$$\bar{x} = \frac{\sum_{i=1}^n x_i}{n} + 0,5$$

kde:

\bar{x} je průměrný věk

x_i je věk zemřelého

² Základní data zpracoval Ladislav Dušek v letech 2001-2003 v rámci řešení projektu GA ČR reg. č. 404/02/0848 „Obyvatelstvo Prahy v 17. A 18. století ve světle farních matrik.“

V rovnici výše je ukázán postup, kdy v čitateli je součet jednotlivých věků a ve jmenovateli poté počet pozorování. Konstanta 0,5 je přičítána, protože se předpokládá, že v matrikách byl zapisován dokončený věk nikoliv přesný. Právě s přesným věkem bylo pracováno při výpočtu průměrného věku dětí ve věkových skupinách 0–31 dní, 32–364 dní. Při tomto výpočtu byl použit stejný vzorec, ale bez připočítání konstanty 0,5. Dále byly pro každý demografický proces vypočítány sezónní měsíční indexy získané pomocí dekompozice časové řady na její jednotlivé složky. Prvním krokem výpočtu byla standardizace měsíce na stejný počet dnů a výpočet standardizované časové řady událostí. Standardizace délky měsíců byla provedena přes měsíční koeficienty. Nejprve byl získán průměrný počet dní v běžném a přestupném roce, vlastní výpočet měsíčních koeficientů poté vypadal takto:

$$\text{Měsíční koeficient} = \frac{\text{Počet dní v daném měsíci}}{\text{Průměrný počet dní v roce}}$$

Vynásobením měsíčních koeficientů a původních hodnot časové řady byla získána standardizovaná časová řada z jejích 11letých průměrů byl vypočítán trend, sezonní náhodná složka.

$$\text{Trend} = \frac{x_i + x_{i+1}}{2}$$

kde:

x_i a x_{i+1} ... jsou 11leté klouzavé průměry hodnot standardizované časové řady po sobě jdoucích měsících

$$\text{Náhodná složka} = \frac{\text{Standardizovaná časová řada v daném měsíci}}{\text{Hodnota trendu v daném měsíci}}$$

Z náhodné složky se poté počítaly tzv. SZT, což jsou aritmetické průměry za jednotlivé měsíce. Poslední krok výpočtu sezonních měsíčních indexů poté vypadal takto:

$$\text{Měsíční sezonní index} = \frac{12}{\sum \text{SZT}} \times \text{SZT daného měsíce}$$

Suma sezonních měsíčních indexů musí být rovna počtu intervalů (zde tedy 12), tím je možné si ověřit, že je výpočet správný (Hančlová, Tvrđý, 2003).

V rámci analýzy porodnosti byl vypočítán sekundární index maskulinity, což je počet narozených chlapců na počet 100 či 1000 narozených dívek, v této práci byl použit tento vzorec:

$$\text{ima} = \frac{N_{\text{chlapci}}}{N_{\text{dívký}}} \times 100$$

kde:

N_{chlapci} jsou narození chlapci v daném období

$N_{\text{dívký}}$ jsou narozené dívky v daném období

Sekundární index maskulinity se počítá i s pouze živě narozenými chlapci a dívkami, v této práci však slouží ke zjištění, jaká je kvalita matrik, a tak byl počítán ze všech narozených bez ohledu na vitalitu dětí. Dále byl v rámci analýzy úmrtnosti spočítán kvocient kojenecké úmrtnosti, který někdy bývá nepřesně označován jako míra kojenecké úmrtnosti (Pavlík, Rychtařiková, Šubrtová, 1986, s. 142).

$${}^t k_u = \frac{{}^t D_o}{{}^t N_v} \times 1000$$

kde:

${}^t k_u$ je kvocient kojenecké úmrtnosti v roce t (na 1000 živě narozených)

${}_tD_o$ je počet zemřelých do jednoho roku v roce t

${}_tN_v$ je počet živě narozených v roce t

Kojenecká úmrtnost může být ještě blíže rozlišována na časnou a pozdní novorozeneckou a ponovorozeneckou úmrtnost. V těchto případech se mění číselník, kdy časná novorozenecká úmrtnost zahrnuje pouze děti, které zemřely 0.–6. den po narození, pozdní novorozenecká úmrtnost děti zemřelé ve staří 7–27 dnů a ponovorozenecká poté děti od 28. dne do 364. dne staří.

Dále byl v práci spočítán přirozený přírůstek a vitální index, coby ukazatelé vývoje přirozené měny dle vzorců níže (Maur, 1983, s. 143):

$$\text{Přirozený přírůstek} = {}_tN^v - {}_tD$$

$$\text{Vitální index} = \frac{{}_tN^v}{{}_tD}$$

kde:

${}_tN^v$ je počet živě narozených v roce t

${}_tD$ je počet zemřelých v roce t

Poslední početní úkony v této práci si týkají odhadu počtu obyvatel, které vycházejí z předpokladu stabilní úrovně hrubých měr porodnosti a sňatečnosti, které mají obecně tento tvar:

$$hms = \frac{{}_tS}{{}_tP_{1.7}} \times 1000$$

kde:

hms je hrubá míra sňatečnosti (na 1000 osob)

${}_tS$ je počet sňatků v roce t

${}_tP_{1.7}$ je střední stav, čili počet osob k 1. 7. v roce t

Stejným způsobem se počítá i hrubá míra porodnosti, pouze je v čitateli počet živě narozených. Výše uvedený vztah byl využit k odhadu početnosti populace, kdy však byla zvolená určitá úroveň hrubé míry sňatečnosti, či porodnosti, výsledný vztah ke zjištění počtu obyvatel byl takový:

$${}_tP_{1.7} = \frac{{}_tS}{hms} \times 1000$$

Zde je ještě nutné podotknout, že počet sňatků byl nejprve upraven na 11leté klouzavé průměry a až pak byl použit výše pospaný vztah. Stejným způsobem byla použita i hrubá míra porodnosti s počty narozených také upravenými na 11leté klouzavé průměry.

Kapitola 4

Analýza sňatečnosti

V 18. století měl sňatek základní funkci při tvorbě nové rodiny a také sloužil jako jeden z možných způsobů nabytí majetku, respektive jedna z možností, jak povýšit, ale někdy i naopak klesnout v sociální struktuře (Lipovski, 2013). Novým manželstvím se rozšiřovala rodinná síť vztahů, kde bylo možné žádat o pomoc. Před vznikem sociálního systému, to byla právě rodina, která fungovala jako pomyslná záchranná síť pro nemocné, slabé apod. Sňatková politika byla především rodinnou strategií, jak získat nebo si udržet majetek (Dülmen, 1999). Při hledání partnera bylo nutné brát v potaz i příbuzenský vztah mezi dvojicí. Církev zakazovala vstup do manželství až do 4. stupně příbuznosti (bratřenci, sestřenice). Dále také nemohl být uzavřen sňatek mezi příženěnými/přivdanými příbuznými (muž si nemohl vzít babičku, matku, dceru své manželky a naopak) a v neposlední řadě byl zákaz svazku i mezi „duchovními“ příbuznými mezi kmotry a kmotřenci. Až na příbuzenství v 1. stupni mohl být žádán dispens, tedy zvláštní povolení ke sňatku (Kašný, 2006). S rostoucí populací v 18. století přibývalo ve společnosti bezzemků, jejichž obživa byla vázána na ekonomicky příznivá období, v opačném případě rychle ztráceli svůj příjem a jejich sňatky se stávaly velkým sociálním problémem. Z tohoto důvodu jim musely být schvalovány vrchností, která vnímala zákaz oddání jako regulátor plodnosti. Nutnost povolení ke sňatku byla zrušena s patentem o zrušení nevolnictví v roce 1781, od kterého snoubenci museli své manželství pouze ohlásit, k faktickému zrušení v praxi došlo však až v roce 1869 (Lipovski, 2013).

Tato kapitola se věnuje analýze sňatečnosti. V 18. století nejsou dostupné střední stavy a ani počáteční stavy obyvatelstva, a tak není možné zkoumat intenzitu sňatečnosti, ale pouze změnu úrovně sňatečnosti skrze počty oddaných, které nejsou však v Litoměřicích zcela úplné. V letech 1703–1706 chybí data za Litoměřice-děkanství. Sňatky jsou evidovány podle dnů a měsíců kromě let 1740–1741, kdy chybí časové zařazení a tyto roky byly proto vyjmuty z analýzy sezónnosti. Dále je v litoměřických matrikách pravidelně udáván rodinný stav a to již od roku 1700, není však evidován u všech snoubenců. Velmi často údaj chybí u ženichů, ale ani u nevěst není rodinný stav udán vždy, v této práci jsou řešeny pouze případy, kdy je rodinný stav znám u obou snoubenců. Od května 1784 se v matrikách objevuje i věk snoubenců, který před tímto rokem nebyl zaznamenán u žádného ze snoubenců, proto lze věk vstupu do manželství v kombinaci právě s rodinným stavem analyzovat až v posledních 15 letech zkoumaného období. Dále je v matrikách sňatků vedeno původní bydliště a také informace o sociálním postavení (původu)

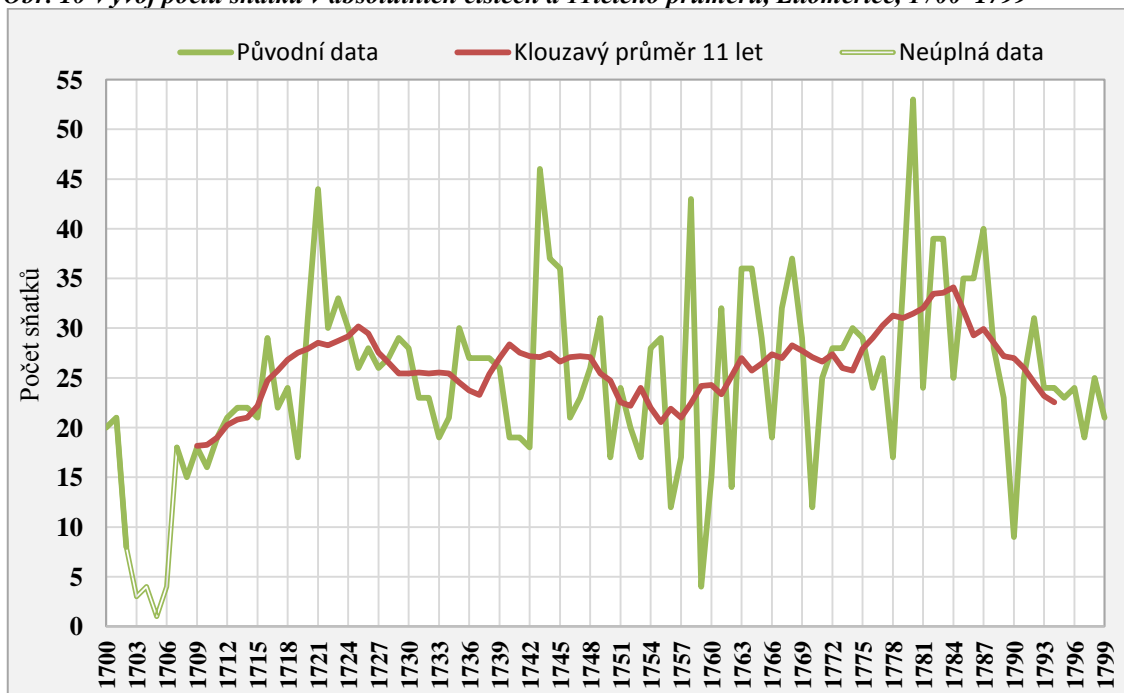
ženicha či otce nevěsty. Posledně uvedené se však vyskytovaly jen zřídka, proto nebyly zpracovány. I když se jejich frekvence po roce 1784 zvyšuje, nejsou zaznamenány u všech snoubenců.

V první části této kapitoly budou postupně probrány základní údaje o četnosti sňatků uzavřených v Litoměřicích ve studovaném období a jejich časový průběh. Druhá část kapitoly bude věnována analýze snoubenců, a to v rozsahu, který data umožňují v první řadě podle pohlaví a vzájemného rodinného stavu. Protože je věk uváděn až od roku 1784, je detailně zpracován pouze pro léta 1784–1799. Alespoň těchto 15 let bude zpracováno ze všech aspektů, které jsou možné, tj. věk snoubenců odděleně podle pohlaví, vzájemný věk snoubenců podle rodinného stavu a průměrný věk snoubenců podle rodinného stavu. Poslední část kapitoly se bude zabývat sezonností sňatků a to jak za celé období celkem, tak za jednotlivé dekády.

4.1 Vývoj absolutních počtů sňatků

K základní představě o vývoji počtu sňatků na území města Litoměřic slouží obrázek 10, který zobrazuje absolutní počty sňatků v letech 1700–1702 a poté 1707–1799. K názorné představě dlouhodobějších trendů jsou zakresleny také 11leté průměry. Jak roční úhrny sňatků, tak i průměry jsou velmi rozkolísané. Vývoj počtů sňatků byl vždy závislý na dvou okolnostech: na velikosti studované populace a na vnějších podmínkách, především na ekonomické situaci a také na situaci politické, s níž souvisel například výskyt válečných konfliktů (Lipovski, 2013). Počet a skladba snoubenců však také souvisely se skladbou obyvatelstva, která se mohla měnit mimo jiné i v důsledku zvýšené úmrtnosti, zejména osob ve středním věku. Z toho důvodu je třeba už při přehledu vývoje počtu sňatků věnovat pozornost i úmrtnostním poměrům, které jsou však primárně popsány v následujících kapitolách.

Obr. 10 Vývoj počtu sňatků v absolutních číslech a 11letého průměru, Litoměřice, 1700–1799

Pozn.: Z důvodu chybějících dat vynechány roky 1703–1706

Zdroj: Matriky oddaných SOA Litoměřice, vlastní výpočet

Ve sledovaném období se na území města Litoměřic a jeho předměstích událo dle matriční evidence 2466 sňatků, respektive po vynechání let 1703–1706 to bylo 2454 sňatků. To znamená, že v průměru připadalo na jeden rok 25,6 sňatků. Jak je zřetelné z obrázku 10, již v roce 1702 je viditelný pokles počtu sňatků hluboko pod tento průměr. Avšak v následujících letech nebyla matriční evidence úplná, takže nelze říci, zda jde o pouhý jednoletý propad, či o celkové snížení úrovně sňatečnosti. Od roku 1707 až 1724 je možné pozorovat vzrůstající trend počtů sňatků. V roce 1719 se počet sňatků prudce snížil. V tomto roce udeřil v českých zemích hladomor, který byl doprovázen vyšší úmrtností. Již v následujících letech však došlo ke kompenzaci počtů sňatků.

Ke konci 20. let 18. století se počet sňatků vrátil k průměrné hladině. Změna ve vývoji však nastala již ve 30. letech 18. století, během kterých docházelo k velkým přesunům vojsk na českém území v souvislosti s válkou s Francií a Tureckem. Obyvatelstvo bylo zatíženo vyššími daněmi, vojáci sebou přinášeli nejrůznější nemoci (Vondra, 2010). V letech 1729–1733 se proto počet zemřelých v Litoměřicích až zdvojnásobil a jak je viditelné na obrázku 10, v těchto letech je pozorovatelný zřetelný pokles počtů sňatků. Naopak v letech 1737–1738, kdy propukl v českých zemích opět hladomor a i v Litoměřicích došlo k prudkému zvýšení úmrtnosti, se počet sňatků nevychýlil. Důvodem mohl být věk zemřelých, neboť umíraly především děti do 5 let respektive do 10 let a poté osoby od 40 let věku výše.

Rokem 1740 začíná pro české země velmi krušné období, v letech 1740–1748 probíhá válka o dědictví rakouské a v letech 1753–1763 sedmiletá válka, kdy se s procházejícími vojsky stále šířily nemoci a také hladomory (Maur, 1998). Na obrázku 10 jsou tak viditelné velmi rozkolísané hodnoty. V letech 1740–1742 se zvýšila úroveň úmrtnosti, ale na rozdíl od situace v letech 1737–1738 bylo ve větší míře postiženo i obyvatelstvo ve věku 20 až 30 let a to zejména ženy. Výsledkem byl také pokles v počtech sňatků, který byl následně kompenzován v podobě 43 sňatků v roce 1743. Následující výkyvy zejména v roce 1750 a 1753 už nelze vysvětlit pouze zvýšenou úmrtností, na vině může být spíše obecně zhoršená ekonomická situace. Naopak v roce 1756 se válčilo u nedalekých Lovosic a přítomnost vojska se zřejmě opět odrazila jak v úrovni úmrtnosti, tak v úrovni sňatečnosti v letech 1756 a 1757. V roce 1758 dochází opět ke kompenzaci, kdy počet sňatků vzrostl na 43 za rok. Již v roce 1759 se však dostává počet sňatků na úplné minimum ve sledovaném období, kdy byly oddány pouze čtyři páry a také v roce 1760 zůstává hodnota daleko pod průměrem. Tento stav byl kompenzován v následujících letech.

Podle Grulichy (2008) byl další pokles počtů sňatků v roce 1770 zapříčiněn také neúrodou, po které se zvýšily ceny obilí. Tato neúroda v letech 1770–1771 se v úrovni úmrtnosti projevila až později v letech 1771–1773 a i přes velmi vysoký počet zemřelých ve sňatkovém věku jsou přesto tyto roky v počtech sňatků nadprůměrné. Další úbytek je pozorovatelný v roce 1778, kdy se na Litoměřicku 1778–1779 zčásti odehrála tzv. bramborová válka o dědictví bavorské (Grulich, 2008). V následujícím roce 1779 se uskutečnilo 31 sňatků a v roce 1780 dokonce 53 sňatků, což je maximální hodnota za celé sledované období. Naopak v roce 1790 klesl počet sňatků na pouhých 9 za rok a od tohoto roku je trend opět klesající až pod hodnotu průměrného počtu sňatků za rok, důvodem byly zřejmě války s Francií, které započaly v roce 1792 a opět zatížily obyvatelstvo především ekonomicky (Vondra, 2010).

I přes popsané značné roční výkyvy se počet sňatků během sledovaného období nepatrně zvýšil. Toto zvýšení ovšem není možné vnímat jako vzestup úrovně sňatečnosti. Růst počtu sňatků byl způsoben spíše růstem počtu obyvatel města.

4.2 Rodinný stav snoubenců

Rodinný stav snoubenců je pro poznání charakteru reprodukce a jeho širších podmínek velmi důležitý. Je nositelem informace o rodinných strategiích a odráží mimo jiné vnější podmínky, neboť například v obdobích se zhoršenou úmrtností dospělých roste zpravidla počet opakovaných sňatků. Na základě rodinného stavu rozlišujeme dvě skupiny sňatků, a to sňatky první a sňatky druhé či další. První sňatek uzavírá pouze svobodný jedinec, např. svobodný muž, a z tohoto hlediska nezáleží na tom, zda se ženil se svobodnou dívkou nebo s vdovou. Z pohledu svobodného muže se jedná o první sňatek, z pohledu vdovy však nikoliv. Proto se vyčleňují ještě tzv. *protogamní sňatky*, kdy jsou oba snoubenci svobodní. Na tyto sňatky je při analýze sňatečnosti kladen zpravidla větší důraz, neboť jich bývá nejvíce a jsou pro celkový charakter reprodukce rozhodující. Sňatky druhé či další tzv. *palingamní*, jsou sňatky, které uzavírají vdovci a rozvedení. V 18. století nebyl ještě rozvod manželství v českých zemích možný a druhé sňatky uzavírali pouze ovdovělí.

Tab. 2 Absolutní počty a podíly snoubenců podle rodinného stavu, Litoměřice, 1700–1799

	Svobodný		Vdovec		Neudáno		Celkem	
	abs. počet	podíl (%)	abs. počet	podíl (%)	abs. počet	podíl (%)	abs. počet	podíl (%)
Svobodná	882	35,7	383	15,5	356	14,0	1621	65,3
Vdova	203	8,2	116	4,7	154	6,2	473	19,2
Neudáno	26	1,1	38	1,5	318	12,9	382	15,5
Celkem	1111	45,0	537	21,8	828	33,2	2476	100,0

Zdroj: SOA Litoměřice, výpočet vlastní

Z tabulky 2 vyplývá, že nejčastěji uzavírali sňatky svobodní muži se svobodnými ženami a to ve 35,7 % případů, druhou nejpočetnější skupinou byli vdovci, kteří se ženili se svobodnými nevěstami. Zatímco vdovy uzavíraly sňatek se svobodnými muži pouze v 8,2 % případů, sňatky vdovců se svobodnými ženami tvořily 15,5 % ze všech uzavřených sňatků. Důležitý byl i podíl snoubenců s neudaným rodinným stavem. Jak již bylo popsáno výše, u ženichů údaj o rodinném stavu chyběl velmi často, a to ve 20,2 %. Naopak u nevěst se jednalo pouze o 2,6 %. Přičte-li se k předchozím hodnotám ještě podíl 12,9 %, kdy nebyl rodinný stav znám ani u jednoho ze snoubenců, vystoupá celková hodnota na 35,7 % případů, které nelze zahrnout do analýzy.

K obdobným hodnotám dospěla ve své práci i Kačerová (2004), která zkoumala populační vývoj ve farnosti Panny Marie pod řetězem v Praze. I zde byly první sňatky svobodných zastoupeny 35,8 %. Avšak ostatní podíly sňatků podle rodinného stavu byly nižší ve prospěch sňatků, které uzavřeli snoubenci s neznámým rodinným stavem. Stejně jako v Litoměřicích byl rodinný stav vynecháván především u ženichů, kdy tento podíl činil 26,6 %. Celkový podíl sňatků, kdy nebyl zaznamenán rodinný stav nejméně u jednoho ze snoubenců, byl dokonce 45,3 %. Zde je nutné podotknout, že analýza na farnosti Panny Marie končí rokem 1783, tedy

ještě před vydáním matričního patentu, který se velkou měrou podílel na zlepšení evidence a především na její úplnosti, jak je možné vidět i v tabulce 3 níže.

Tab. 3 Skladba snoubenců podle vzájemného rodinného stavu v 10letých obdobích (v procentech), Litoměřice, 1700–1799

Ženich nevěsta	Sv. sv.	Vd. sv.	Neud. sv.	Neud. vd.	Vd. vd.	Sv. vd.	Sv. neud.	Vd. neud.	Neud. neud.	Celkem
1700–1709	40,0	15,2	17,1	2,9	3,8	7,6	0,0	5,7	7,6	100,0
1710–1719	48,4	19,7	5,6	2,3	6,1	0,5	0,9	11,7	4,7	100,0
1720–1729	38,2	15,1	15,5	7,6	3,9	0,0	1,0	8,6	10,2	100,0
1730–1739	39,8	17,5	10,8	6,4	6,8	10,4	2,0	2,0	4,4	100,0
1740–1749	8,0	6,9	18,8	12,0	4,3	2,2	0,0	4,0	43,8	100,0
1750–1759	4,7	10,4	26,1	10,0	6,2	6,2	0,5	4,3	31,8	100,0
1760–1769	40,1	14,0	10,8	3,9	5,0	11,5	2,9	1,1	10,8	100,0
1770–1779	29,9	24,0	14,2	7,5	4,3	0,8	0,4	7,1	11,8	100,0
1780–1789	48,1	12,9	20,2	5,3	2,3	0,3	1,2	7,3	2,3	100,0
1790–1799	60,9	22,2	0,0	0,0	5,3	0,0	0,0	11,6	0,0	100,0
1700–1799	35,8	15,8	13,9	5,8	4,8	3,9	0,9	6,3	12,7	100,0

Pozn.: Sv. znamená svobodný, svobodná. Vd. znamená vdovec, vdova a neud. je označen neudaný rodinný stav.

Zdroj: SOA Litoměřice, výpočet vlastní

V tabulce 3 jsou uvedeny podíly snoubenců podle vzájemného rodinného stavu v 10letých intervalech. Po celé sledované období je viditelný nízký podíl nevěst s neudaným rodinným stavem, které si vzaly svobodné muže, ostatní kombinace rodinných stavů již nemají tak jednotný vývoj. V letech 1740–1759 je znatelný prudký pokles evidovaných protogamních sňatků ve prospěch sňatků, kdy zejména u ženichů nebyl rodinný stav udán, nejčastěji však nebyl rodinný stav udán u žádného ze snoubenců. V letech 1740–1748 se odehrála válka o dědictví rakouské, v letech 1756–1759 poté tzv. sedmiletá válka, obě války přinesly do země zvýšení daní, ale také velké přesuny vojsk, zejména pruských, které plenily nejen krajinu, ale i vydíraly česká města a vymáhaly na nich především potraviny (Vondra, 2010). O přítomnosti pruských vojsk v tehdejší litoměřické kraji píše ve své práci Jančárek (1995), který popsal situaci v roce 1759 v nedalekém Ústí nad Labem, kdy si prusští vojáci vymohli na městě obilí, a to, které nemohli odnést, naházeli do Labe. Právě vleklé válečné spory, se podepisovaly nejen na ekonomice a úrovni úmrtnosti v podobě epidemií a hladomorů, ale také na samotné matriční evidenci, která se v této době zhoršila, jak je možné vypořadovat nejen v tabulce 3, ale například i ve výše zmíněných nedostatcích v letech 1740 a 1741.

Při bližším zkoumání rodinného stavu ve vzájemné interakci je viditelné, že po celé sledované období si vdovci zvolili spíše svobodnou nevěstu než vdovu. Naopak podíl vdov, které si provdaly za svobodné ženichy, zůstával nepoměrně nižší. Tento jev byl pozorován i ve Frýdku a Místku (Lipovský, 2013) a na panství Štáhlavy (Velková, 2009), kde si také ovdovělí muži k sobě vybírali spíše svobodné ženy. Zajímavostí je podíl vdov a svobodných mužů na Štáhlavsku, který byl až do roku 1720 stejný a až v roce 1721 se začaly podíly vyvíjet jako v Litoměřicích. Ladislav Dušek (1974) ve své práci za Ústí nad Labem píše o zvýšení počtu druhých a dalších sňatků zejména po obdobích s vysokou úmrtností. Toto tvrzení platí i pro Litoměřice, kdy zejména u podílů sňatků vdov a svobodných mužů jsou patrné prudké výkyvy.

Vývoj podílů protogamních a palingamních sňatků je v tabulce 4, kde byly podíly spočtené pouze z počtů sňatků, kdy byl znám rodinný stav u obou snoubenců.

Tab. 4 Vývoj podílů protogamních a palingamních sňatků snoubenců se známým rodinným stavem v 10letých intervalech (v procentech), Litoměřice, 1700–1799

Období	1700 1709	1710 1719	1720 1729	1730 1739	1740 1749	1750 1759	1760 1769	1770 1779	1780 1789	1790 1799	1700 1799
Protogamní sňatky	61,2	56,4	57,9	53,8	37,9	16,1	56,4	45,9	68,0	60,9	51,5
Palingamní sňatky	38,8	43,6	42,1	46,2	62,1	83,9	43,6	54,1	32,0	39,1	48,5
Celkem	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

Zdroj: SOA Litoměřice, výpočet vlastní

Struktura sňatků podle rodinného stavu byla proměnlivá a odrážela všechny výše popsané vnější události. I přes značnou rozkolísanost je podíl oboustranně prvních sňatků v Litoměřicích spíše nižší. Na panství Štáhlavy dosahoval podíl protogamních sňatků ve sledovaném období 73,9 %, zatímco v Litoměřicích byl tento podíl pouze 55,6 %, což je pro panství Štáhlavy minimální pozorovaná hodnota v letech 1761–1770 (Velková, 2009). Již podobnější vývoj prvních a dalších sňatků byl ve Frýdku, kde se podíl prvních sňatků pohyboval okolo 66 % a Místku, kde tento podíl činil dokonce pouhých 58 % (Lipovski, 2013). Zde je nutné říci, že nízký podíl protogamních sňatků v Litoměřicích není způsoben pouze jinou strukturou snoubenců, ale i prokazatelně zhoršenou evidencí rodinného stavu u svobodných snoubenců. I přesto je možné považovat Litoměřice za oblast s nižším podílem protogamních sňatků.

4.3 Sňatkový věk snoubenců

Věk snoubenců je při analýze sňatečnosti neméně důležitý, protože právě věk vstupu do manželství ovlivňuje konečnou plodnost ženy. Věk vstupu do manželství u mužů vypovídá také o vnějším prostředí. V podmínkách českých zemí v 18. století muži zakládali nejčastěji rodiny teprve, když měli dostatek prostředků, a tento věk se tedy měnil podle hospodářské situace místa, ale byl ovlivňován i dalšími okolnostmi, například dědickými a jinými zvyklostmi. (Lipovski, 2013, Grulich, 2008, Velková 2009). Sňatkový věk je uváděn v matrikách až od roku 1784, a protože se jedná o krátký časový úsek, je níže věk při vstupu do manželství uveden pro každý rok zvlášť, a to podle dalších atributů jako je pohlaví a rodinný stav.

V tabulce 5a a 5b jsou absolutní počty snoubenců podle pohlaví rozříděné podle věku do věkových skupin. Na první pohled se věk vstupu do manželství liší podle pohlaví. Zatímco u žen se nejvíce sňatků uskutečňuje ve věkových skupinách 15–19, 20–24 a 25–29, u mužů se jsou nejvíce zastoupeny věkové skupiny 20–24, 25–29 a 30–34. Struktura snoubenců podle věku je v Litoměřicích obdobná jako ve Frýdku a Místku, kromě věkové skupiny 15–19, kdy v obou moravských městech v těchto věcích vstoupilo do prvního manželství 30 % žen, u mužů podíl činil méně jak 3 %.

Tab. 5a Snoubenci podle věku při vstupu do manželství ve věkových skupinách, muži, Litoměřice, 1784–1799

Muži	1784	1785	1786	1787	1788	1789	1790	1791	1792	1793	1794	1795	1796	1797	1798	1799	1784 1799	Podíl (%)
15–19	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	1	–	–	1	0,3
20–24	2	7	1	8	4	5	2	4	4	5	6	5	2	4	5	2	66	16,5
25–29	4	9	11	13	14	7	1	6	13	10	6	4	14	5	7	5	129	32,3
30–34	8	6	9	11	2	3	4	5	4	2	4	7	4	2	4	6	81	20,3
35–39	2	5	10	1	5	1	–	2	3	1	3	2	–	2	–	2	39	9,8
40–44	1	4	1	1	1	1	1	5	4	–	4	1	3	3	3	3	36	9,0
45+	3	1	3	2	2	5	1	3	3	6	1	2	5	2	5	3	47	11,8
Celkem	20	32	35	36	28	22	9	25	31	24	24	21	28	19	24	21	399	100,0

Zdroj: SOA Litoměřice, vlastní výpočet

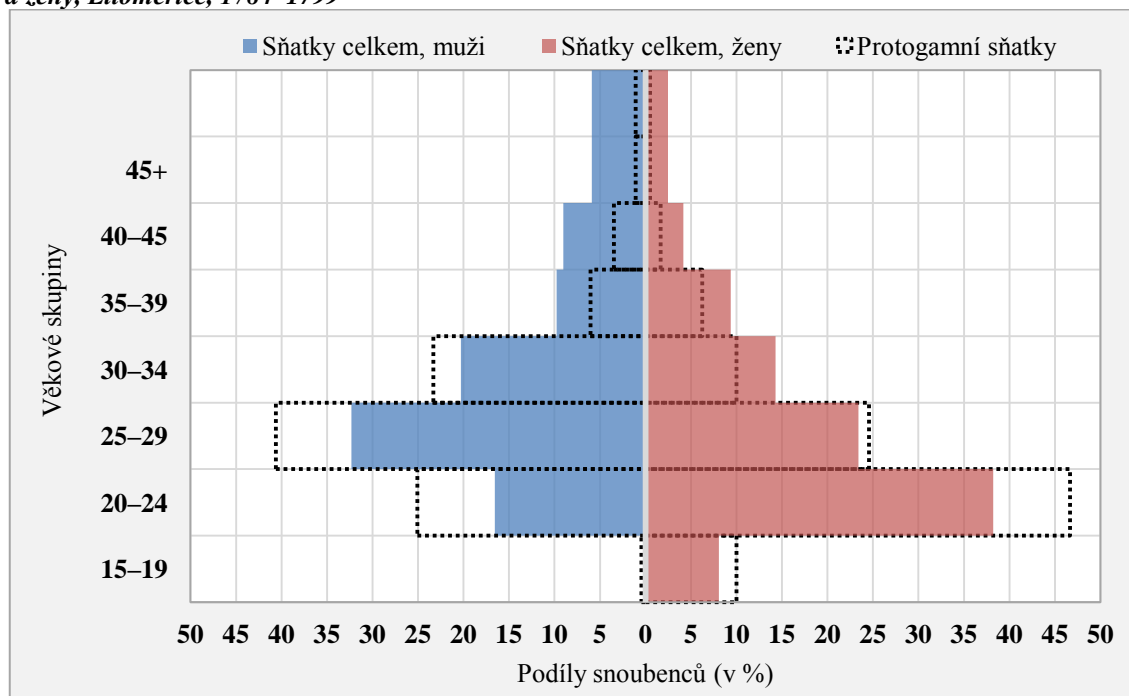
Tab. 6b Snoubenci podle věku při vstupu do manželství ve věkových skupinách, ženy, Litoměřice, 1784–1799

Ženy	1784	1785	1786	1787	1788	1789	1790	1791	1792	1793	1794	1795	1796	1797	1798	1799	1784 1799	Podíl (%)
15–19	3	1	3	3	2	3	–	–	3	1	1	1	4	4	2	–	31	7,9
20–24	7	11	14	17	14	11	4	5	10	9	9	7	6	4	12	7	147	37,3
25–29	5	4	5	9	1	4	2	7	9	5	7	6	9	4	8	5	90	22,8
30–34	3	5	5	4	3	1	2	5	4	6	3	1	5	1	2	5	55	14,0
35–39	1	4	3	3	3	2	–	5	1	2	3	2	–	3	1	3	36	9,1
40–44	–	1	1	1	3	–	–	2	1	1	–	4	2	–	–	–	16	4,1
45+	1	1	2	1	2	–	1	2	3	–	1	–	2	2	–	1	19	4,8
Celkem	20	27	33	38	28	21	9	26	31	24	24	21	28	18	25	21	394	100,0

Zdroj: SOA Litoměřice, vlastní výpočet

Podobnou strukturu snoubenců podle věku při vstupu do manželství jako v Litoměřicích popsal Dušek (1974) i pro Ústí nad Labem, kde byl podobný i nižší počet snoubenců mladších 19 let. Grulich (2008) uvádí, že ve věkové skupině 15–19 se dívky vdávaly výjimečně, a to především v městském prostředí, naopak v agrárním prostředí byl tento jev častější. Což popsala Velková (2009), která analyzovala sňatkový věk na panství Štřáhlavy, kde se také opakuje struktura snoubenců podle věku jako v Litoměřicích. Kromě skupiny nevěst do 20 let, kterých na Štřáhlavsku vstupovalo do manželství kolem 14 %, zatímco v Litoměřicích to bylo v průměru 8 %, což je patrné i na obrázku 11, který porovnává podíly snoubenců bez rozlišení počátečního rodinného stavu a snoubenců, kteří uzavírali své první sňatky se svobodným protějškem. Jak je patrné, uzavírali svobodní muži své první sňatky nejčastěji ve věku 25–29 a poté 20–24 let, bez rozlišení rodinného stavu však byly nejčastější věkové skupiny 25–29 a 30–34 let. Od 35. roku života se již častěji uskutečňovaly palingamní sňatky.

Obr. 11 Věková pyramida podílů snoubenců podle věku při vstupu do manželství a typu sňatku, muži a ženy, Litoměřice, 1784–1799

Zdroj: SOA Litoměřice, výpočet vlastní

U žen je situace přehlednější. Nejvíce žen celkově i svobodných uzavírající protogamní sňatky se vdávalo od 20–24 let a od 25–29 let. Od 30. roku jsou již druhé a další sňatky častější než sňatky pouze svobodných. Tato věková struktura snoubenců není ničím překvapivá. Právě ve věku 20–24 let končovala čelední služba, a tak se ženy mohly vdávat. Muži měli vstup do manželství zkomplikován, protože to byli oni, kdo musel zabezpečit ekonomicky rodinu, což bylo velmi nesnadné. U mužů z města byl sňatkový věk vyšší než u mužů na venkově, protože ve městech bylo mnohem těžší zajistit si dostatek financí, zvláště pro tovaryše a syny řemeslníků, kteří často museli čekat, až budou moci převzít dílnu či obchod. Proto zatímco na venkově bylo ve věkové skupině 35–39 ožeheno 90 % mužů, ve městech to bylo pouhých 75 % (Grulich, 2008).

Tab. 7 Vzájemný věk snoubenců bez rozlišení rodinného stavu, Litoměřice, 1784–1799

Sňatky celkem								
ženy	Muži							Celkem
	15-19	20-24	25-29	30-34	35-39	40-44	45+	
15-19	–	11	12	7	–	–	1	31
20-24	–	35	59	24	13	11	4	146
25-29	–	14	23	22	4	12	9	84
30-34	–	7	14	13	7	6	10	57
35-39	–	1	10	7	7	3	7	35
40-44	–	1	2	3	3	3	6	18
45+	–	–	3	1	2	–	11	17
Celkem	–	69	123	77	36	35	48	388

Zdroj: SOA Litoměřice, výpočet vlastní

V tabulce 6 je zobrazen vzájemný sňatkový věk snoubenců ze všech typů sňatků. Ve věku 20–24 let si muži nejčastěji vybírali stejně staré ženy, ale již od 25. věku začíná preference žen

mladších a to vždy nejméně o 5 let. S vyšším věkem muže se zvyšuje věkový rozdíl mezi partnery, ať je muž jakkoli starý stále preferuje nevěsty z věkové skupiny 20–24 a 25–29 let. Výjimku tvoří ženiši starší 45 let, kteří jsou již povětšinou ovdovělí a velmi často v tomto věku již k sobě vybírají také vdovy a nikoliv svobodné, což je možné vidět i v následujících tabulkách.

Tab. 8 *Vzájemný věk snoubenců vstupujících do protogamních sňatků, Litoměřice, 1784–1799*

Ženy	Muži							Celkem
	15–19	20–24	25–29	30–34	35–39	40–44	45+	
15–19	–	10	10	6	–	–	–	26
20–24	–	32	52	23	6	5	1	119
25–29	–	11	20	15	1	3	–	50
30–34	–	2	7	7	4	1	1	22
35–39	–	2	1	3	0	1	4	11
40–44	–	–	–	–	–	–	–	0
45+	–	–	1	1	–	–	–	2
Celkem	–	57	91	55	11	10	6	230

Zdroj: SOA Litoměřice, výpočet vlastní

Tabulka 7 ukazuje rozložení vzájemného sňatkového věku pro snoubence z pouze protogamních sňatků. Jak je možné pozorovat, stále platí, že si muži k sobě nejčastěji vybírali ženy o 5–10 let mladší a to bez ohledu na věk ženicha. Zajímavý je sňatek mezi 25letým Tomášem Martinem a svobodnou Růženu Füstelovou, které bylo 70, dle matriky zemřelých skonala na sešlost věkem v 75 letech a byla opravdu vdaná. Právě takovéto svazky dokazují, že sňatek byl často onou rodinnou strategií, jak získat, nebo udržet majetek.

Tab. 9 *Vzájemný věk snoubenců vstupujících do palingamních sňatků, Litoměřice, 1784–1799*

Věk	Svobodní a vdovy								Vdovci a vdovy								Vdovci a svobodné							
	15 19	20 24	25 29	30 34	35 39	40 44	45+	Cel.	15 19	20 24	25 29	30 34	35 39	40 44	45+	Cel.	15 19	20 24	25 29	30 34	35 39	40 44	45+	Cel.
15–19	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	1	1	–	–	–	2
20–24	–	–	1	–	–	–	–	1	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	6	3	5	6	2	22
25–29	–	2	2	2	2	1	1	10	–	–	–	–	–	1	–	1	–	–	1	2	2	5	7	17
30–34	–	4	7	–	2	–	–	13	–	–	–	–	–	–	2	2	–	–	–	3	1	4	8	16
35–39	–	–	4	2	2	–	–	8	–	–	–	–	–	1	1	2	–	–	1	1	2	1	4	9
40–44	–	1	2	2	–	–	–	5	–	–	–	–	1	1	3	5	–	–	–	1	–	–	2	3
45+	–	–	2	–	2	–	–	4	–	–	–	–	–	–	8	8	–	–	–	–	–	1	2	3
Cel.	–	7	18	6	8	1	1	41	–	–	–	–	1	3	14	18	–	–	9	11	10	17	25	72

Pozn.: Hodnoty v řádcích jsou za nevěsty a hodnoty ve sloupcích za ženichy. Cel. je zkratka pro celkem.

Zdroj: SOA Litoměřice, výpočet vlastní

Tabulka 8 doplňuje předchozí tabulku o zbývající kombinace rodinných stavů. Jak bylo popsáno výše, často si vdovci starší 45 let hledají též ovdovělé nevěsty a to i staršího věku. Přesto nelze říci, že by ani oni nepreferovali ženy mladší. Stále platí, že si ženiši ve věku 50–60 let hledali ženy o 5–10 let mladší. Diametrálně odlišná situace nastává při srovnání vzájemného věku párů svobodný-vdova a vdovec-svobodná. Stále převládala snaha vdovců hledat k sobě ženy mladší a především svobodné, a to ve všech věcích. Také je viditelné větší rozpětí věků mezi snoubenci. Sňatek svobodné s vdovcem byl také jednou z rodinných strategií. Sňatek s vdovcem

znamenal pro otce nevěsty nižší věno. Vdovce si často braly i málo majetné svobodné ženy, které si musely na věno šetřit samy (Velková, 2009). Tím se zvýšil jejich věk při vstupu do manželství a také ochota vzít si mnohem staršího partnera, což lze vidět i v tabulkách 7 a 8.

Vdovy neměly při výběru partnera tak dobré postavení jako vdovci, ale i u nich je patrný výběr mladšího či stejně starého partnera, obzvlášť po 30. roce. Grulich (2008) tuto skutečnost vysvětluje dřívějšími životními zkušenostmi vdov, kdy zažily například nemoc bývalého manžela.

Tab. 10 Průměrný věk při vstupu do manželství podle typu sňatku, muži a ženy, Litoměřice, 1784–1799

Všechny sňatky		Protogamní sňatky		Palingamní					
				vdovec a svobodná		svobodný a vdova		vdovec a vdova	
ženich	nevěsta	ženich	Nevěsta	ženich	nevěsta	ženich	nevěsta	ženich	nevěsta
29,0	33,4	29,0	25,2	42,2	29,3	29,5	34,1	53,6	44,5

Zdroj: SOA Litoměřice

V tabulce 9 je zobrazen průměrný věk při vstupu do manželství, a to jak pro všechny sňatky dohromady, tak i pro všechny další typy sňatků podle rodinného stavu snoubenců. Není nikterak překvapivé, že nejnižší průměrný věk mají svobodní snoubenci vstupující do svého prvního manželství se svobodným snoubencem/snoubenkou. Dále je nutné si povšimnout, že svobodní ženiši, kteří si berou vdovy, jsou v průměru pouze o půl roku starší než ti, kteří se žení se svobodnými. Na panství Štáhlavy byl tento jev také pozorován a také u svobodných nevěst stejně jako v Litoměřicích platilo, že se za vdovce vdávaly ve vyšším věku (Velková, 2009). Pro Frýdek a Místek, však již tato analogie pro ženišy neplatí. Zatímco u svobodných nevěst se opakuje rozdíl věku při vstupu do manželství v závislosti na rodinném stavu partnera, svobodní ženiši vstupující do svazku s vdovou jsou ve Frýdku v průměru o 3 starší a v Místku o 2 roky starší než ženiši uzavírající protogamní sňatek (Lipovski, 2013). Nejmladší nevěstě bylo pouhých 17 let, nejmladšímu ženišovi poté 19 let.

Při srovnání samotných hodnot průměrného sňatkového věku, lze označit Litoměřice za město s vyšším sňatkovým věkem, ať již je porovnáván celkový průměrný sňatkový věk, nebo dílčí průměrné sňatkové věky podle rodinného stavu. Ve srovnání s Frýdkem a Místkem je celkový sňatkový věk vyšší o 2–3 roky, přičemž nejbliže jsou si věky vdovců, kteří si vzali svobodné, tento věk je dokonce jako jediný vyšší ve Frýdku než v Litoměřicích. Naopak největší rozdíly jsou ve věcích ovdovělých snoubenců, kteří si také berou vdovce, zde Litoměřice převyšují Frýdek a Místek o více jak 5 let (Lipovski, 2013).

Tabulka 10 byla vložena pro konečné dokreslení vývoje sňatkového věku. Při pohledu na hodnoty je možné pozorovat určitý trend. Zatímco celkový průměrný sňatkový věk mužů se přes značné výkyvy pohybuje stále na stejné úrovni, sňatkový věk mužů vstupujících do protogamních svazků se během sledovaného období snížil. Naopak u žen se bez rozdílu typu sňatku průměrný sňatkový věk zvýšil.

Tab. 11 Vývoj průměrného věku při vstupu do manželství podle typu sňatku, muži a ženy, Litoměřice, 1784–1799

Průměrný věk při vstupu do manželství					Podíl prvních sňatků (%)
Sňatky	Ženich		Nevěsta		
	protogamní	celkem	protogamní	Celkem	
1784	30,4	34,5	22,9	26,3	64,0
1785	26,6	31,6	23,7	28,8	51,4
1786	31,9	34,3	26,5	27,3	57,1
1787	27,6	30,6	25,4	26,4	52,5
1788	30,7	31,2	24,3	29,2	57,1
1789	28,7	33,9	23,4	25,8	56,5
1790	29,6	35,1	27,1	27,7	77,8
1791	30,9	35,7	31,6	27,0	60,0
1792	29,7	33,6	25,5	28,9	67,7
1793	29,3	33,0	25,1	28,0	66,7
1794	28,9	31,6	25,3	27,8	54,2
1795	26,8	31,8	24,6	29,1	60,9
1796	28,9	35,5	25,1	29,2	58,3
1797	27,0	34,1	20,5	29,0	57,9
1798	29,2	33,8	25,3	25,5	72,0
1799	28,3	35,1	26,3	29,5	38,1
1784–1799	29,0	33,5	25,2	27,9	59,5

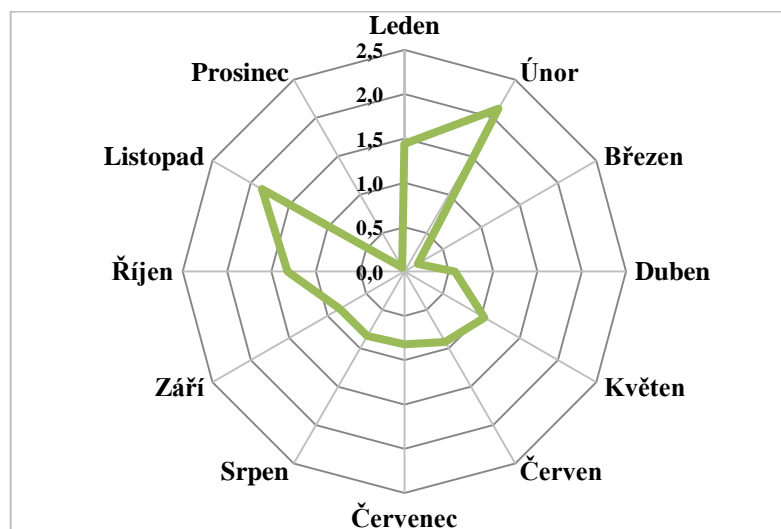
Zdroj: SOA Litoměřice, výpočet vlastní

Data o průměrném věku v roce 1791 jsou u žen zkreslena přítomností 70leté svobodné Růženy Füstelové, pokud by do analýzy nebyla zahrnuta, platilo by, že v letech 1784–1799 byl sňatkový věk žen vždy nižší než sňatkový věk mužů bez rozlišení rodinného stavu. Při srovnání průměrného věku a podílu vstupujících snoubenců do protogamních sňatků nelze říci, že by platila přímá úměra, že čím více protogamních sňatků, tím nižší sňatkový věk. Závěrem lze konstatovat, že vývoj sňatkového věku byl tedy více závislý na samotné věkové struktuře snoubenců a neodráží tak zcela jejich počáteční rodinný stav.

4.4 Sezónní pohyb sňatků

Volba doby konání sňatků byla v 18. století ovlivněna jak křesťanskou tradicí, tak především pracovním respektive hospodářským rokem (Grulich, 2008, Velková, 2009, Lipovski, 2013). Církevní tradice zakazovala veselí a hodování v postních obdobích, tedy 3–4 týdny před Vánocemi a 6 týdnů před Velikonocemi, které vždy byly pohyblivým svátkem, a tak ovlivňovaly konání sňatků v únoru, dubnu, avšak nejvíce v měsíci březnu (Grulich, 2008). Nejoblíbenějšími měsíci k uzavření sňatku byl leden a zejména únor, kdy oslavy lidé spojovali s masopustním veselím, a také listopad, kdy naopak oslavovali konec sklizní, práce na polích a také měli dostatek zásob. Naopak minimum nebo spíše téměř žádné sňatky nebyly uzavírány v březnu a prosinci v souvislosti s pústy (Lipovski, 2013). Toto uspořádání je viditelné i na průběhu sezónnosti v Litoměřicích na obrázku 12, který zobrazuje sezónní indexy, kdy byly měsíce nejprve upraveny na stejný počet dní i s ohledem na přestupné roky.

Obr. 12 Sezónní měsíční indexy sňatků, Litoměřice 1700–1799

Pozn.: Chybí data za Litoměřice děkanství 1703–1705 a roky 1740 a 1741, kdy nebyly sňatky tříděné dle měsíců

Zdroj: SOA Litoměřice, vlastní výpočet

V Litoměřicích byly v 18. století sňatky nejčastěji uzavírány v únoru, poté v listopadu a v lednu a říjnu. Také lze pozorovat dva vrcholy, a to právě v únoru a v listopadu. Celkově se v letech 1700–1799 v měsících leden–únor a říjen–listopad odehrálo 56 % sňatků. Při rozdělení sledovaného období na dva 50leté intervaly lze vidět menší rozdíl, kdy v letech 1700–1749 činil počet sňatků v lednu–únoru a v říjnu–listopadu 58 %, a v letech 1750–1799 to bylo 54 %. Podle výzkumu Duška (1974) probíhala sňatečnost v 18. století v Ústí nad Labem obdobně jako v Litoměřicích. V Ústí nad Labem však byly počty sňatků ještě více koncentrovány v lednu–únoru a říjnu–listopadu, kdy bylo uzavřeno v letech 1700–1749 až 65 % sňatků, v letech 1750–1799 podíl klesl na 55 %, v Ústí nad Labem měl průběh sňatečnosti pouze jeden vrchol a to v listopadu, kdy lidé uzavírali v průměru 23 % sňatků. Také na jihočeských panstvích zaznamenal Grulich (2008) nejvyšší podíly sňatků v únoru a listopadu, avšak v jihočeské oblasti naprosto jasně převyšoval listopad s více jak 25 % sňatků nad všemi ostatními měsíci, v druhém únoru bylo uzavíráno pouhých 15 % sňatků.

V Litoměřicích byly vrcholy dva a lze říci, že byly velmi vyrovnané, v únoru bylo uzavíráno průměrně 16 % sňatků a v listopadu 15 % sňatků. Všeobecně nižší podíly v měsících s nejvyššími počty uzavřených sňatků také ukazují, že v Litoměřicích byly sňatky během roku obecně rozloženy pravidelněji. Ve Frýdku a Místku panovalo stejné rozložení jako v Litoměřicích, kdy největší podíl sňatků se uskutečňoval také v únoru, ačkoliv zvláště ve Frýdku nelze hovořit o nějakém vrcholu, protože 16 % zde nedosahoval pouze únor, ale i leden a 15 % poté listopad (Lipovski, 2013). Kuklo (2009) také pozoruje rozdíly v průběhu sňatečnosti ve městech a vesnicích, kdy ve městech se objevují právě často dva velmi vyrovnané vrcholy v únoru a v listopadu, naproti tomu ve vesnicích více převládá samotný listopad.

Pozorovaná minima v březnu a v prosinci jsou typická pro všechny srovnávané oblasti již bez ohledu na velikost města. Rozdíly je však možné nalézt v jarních a letních měsících. Duben z důvodu velikonočních svátků býval také měsícem s velmi nízkými podíly sňatků, naopak květen se z jarních a letních měsíců těšil největší oblibě. Pověra o nešťastných květnových

manželstvích pronikla do českých zemí až ve 20. století (Roučka, Skočdopolová, 1990). V Anglii byla tato pověra též známá (Skalická, 2010). Její příčina je shledávaná v době narození dětí z květnových sňatků, které se rodily v únoru do nejtuzší zimy a do doby, kdy nebylo potravin nazbyt (Bologne, 1997).

Na obrázku 12 je dále viditelný pokles počtů sňatků během června a července a nejvíce z letních měsíců pak zaostává měsíc srpen, právě odskok srpna byl způsobem vrcholením prací na polích. Z toho důvodu byl pokles v srpnu viditelnější v zemědělsky aktivnějších oblastech např. v jižních Čechách, kdy se v srpnu konalo méně než 4 % sňatků (Grulich 2008), nebo na panství Dobrovice, kde se v letech 1710–1789 konalo o polovinu méně sňatků než v ostatních letních měsících. Protipólem je průběh sňatečnosti v Místku, kde naopak byl srpen nejžádanějším z letních měsíců a ani ve Frýdku nedocházelo k výraznějšímu poklesu (Lipovski, 2013). Důvodem rozdílného sezónního průběhu sňatečnosti je rozdílná hospodářská struktura a různorodost plodin na polích, které vyžadovaly péči právě v odlišných měsících, kdy například v plátenických oblastech se sňatky více přesouvaly do podzimních měsíců, naopak s rozšiřováním brambor a cukrové řepy ke konci 18. století rostl podíl sňatků v měsících zimních, protože sklizeň probíhala během podzimu (Lipovski, 2013).

Tabulka 11 zobrazuje procentuální podíly v desetiletých intervalech, zde byly do analýzy zahrnuty i roky, kdy chybí data i za Litoměřice-děkanství a i roky 1740–1741, ve kterých chybí rozčlenění dle měsíců, avšak jsou známy celkové počty. Ty byly rozpočítány do měsíců dle podílů z předchozích let. Po celé sledované období velmi jasně vystupují měsíce březen a prosinec jako nejméně vyhledávané měsíce, kdy v prosinci často nebyl uzavřen ani jeden sňatek. Důvodem, jak již bylo řečeno, jsou Advent a Vánoce, sňatky se tak mohly konat pouze mezi vánočními svátky a Novým rokem (Grulich, 2008). Dále je v tabulce možné pozorovat měnící se úroveň sňatečnosti v únoru a listopadu, kdy s poklesem podílu v únoru narůstá podíl sňatků v listopadu a naopak, nejčastěji jsou však tyto měsíce vyrovnané, naopak během sledovaného období klesá oblíbenost ledna i října a to na úkor května a letních měsíců, zejména července a srpna.

Tab. 12 Vývoj sezónnosti sňatků v desetiletých intervalech (v %), Litoměřice, 1700–1799

Období	I.	II.	III.	IV.	V.	VI.	VII.	VIII.	IX.	X.	XI.	XII.
1700–1709	18,8	15,2	1,8	2,7	8,0	7,1	4,5	4,5	4,5	13,4	19,6	0,0
1710–1719	11,7	16,9	1,9	5,6	7,5	5,2	9,4	6,1	7,5	14,1	14,1	0,0
1720–1729	16,1	18,8	0,7	3,6	6,9	5,6	6,9	6,6	6,3	12,5	16,1	0,0
1730–1739	13,5	11,6	0,8	6,8	8,0	8,8	8,8	8,8	5,6	13,9	13,5	0,0
1740–1749	9,4	15,3	0,4	5,2	10,3	3,5	6,4	9,6	8,7	14,7	15,0	1,4
1750–1759	14,2	17,5	0,5	2,4	10,0	10,0	7,1	7,6	6,2	10,9	13,3	0,5
1760–1769	12,9	11,8	1,8	5,7	10,0	7,5	6,5	10,0	8,6	9,0	16,1	0,0
1770–1779	12,2	16,9	2,0	3,1	10,2	5,9	5,9	8,7	9,4	8,3	16,9	0,4
1780–1789	12,9	16,4	2,9	4,7	9,4	8,5	6,7	5,3	5,3	11,1	15,8	0,9
1790–1799	9,8	13,8	2,2	6,2	8,4	5,8	11,6	7,1	6,2	11,6	16,4	0,9
1700–1799	13,2	15,4	1,5	4,6	8,9	6,8	7,4	7,4	6,8	11,9	15,7	0,4

Pozn.: Chybí data za Litoměřice děkanství 1703–1705 a v letech 1740 a 1741 nebyly sňatky v matrice rozříděny podle měsíců, a tak byly rozpočítány podle procentních podílů z předchozích let

Zdroj: SOA Litoměřice, vlastní výpočet

4.5 Shrnutí analýzy sňatečnosti

V letech 1700–1799 závisel vývoj počtu sňatků na vnějších podmínkách život obyvatel města a byl ovlivňován především úrovní a strukturou úmrtnosti a ekonomickou situací, která byla velmi proměnlivá s ohledem na několik válečných konfliktů. Ačkoliv se vojenské střety nekonaly vždy přímo v blízkosti Litoměřic, zanechaly svůj otisk v podobě epidemií, spotřebování zásob cizími vojsky, či celkového narušení obchodních možností města. Nejvíce vývoj sňatků zasáhly války o dědictví rakouské a poté sedmiletá válka, kdy se v roce 1756 válčilo u nedalekých Lovosic a okolní města obtěžovala přítomnost pruských vojsk (Vondra, 2010). Přes značné roční výkyvy počtů sňatků se celkový počet sňatků během 18. století v Litoměřicích zvýšil, což jak již bylo řečeno, bylo způsobeno nárůstem počtu obyvatel, nikoliv intenzitou sňatečnosti.

Při zkoumání samotných struktur snoubenců ať již podle věku, či rodinného stavu se ukázalo, že situace v Litoměřicích byla obdobná jako v jiných doposud zpracovaných lokalitách. Rodinný stav snoubenců je důležitou proměnnou při uzavírání sňatku, stejně jako sňatkový věk. Obdobně jako ve Frýdku, Místku, jižních Čechách, Ústí nad Labem a ve farnosti Štáhlavy platilo i v Litoměřicích pravidlo, že si muži nejčastěji vybírali svobodné dívky mladší nejméně o 5, 10, ale i 15 let a to bez ohledu na to, zda jsou svobodní či vdovci. Také v Litoměřicích se potvrdilo, že se vdovy snažily získat stejně staré či mladší partnery, avšak k uzavření dalšího sňatku měly horší podmínky než vdovci. Analýza sňatkového věku potvrdila, že Litoměřice byly městem, ve kterém byl sňatkový věk vyšší, a to zejména u protogamních sňatků, protože mužům ve městě déle trvalo, než získali, či spíše zdědili majetek po otci (Grulich, 2008). I zde se potvrdilo, že sňatek často sloužil jako strategie, jak získat majetek a zbudovat vlastní domácnost, než že by se jednalo o rozhodnutí z lásky a porozumění, o čemž svědčí právě velké věkové rozdíly mezi manželi (Vondra, 2010).

Z hlediska sezónnosti vykazuje měsíční pohyb sňatků v Litoměřicích opět prvky města, pro které jsou typická dvě maxima, a to v únoru a listopadu (Kuklo, 2009). Oproti tomu oblasti založené spíše zemědělsky mají vrchol pouze jeden, a to v listopadu po skončení prací na polích. Také celkově pravidelnější rozdělení sňatků během celého roku ukazuje, že pracovní rok v Litoměřicích měl jiné hospodářské rozvržení než například na Štáhlavsku, či v jižních Čechách. Naopak liturgický rok se v Litoměřicích uplatňoval po celé období 1700–1799 v podobě minimálních počtů uzavřených sňatků v době Velikonoc a Vánoc a s nimi spojených půstů v březnu a prosinci.

Kapitola 5

Analýza porodnosti

Narození dítěte byl cíl každého manželského páru, děti byly vnímány jako boží požehnání a lidé nesměli do své reprodukce žádným způsobem zasahovat, protože tak se odkláněli od božského řádu. Předpokládá se, že ve starém demografickém režimu sice neexistovala vědomá kontrola plodnosti, ale spíše tzv. „přirozená“ kontrola plodnosti, která úzce souvisela zejména s věkem rodičky, ale také s vrozenou, či získanou sterilitou, nemocemi a cílenou sexuální abstinencí, která byla jako jediná možná metoda k zabránění těhotenství z pohledu církve (Lipovski, 2013). Není však možné tvrdit, že lidé neznali žádné metody, jak se před početím chránit, či žádné typy abortiv (Grulich, 2008). Toto téma však bylo církví tabuizované.

Ve farních matrikách v Litoměřicích byli narození jako jediní vedení po celou dobu sledovaného období, ačkoliv i zde se v letech 1710 a 1711 vyskytly problémy se záznamy. V roce 1710 chybí časově zařazení v měsících říjen–prosinec a v roce 1711 chybí lokace narozených v lednu–březnu. Bez rekonstrukce rodin je analýza porodnosti poměrně omezená, není možné zjistit manželskou plodnost, ani délku meziprodních intervalů, která ovlivňuje konečný počet narozených dětí v rodině. Nelze počítat žádný z intenzitních ukazatelů. Přesto je možné z absolutních počtů narozených vysledovat trend a popsat vývoj úrovně porodnosti.

V zápisech o křtech se v matrikách pro Litoměřice téměř vždy objevuje pohlaví dítěte, legitimita a také vitalita. Lze si tedy utvořit obraz o struktuře narozených z hlediska těchto charakteristik. Nejproblematičtější je třídění narozených podle vitality. V matrikách křtěných se objevují děti, které mají explicitně napsáno, že se narodily mrtvé. Dále jsou však za mrtvě narozené děti v historické demografii považovány i ty, které byly pokřtěné nouzově. V praxi se však ukázalo, že i nouzově křtění byli často ve skutečnosti živě narození a zemřeli několik dní či dokonce let po svém narození, tyto případy byly samozřejmě zahrnuty mezi živě narozené. Mrtvě narozené děti se však neobjevují pouze v matrikách křtěných, ale také v matrikách zemřelých. Zde bylo považováno za mrtvě narozené každé dítě, které mělo uvedený věk 0, či byl u něj záznam, že zemřelo při porodu a zároveň nebylo vedené v matrice křtěných. Přesto není možné říci, že byly zcela jistě podchyceny všechny mrtvě narozené děti, protože úplnost informací, závisela na pečlivosti faráře. Ačkoliv se v matrikách uvádí do roku 1771 datum křtu, a to jeho den i měsíc, je s tímto datem v práci nakládáno jako s datem narození, protože v Litoměřicích docházelo ke křtu nejčastěji v den narození, či den druhý, viz kapitola 3 strana 29. Díky evidenci dne a měsíce křtu je možné zkoumat i sezonní pohyb narozených. V matrikách je také uváděno jméno a příjmení otce a matky, u nemanželských dětí pouze

matky, dále bydliště, povolání otce a původ, pokud jeden z rodičů pocházel odjinud. Tyto informace však byly použity pouze při dohledávání věku zemřelých dětí a nebyly dále zpracovány.

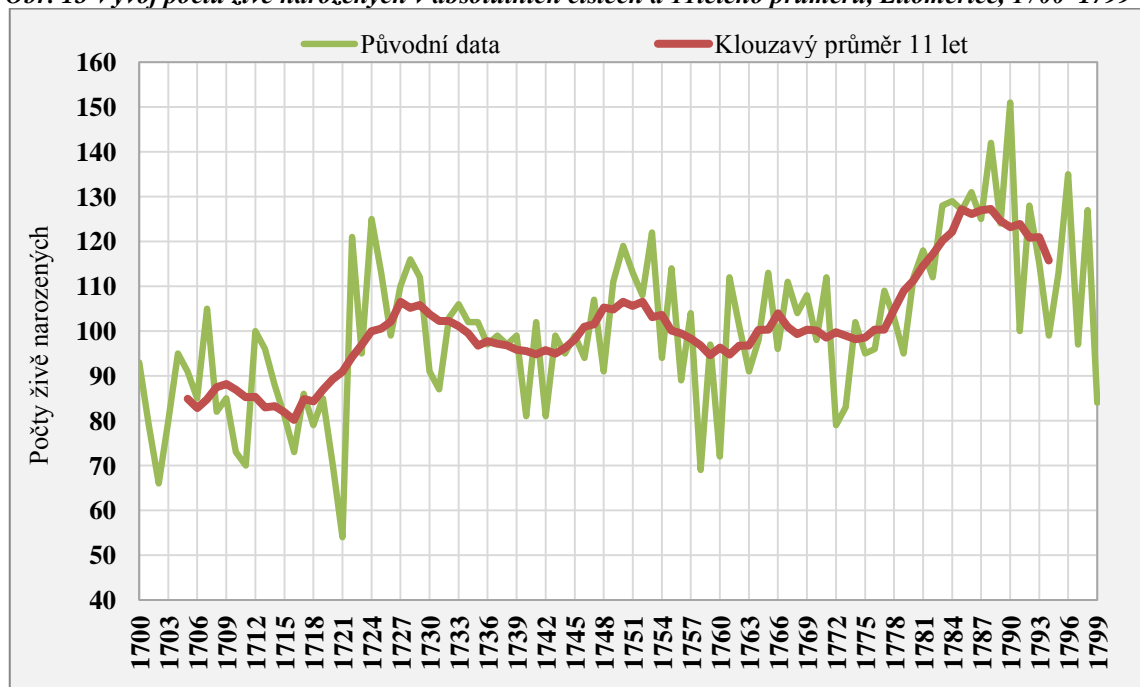
Zajímavým způsobem jsou v matrikách zachycena narození vícčetat. Někteří faráři psali křtěné do jednoho zápisu a připsali k nim *gemellos*, jiní je evidovali ve dvou zápisech, přičemž u dítěte ve druhém pořadí pouze připsali, že rodiče jsou stejní jako ti výše. Jiní vypisovali narozená vícčetata vždy jako zcela samostatné záznamy (tak jak to je běžné dnes). V roce 1761 a 1773 bylo v matrice křtěných zaznamenáno dokonce pouze jedno z dvojčat a to, že se vůbec jedná o dvojčata, bylo možné zjistit až z matriky zemřelých, kde bylo také často uváděno, že zemřelé dítě bylo z dvojčat.

Tato kapitola se věnuje analýze porodnosti. Nejprve je popsán vývoj celkového počtu živě narozených dětí, poté je řešena skladba narozených podle pohlaví, legitimacy a vitality. Zvláštní pozornost je věnována i vícečetným porodům, u kterých je opět uvedena skladba narozených podle pohlaví, legitimacy a vitality. Dále je zpracována sezónnost, a to pro všechny živě narozené celkem a dále podle legitimacy.

5.1 Vývoj absolutních počtů živě narozených

V Litoměřicích se v letech 1700–1799 živě narodilo celkem 10053 dětí. Na obrázku 13 je možné vidět roční výkyvy absolutních počtů a také klouzavé 11leté průměry s několika vrcholy, které korespondují s vývojem sňatečnosti, ale odrážejí také úroveň úmrtnosti. Zde je nutné zdůraznit, že ačkoliv se sexuální život neodehrával pouze v manželství, byť k tomu církev nabádala, byl to právě sňatek, který bylo nutné uzavřít před založením rodiny a plozením dětí, a proto počet lidí v manželském svazku úzce souvisí s počtem narozených dětí.

Obr. 13 Vývoj počtu živě narozených v absolutních číslech a 11letého průměru, Litoměřice, 1700–1799

Zdroj: SOA Litoměřice, vlastní výpočet

První pozorovatelný vrchol ve 20. letech 18. století je možné vysvětlit právě nárůstem počtu sňatků, které kompenzovaly předchozí pokles, který zřejmě souvisel s vyšší úmrtností z let 1719 a 1720. I na počtu narozených je v těchto letech viditelný znatelný výkyv směrem dolů. Další vrchol na přelomu 40. a 50. let 18. století již není zřejmě důsledkem vyššího počtu sňatků, nespíše souvisí s ekonomickým rozvojem města mezi dvěma válkami. Od roku 1760 už je možné pozorovat vzestupný trend v počtu narozených dětí, jehož rychlost se zvyšuje od roku 1777. Při pohledu na vývoj sňatečnosti v tomto období je zcela patrný obdobný trend jako u počtu narozených. Tento zvyšující se počet není možné vysvětlovat například zlepšující se úrovní úmrtností, protože po roce 1766 převyšují počty zemřelých počty narozených, ale právě rostoucím počtem obyvatel, kteří vstupovali do manželství, popřípadě rostoucím počtem obyvatel Litoměřic.

Zvyšující se počet narozených v 18. století s vyšším nárůstem počtů v jeho závěru byl pozorován i ve Frýdku a Místku, kde je konečný rozdíl mezi počáteční a konečnou úrovní porodností více jak 400 živě narozených (Lipovski, 2013). Naopak mnohem mírnější vzestup počtu narozených je možné spatřit na panství Štáhlavy, kde se od roku 1700 až do roku 1780 rodilo v průměru pouze o 20 živě narozených více, a stejně jako v Litoměřicích nastal nejrychlejší vzestup počtu živě narozených až po roce 1780, kdy se během 20 let zvýšil počet živě narozených dokonce o 30 dětí. Stejný vývoj je možné nalézt i ve vesnici Komín (Brabcová, 1996), nebo ve městě Ústí nad Labem (Dušek, 1974), či na jihočeských panstvích (Grulich, 2008). Zastavení nárůstu počtu živě narozených po roce 1790 bylo zřejmě zapříčiněno válkou s Francií, které započala v roce 1792 (Vondra, 2010).

5.2 Struktury narozených podle pohlaví, vitality a legitimacy

Právě struktura podle pohlaví je jedním z ukazatelů kvality matriční evidence. Jak je možné vidět v tabulce 12, údaj o pohlaví chyběl pouze u 10 živě narozených dětí, dle rozložení četností lze říci, že se evidence záznamů během let zlepšovala. Jinak tomu je však u mrtvě narozených dětí, u kterých chybí údaj o pohlaví až ve 12 % případů oproti živě narozeným, kde podíl vynechaných záznamů dosahuje zanedbatelných 0,1 %. Z biologických důvodů je v přírodě nastaveno, že se rodí v průměru 107–106 chlapců na 100 dívek, proto byl spočten sekundární index maskulinity, což je počet narozených chlapců na 100 dívek. Ačkoliv jednotlivé indexy za 10leté období nedosahují vždy hodnot v rozmezí považovaném za přirozený poměr, nelze ihned označit evidenci za nespolehlivou. Dále je možné v tabulce ještě zřetelněji pozorovat výše popsaný nárůst živě narozených dětí, kterých se v letech 1700–1709 rodilo v průměru 85 za rok a v letech 1780–1789 to bylo již 124 dětí za rok.

V tabulce 12 jsou dále zobrazeny počty mrtvě narozených dětí, kam byly zahrnuty i nouzově křtěné děti, jejichž evidence neměla jasnou podobu a je zřejmé, že docházelo k podregistraci. Vývoj počtu mrtvě narozených dětí neodráží v Litoměřicích vývoj celkového počtu narozených. Podíl mrtvě narozených vždy vzrostl až po obdobích s vyšší úmrtností. V letech 1720–1729, 1760–1769 a 1780–1789 se pohyboval podíl mrtvě narozených dětí okolo 22 na 1000 živě narozených, za celé období poté byla vypočtená hodnota 12 %.

Tab. 13 Počty narozených podle pohlaví a vitality a sekundární index maskulinity v 10letých úhrnech, Litoměřice, 1700–1799

Období	Počet živě narozených			Počet mrtvě narozených			Sekundární index maskulinity
	Chlapci	dívky	nezjištěno	chlapci	dívky	nezjištěno	
1700–1709	433	423	5	–	1	–	102,1
1710–1719	410	419	1	–	–	1	97,9
1720–1729	528	484	3	8	2	12	110,3
1730–1739	474	509	–	4	6	1	92,8
1740–1749	499	460	1	–	2	–	108,0
1750–1759	538	491	–	10	4	–	110,7
1760–1769	512	494	–	12	8	1	104,4
1770–1779	503	469	–	8	8	–	107,1
1780–1789	621	627	–	14	8	–	100,0
1790–1799	593	556	–	9	6	–	107,1
1700–1799	5111	4932	10	65	45	15	104,2

Pozn.: Sekundární index maskulinity byl počítán ze všech narozených

Zdroj: SOA Litoměřice, vlastní výpočet

O problémech s evidencí mrtvorozenosti píše ve své práci i Lipovski (2013), který udává, že se mrtvorozenost v matrikách uváděla ojediněle a on sám ji zpracoval pouze pro Místek od roku 1749–1760, kdy mrtvorozenost činila 24 ‰. Na farnosti Panny Marie pod řetězem byla za období 1761–1783 vypočtena úroveň mrtvorozenosti 29 mrtvě narozených na 1000 živě narozených (Kačerová, 2004). Výše uvedené hodnoty dávají tušit, že v Litoměřicích docházelo k silné podregistraci mrtvě narozených dětí obzvláště v letech 1700–1719 a 1740–1749, kdy byly problémy i s běžnou evidencí, (viz výše), a ve kterých se podíl mrtvě narozených pohyboval na úrovni 1 ‰.

Tab. 14 Mrtvě narozené a nouzově křtěné děti podle pohlaví a legitimacy, Litoměřice, 1700–1799

	Nouzově křtěné děti				Mrtvě narozené děti			
	Chlapci	dívky	nezjištěno	celkem	chlapci	dívky	nezjištěno	celkem
Manželské	32	22	5	58	31	20	8	58
Nemanželské	1	3	2	6	1	0	0	0
Celkem	33	25	7	64	32	20	8	58

Zdroj: SOA Litoměřice, výpočet vlastní

V tabulce 13 jsou znovu uvedené mrtvě narozené děti, nyní však podle legitimacy a evidence v matrice. Jak již bylo řečeno výše, nouzově křtěné děti se nenarodily vždy mrtvé, proto byly jednotliví narození a nouzově pokřtění hledáni také v matrikách zemřelých. Tak byli objeveni ti, kteří prokazatelně po porodu žili, přesto nelze říci, že byly do matriky zaneseny všechny případy, i tak sehrávají nouzové křtění důležitou roli v celkovém počtu mrtvě narozených dětí. V tabulce výše lze vidět, že nouzové křty tvoří více jak polovinu případů, které jsou zahrnuty do počtu mrtvě narozených dětí. Dále je zajímavé, že za celých 100 let nebyl veden jediný záznam o nemanželském mrtvě narozeném dítěti. I to vypovídá o tehdejší přístup k nemanželským dětem, kdy se ženy snažily často těhotenství skrýt a dokonce mrtvá těla novorozenců schovávaly (Lipovski, 2013, Šubrtová, 2006).

Tab. 15 Živě narozené děti podle pohlaví a legitimacy v 10letých úhrnech, Litoměřice, 1700–1799

Období	Počet živě narozených dětí									
	živě narození celkem	z toho v manželství				z toho mimo manželství				podíl (v %)
		Chlapci	dívky	nezjištěno	celkem	chlapci	dívky	nezjištěno	celkem	
1700–1709	861	424	409	5	838	9	14	–	23	2,7
1710–1719	830	399	404	1	804	11	15	–	26	3,1
1720–1729	1015	521	468	3	992	7	16	–	23	2,3
1730–1739	983	461	498	0	959	13	11	–	24	2,4
1740–1749	960	482	453	1	936	17	7	–	24	2,5
1750–1759	1029	517	474	0	991	21	17	–	38	3,7
1760–1769	1006	470	470	0	940	42	24	–	66	6,6
1770–1779	972	462	422	0	884	41	47	–	88	9,1
1780–1789	1248	565	565	0	1130	56	62	–	118	9,5
1790–1799	1149	546	493	0	1039	47	63	–	110	9,6
1700–1799	10053	4847	4656	10	9513	264	276	–	540	5,1

Zdroj: SOA Litoměřice, vlastní výpočet

Tabulka 14 ukazuje vývoj počtu živě narozených dětí podle legitimacy a vývoj podílu nemanželských dětí. Nemanželská těhotenství byla nežádoucí a v 18. století byla i trestná a hrozilo za ně vězení (Lipovski, 2013). Církev nabádala k tomu, aby se lidé sexuální abstenencí vyvarovali nemanželským početím, pokud už k takové situaci došlo, měl správně muž pojmout ženu za manželku. Nemanželské děti byly většinou nelegitimní, což znamená, že neměly právo na žádný majetek po otci, i když byl otec znám (Grulich, 2008). Až do 50. let 18. století v Litoměřicích kolísal podíl nemanželských dětí okolo 3 %, což bylo méně než například ve Frýdku, kde byl podíl nemanželských dětí v průměru 3,7 %, ale více jak v Místku, kde byla tato hodnota pouze 2 % (Lipovski, 2013). Na panství Štáhlavy se pohyboval podíl nemanželských dětí v 1. pol. 18. století dokonce mezi 4–5 % (Velková, 2009) a ve vesnici Komín dokonce nad úroveň 5 % (Brabcová, 1996). Podle Fialové (1998) se počet nemanželských dětí měnil především v závislosti na prostředí. Tam, kde docházelo ke styku obyvatelstva například při čelední službě, byl podíl nemanželských dětí vyšší, obdobně tak mělo fungovat hustěji zalidněné město se svou anonymitou. Avšak z dat vyplývá, že v letech 1700–1749 nebyl počet nemanželských dětí v Litoměřicích vyšší než v agrárních oblastech.

Od roku 1750 lze pozorovat nebývalý růst podílu nemanželských dětí. O důvodech, proč tomu tak bylo, vedou historici stále diskuzi. Jako jeden z důvodů je uváděna lepší evidence obyvatelstva. Tento argument nelze popírat, zvláště po roce 1784 se evidence skutečně viditelně zlepšila. Další důvody jsou spatřovány v měnícím se přístupu ke svobodným matkám. Od 50. let 18. století byly postupně omezovány tresty vězením za nemanželské děti a do konce 18. století přestalo být nemanželské početí stíháno úplně (Lipovski, 2013). Právě josefínské a tereziánské reformy se snažily zlepšit postavení svobodných matek. Vystavěny byly i zemské porodnice s nalezenci, kde matky mohly své dítě případně anonymně porodit a odložit (Fialová, 1998). Jako další důvod je uváděno zřízení vojenských posádek po prohrané sedmileté válce (Lipovski, 2013). Poslední důvod je lokálního rázu. Naneštěstí pro Litoměřice je i tento důvod možný. Litoměřice se po roce 1770 staly městem se stálou posádkou a v roce 1790 byla

dokončena blízká vojenská pevnost v Terezíně, kde se zčásti formovala císařská armáda. V samotných matrikách se po roce 1782 začíná v zápisech objevovat povolání: voják, vysloužilý voják, či jiné funkce spojené přímo s kasárny (např. řezník v kasárnách aj.). Nejen v Litoměřicích, ale i ve Frýdku, Místku a i na Štáhlavsku vzrostl podíl nemanželských dětí, nikde však nebyl rozdíl mezi průměry za roky 1700–1749 a 1750–1799 tak velký jako právě v Litoměřicích. Ve Frýdku vzrostl podíl nemanželských dětí o pouhé 0,4 procentního bodu (p.b.), v Místku to bylo již o 1,4 p.b. a na Štáhlavsku téměř o necelé 1 p.b., zatímco v Litoměřicích byl rozdíl pozorovaný rozdíl více jak 5 p.b. Z dat vyplývá, že Litoměřice předešly svou dobu, protože stejný nárůst, jako je pozorován v tomto městě po roce 1770, nastal i ve výše zmíněných oblastech, avšak až po roce 1800.

5.3 Vícečetné porody

Za celé sledované období bylo v Litoměřicích evidováno 135 porodů vícčetat, z toho 133 bylo dvojčat a dvakrát se narodila trojčata. Poměr vícečetných porodů a porodů celkem je také jednou z kontrol kvality matrik. Klasické Hellinovo pravidlo pro výpočet pravděpodobnosti narození vícčetat udává výskyt dvojčat 1:85 jednoduchých porodů, trojčat 1:85² v případě přirozené cesty početí (Koterová, 2008). Podle tohoto pravidla vychází v Litoměřicích počet dvoučetných porodů na jednoduché 1:73 a ani trojčetné porody zmíněnému pravidlu neodpovídají. Nutno však vzít v úvahu že studovaný soubor přeci jen nebyl příliš rozsáhlý, takže zejména možnost narození trojčat byla v Litoměřicích relativně malá. Zaznamenaný počet vícečetných porodů však naznačuje, že evidence byla poměrně pečlivá, a proto lze říci, že celkově jsou matriky křtěných (i s ohledem na index maskulinity) spíše úplné. Lipovski (2013) se také zabýval porody vícčetat a i jemu připadl 1 porod dvojčat na 74 jednoduchých porodů pro Frýdek a na 71 jednoduchých porodů pro Místek v letech 1700–1850. Zatímco se ve Frýdku podíl vícečetných porodů během 2. poloviny 18. století snížil, v Místku se naopak zvýšil. V Litoměřicích zůstal tento podíl víceméně stálý.

Tab. 16 Počty narozených celkem, porodů podle typu a narozených vícčetat podle pohlaví, legitimacy a vitality, Litoměřice, 1700–1799

Narození celkem		10053	Porody celkem		9914
			V tom:	jednoduché	9777
				dvojčata	135
				trojčata	2
Narozená vícčetata celkem		Celkem	legitimní	nelegitimní	
		276	270	6	
V tom	chlapci	132	132	0	
	děvčata	142	136	6	
	nezjištěno	2	2	0	
	živě narození	268	262	6	
	mrtvě narození	8	8	0	

Zdroj: SOA Litoměřice, výpočet vlastní

V tabulce 15 jsou zobrazeny počty víceročet podle pohlaví, vitality a legitimacy, v tabulce 16 jsou poté rozepsány počty porodů s rozlišením na dvojčata, trojčata v kombinaci s pohlavím, vitalitou a legitimitou. Za 100 let se narodilo v Litoměřicích 276 víceročet, z toho bylo 270 dvojčat a 6 trojčat. Pouze 3 páry holčiček, které se narodily živě, byly z mimomanželského počtí. Z 276 víceročet se jich narodilo 8 mrtvých, přičemž jednou se jednalo o obě dvojčata s neuvedeným pohlavím a jednou o trojčata-chlapec. Ve třech případech se mrtvě narodilo pouze jedno z narozených dvojčat, viz tabulka 16. Dále je možné vypořadovat, že se častěji rodila dvojčata dvojvaječná-chlapec a dívka. Tento jev byl dokumentován i ve Frýdku a Místku (Lipovski, 2013).

Tab. 17 Úhrn porodů víceročet podle kombinace pohlaví, vitality a legitimacy

Dvojčata: počet porodů	Celkem	Legitimní	Nelegitimní	Trojčata: počet porodů	Celkem	Legitimní	Nelegitimní
	135	132	3		2	2	–
2 chlapci	38	38	–	3 chlapci	1	1	–
2 živě narození	37	37	–	3 živě narození	–	–	–
1 živě, 1 mrtvě	1	1	–	2 živě, 1 mrtvě	–	–	–
2 mrtvě	–	–	–	3 mrtvě	1	1	–
1 chlapec, 1 dívka	56	56	–	3 dívky	1	1	–
2 živě narození	56	56	–	2 živě narození	1	1	–
1 živě, 1 mrtvě	–	–	–	2 živě, 1 mrtvě	–	–	–
2 mrtvě	–	–	–	3 mrtvě	–	–	–
2 dívky	41	38	3				
2 živě narození	39	36	3				
1 živě, 1 mrtvě	2	2	–				
2 mrtvě	–	–	–				

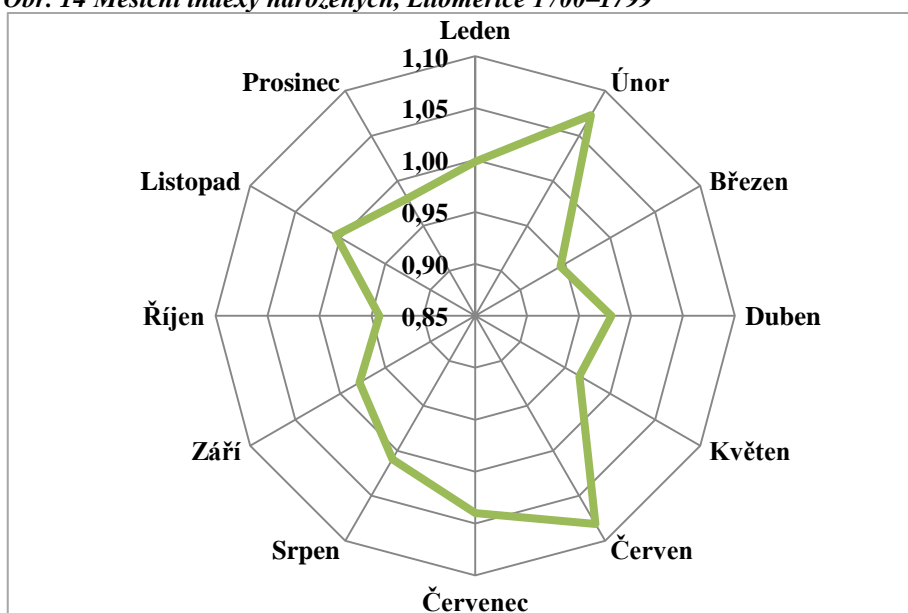
Zdroj: SOA Litoměřice, výpočet vlastní

5.4 Sezónní pohyb narozených

Na porodnost měla roční období nejmenší vliv, ačkoliv může z obrázku 14 vyplývat, že tomu bylo přesně naopak, je nutné si povšimnout rozpětí na ose, které je velmi malé, a tak jsou rozdíly mezi jednotlivými měsíci téměř zanedbatelné. I do počtí však zasahoval mírně liturgický a pracovní rok, ač jejich vliv je zejména u manželských dětí velmi malý. Církev vštěpovala lidem sexuální zdrženlivost v postních obdobích, což by se mělo projevit na počtech dětí narozených v prosinci a září (Lipovski, 2013). V Litoměřicích, ve Frýdku a Místku ani na Štáhlávsku se pokles neprojevil. Naopak v jižních Čechách bylo pozorované prosincové minimum, které však Grulich (2008) vysvětluje spíše zvýšenou úmrtností v době koncepcí, zimou a nedostatkem potravy než přímým vlivem katolické církve. Nejvíce dětí se rodilo v únoru a červnu, tyto děti byly nejspíše počaty v květnu a v září. Naopak minima jsou v březnu, květnu a říjnu, tedy měsíce počtí červen, srpen a leden. Zatímco v letních měsících ovlivnila počet koncepcí práce na polích (Lipovski, 2013). Nízký počet lednových počtí poukázal na zvýšenou úmrtnost v tomto období (Grulich, 2008). Ve Frýdku a Místku

probíhala sezonnost zcela jiným způsobem. Nejvíce narozených připadalo na leden (IV), březen (VI), říjen (I) a listopad (II) (Lipovski, 2013) (V závorkách jsou uvedeny měsíce koncepcí). Na Štáhlavsku není pozorovatelná téměř žádná sezonnost narozených, v letech 1751–1800 pouze velmi mírně vyčníval měsíc březen (Velková, 2009). V jižních Čechách se objevilo maximum v březnu a minimum naopak v červnu (IX) a prosinci (III). Kuklo (2009) došel k závěru, že nejvíce dětí se rodilo v lednu-březnu s vrcholem právě v březnu. Důvodem, proč se Litoměřice vymykaly březnovému maximu a naopak zde bylo pozorované minimum, mohla být důsledkem prací spojených s přítomností vinic. Právě v červnu, v době koncepcí, pokud se dítě mělo narodit v březnu, se víno šlechtí, aby mohlo během léta obrůst a dozrát. Naopak pozorované maximum narozených v červnu mohlo souviset se sklizní vína a s ní spojeným vinobraním a oslavami.

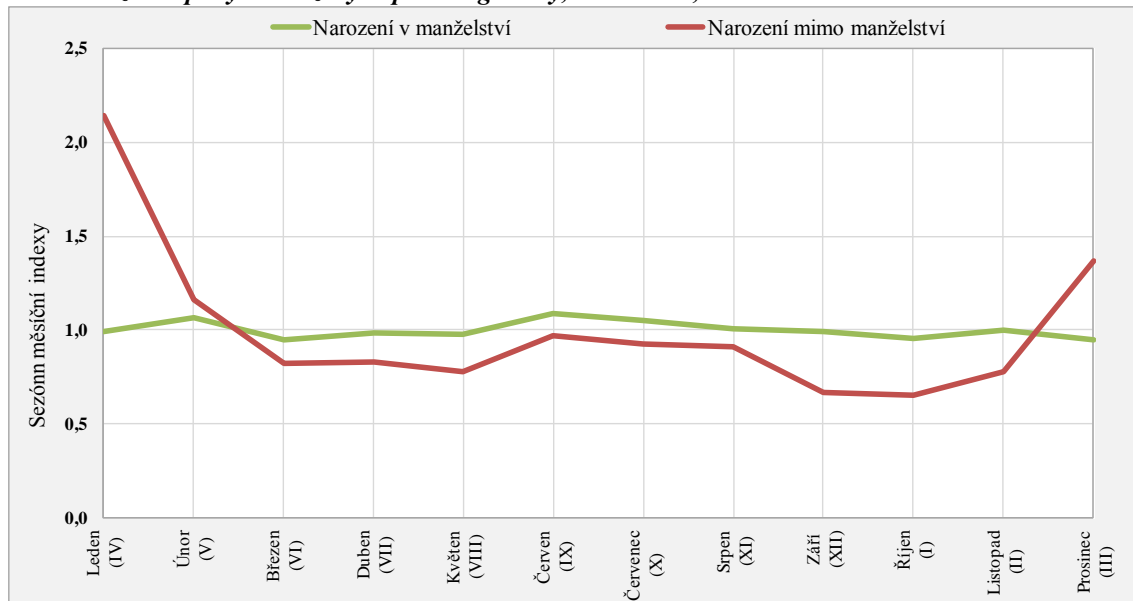
Obr. 14 Měsíční indexy narozených, Litoměřice 1700–1799

Pozn.: Z analýzy byly vyloučeny roky 1710 a 1711 kvůli chybějícím datům, měsíce byly přepočteny na stejnou délku.

Zdroj: SOA Litoměřice, vlastní výpočet

Obrázek 15 též zobrazuje měsíční indexy, kdy byly měsíce převedeny na stejnou délku i s ohledem na přestupné roky. Zde byly však vypočteny zvlášť pro manželské a nemanželské děti. Na ose x jsou napsány měsíce narození a v závorce vždy doba koncepcí. Jak bylo předesláno výše, nebyla sezonnost narozených nijak výrazná, což se potvrzuje i u narození manželských dětí, která kopíruje celkovou sezonnost narozených. Větší výkyvy však lze pozorovat u průběhu sezonnosti narození nemanželských dětí. Pozorované maximum v lednu souviselo s počátkem prací na polích, teplem a relativním dostatkem potravin, což vše zvyšovalo sexuální aktivitu lidí (Grulich, 2008). Zajímavý je i zvýšený počet koncepcí v březnu, který nejspíše souvisí s přítomností Velikonoc a oslavami s nimi spojenými.

Obr. 15 Sezonní pohyb narozených podle legitimacy, Litoměřice, 1700–1799

Pozn.: Z analýzy byly vyloučeny roky 1710 a 1711 kvůli chybějícím datům, měsíce byly přepočteny na stejnou délku.

Zdroj: SOA Litoměřice, výpočet vlastní

5.5 Shrnutí analýzy porodnosti

Na počátku 18. století se v Litoměřicích rodilo v průměru 85 dětí za rok a tento počet se během následujících let postupně zvyšoval. Tempo růstu počtu narozených za rok bylo až do roku 1770 velmi mírné, během dalších 20 let zrychlilo, avšak na počátku 90. let 18. století počet narozených stagnoval. Celkově vzrostl počet narozených dětí ročně v letech 1700–1799 zhruba o 30 narozených za rok.

Pokud jde o úroveň mrtvorozenosti, ukázalo se, že ve srovnání například s Frýdkem a Místkem, byla v Litoměřicích velmi nízká. To nejspíš znamená, že evidence mrtvě narozených nebyla úplná, což potvrzuje i Lipovski (2013), který ve své práci tuto problematiku řeší podrobněji. Problémy s úplností záznamů jsou spojovány i s křty nemanželských dětí. Podíl nemanželských dětí činil pouhá 3 %, což sice je celozemský průměr a nelze tedy říci, že by byl podíl nemanželských dětí v Litoměřicích nízký, avšak pozorovaná hodnota je nižší než například ve Frýdku, nebo na panství Štáhlavy, které bylo převážně zemědělsky orientované (Lipovski, 2013, Velková, 2009). Od roku 1751 se však situace v Litoměřicích začíná měnit, a ačkoliv je trend růstu počtu nemanželských dětí pozorován i v dalších městech, je jeho tempo v samotných Litoměřicích nebývalé a rozdíl mezi počáteční a konečnou hodnotou činí více jak 5 p.b., přičemž konečná pozorovaná hodnota podílu nemanželských dětí v letech 1790–1799 je 9,6 %. K této hodnotě se ostatní srovnávané oblasti přiblížily až po roce 1800.

V rámci porodnosti jsou ještě podrobněji popsány vícečetné porody, kterých se ve městě Litoměřice událo 137, z toho 135 dvojčat a 2 trojčata. Konečný podíl dvoučetných porodu na jednoduché byl 1:73. Podobné hodnoty byly pozorované i pro Místek a Frýdek a stejně jako v těchto městech se narodilo více dvojčat v kombinaci dívka a chlapec, než dvojčat pouze jednoho pohlaví (Lipovski, 2013).

Posledním řešeným tématem v rámci analýzy porodnosti byl sezónní pohyb narozených. I pro Litoměřice se potvrdilo, že počet narozených není závislý na ročních obdobích a že liturgický i pracovní rok jej téměř neovlivňují. Přesto se ukázalo, že průběh sezonnosti narozených v Litoměřicích neodpovídá zcela obvyklému průběhů, kdy se nejvíce dětí rodí od ledna do března a naopak minima jsou pozorována v letních měsících, protože v době koncepcí vrcholí práce na polích. Důvodem se zdá být přítomnost rozsáhlých vinic, které vyžadují nejvíce péče v jiných měsících než například ostatní polní práce.

Kapitola 6

Analýza úmrtnosti

Smrt byla v 18. století všudypřítomná. Špatné bytové podmínky, slabé ošacení, nedostatečná hygiena, nízká zásoba a pestrost potravin a také neustále se opakující epidemie a hladomory ohrožovaly člověka po celý jeho život a smrt tedy byla chápána jako něco přirozeného, což bylo podpořeno i faktem, že lidé dříve umírali doma na očích své rodině (Lipovski, 2013). Obdobně se nahlíželo i na smrt dětí. Nelze říci, že by tehdejší matky neměly své děti rády, jen byla úmrtí dětí tak častá, že i to bylo chápáno jako přirozenost (Lipovski, 2013). Pro zemřelé děti se nesmělo přespříliš truchlit, protože se věřilo, že pláč je vyhání z ráje (Navrátilová, 2004). Pohřby dětí a mladých svobodných lidí nebyvaly tak honosné jako dospělých, avšak měly své vlastní zákonitosti. Děti byly pohřbívány v bílých rakvích, v bílých šatech s květinovými věnci na hlavách. Pro mladé svobodné zemřelé byl dokonce pohřeb strojen obdobně jako svatba, kdy dívky byly obléknuty do svatebních šatů a chlapci měli na pohřbech své družičky též v bílém (Lipovski, 2013).

Úmrtnost ovlivňovala nejen proces sňatečnosti, ale i proces porodnosti a jako taková tvoří nedílnou součást přirozené měny obyvatelstva. V 18. století byla úroveň úmrtnosti vysoká. Lidé se v průměru dožívali pouze 25–28 let, což bylo dáno především vysokou úmrtností dětí do 5 respektive 10 let (Fialová, 1998).

Analýza úmrtnosti v Litoměřicích se opět potýká s problémy s datovou základnou. Chybí data za Litoměřice-děkanství do roku 1709, ale ani v dalších letech nesvědčí nízký počet záznamů o úplnosti. Prvním rokem, kdy se zdá být evidence již v pořádku, je rok 1712. V zápisech o zemřelých chybí záznam o pohlaví sice jen zřídka, avšak i takové případy jsou a týkají se nejčastěji dětí či žebráků. Po celé období tedy lze rozlišovat zemřelé podle pohlaví. Již od roku 1700 je uváděn v matrikách věk, a to zejména u dětí a velmi starých lidí. Právě věky dětí do 5 let byly v této práci upravovány a doplňovány pomocí matriky křtěných, ačkoliv ani tak nebyly všechny věky doplněny. Dále se do zápisu o zemřelých do matriky zapisoval původ, zaměstnání zemřelého, či rodiče zemřelého a příčina smrti, kdy do roku 1784 šlo především o vnější příčiny, od roku 1784 již byly evidovány všechny příčiny smrti téměř u celé populace. Přesto je analýza úmrtí podle příčin velmi nesnadná, protože se v matrikách často uvádí spíše průvodní projevy nemocí než její podstata např. horečka, křeče, průjem. Proto byl sestaven pracovní přehled příčin smrti pouze pro zemřelé do 5 let věku. Zápisy o pohřbech (úmrtích) byly stejně jako ostatní typy záznamů psány po dnech v měsících, a tak je možné přistoupit k analýze sezónnosti zemřelých.

V této kapitole jsou nejprve popsány celkové počty zemřelých, které slouží jako základní vhled do problematiky a přibližující trend úrovně úmrtnosti. Poté již následují absolutní počty podle pohlaví, protože právě pohlaví z hlediska nejen biologických predispozic, ale i sociálních aspektů je důležitým determinantem pravděpodobnosti úmrtí, zde je i neobvykle zařazen oddíl o zemřelých podle příčin smrti zemřelých do 5 let, který slouží spíše k dokreslení celkového obrazu úmrtnosti po roce 1784. Dále jsou počty zemřelých analyzovány podle pohlaví a věku při úmrtí. Pro tuto práci byl vypočítán i průměrný věk při úmrtí pro jednotlivé věkové skupiny, díky kterému je možné sledovat vývoj úrovně úmrtnosti pro děti a dospělé zvlášť. Vlastní podkapitola je věnována kojenecké úmrtnosti, která se velkou částí podílí nejen na počtech zemřelých celkem, ale právě na snižování průměrného věku dožití. Dále je zařazena podkapitola o sezónním pohybu zemřelých, který je analyzován zvlášť pro děti do 5 let věku a ostatní zemřelé.

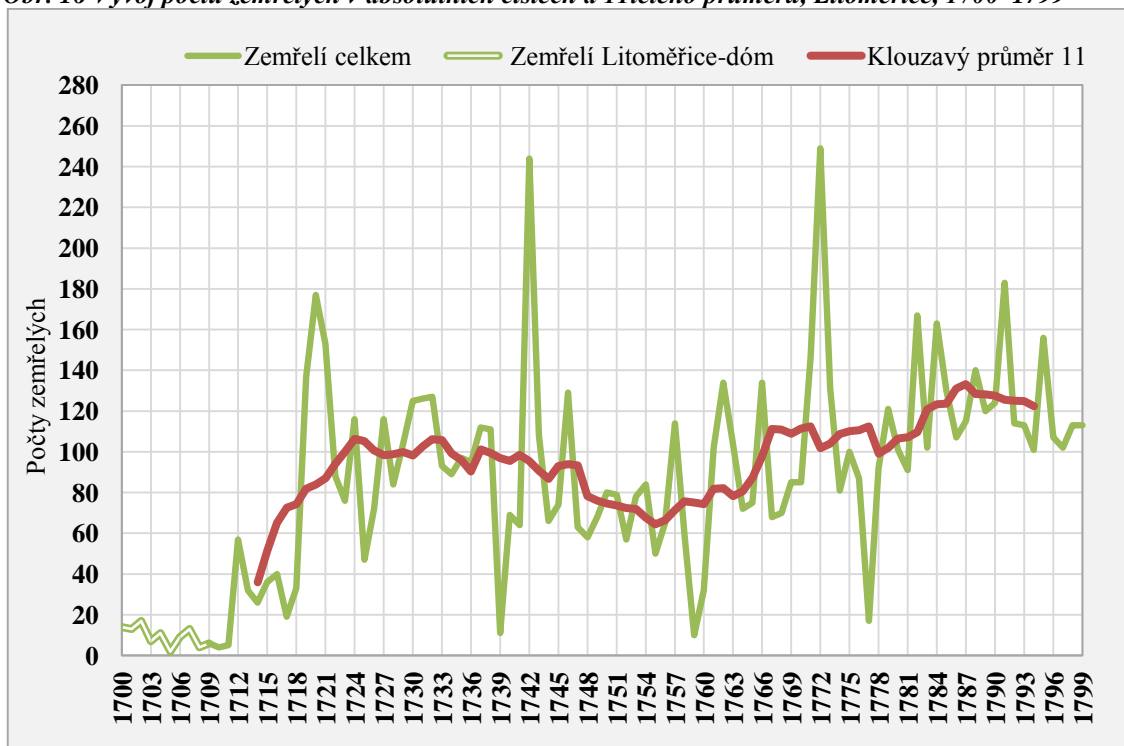
6.1 Vývoj absolutních počtů zemřelých

V letech 1700–1799 zemřelo v Litoměřicích 8741 osob, respektive 8636 mezi roky 1712 až 1799, kdy jsou záznamy za obě farnosti. Průměr zemřelých je poté 97 zemřelých za rok v sledovaném období. V letech 1713–1714 zasáhla české země poslední epidemie černého moru. Jak je možné vidět na obrázku 16, který zobrazuje celkové počty zemřelých a klouzavý 11letý průměr v Litoměřicích, však žádný viditelný nárůst zemřelých nenastal, ačkoliv se v matričních zápisech objevili 3 zemřelí na mor. Tato vlna moru však nezasáhla celé české země, šířila se zejména z Vídně do Prahy a středních Čech. Grulich (2008) uvádí, že i jižní Čechy zasáhla jen zanedbatelně. Naopak ve Frýdku a Místku morová nákaza úroveň úmrtnosti zvýšila (Lipovski, 2013). První demografická krize, kdy se až zdvojnásobí počet zemřelých po dobu minimálně 3 měsíců a naopak se sníží počet sňatků a narozených, nastala v Litoměřicích v letech 1719–1721, kdy postihl české země hladomor. Grulich (2008) popisuje ve své práci působení nedostatku potravy na rozložení zemřelých podle měsíců úmrtí. Hladomor přinášely nejčastěji smrt v zimních měsících a na jaře, a zatímco na v jižních Čechách se v roce 1719 promítla do úrovně úmrtnosti s největší pravděpodobností neznámá epidemie, v Litoměřicích se začíná zvyšovat počet zemřelých v říjnu a tento stav přetrvává až do dubna 1720. V roce 1721 vzrostl počet zemřelých v měsících březnu až červnu, což naznačuje, že i zde se k nedostatku potravy přidružila také neznámá epidemie. Ve Frýdku a Místku se tato demografická krize vůbec neprojevila, ba naopak počet zemřelých v tomto období klesl (Lipovski, 2013). V pražské farnosti Panny Marie pod řetězem se sice počet zemřelých v letech 1719–1721 zvýšil, ale ani zde zvýšení nedosahovalo takových rozměrů jako v jižních Čechách či v Litoměřicích (Kačerová, 2004).

Dále je patrný mírně se snižující celkový průměrný počet zemřelých za rok během 30. let, až 50. let 18. století. Přesto nastala v letech 1742–1743 další demografická krize v důsledku epidemií, přivlečených vojáky při válce o dědictví rakouské. Při zkoumání zemřelých podle měsíců je zřejmé, že v roce 1742 umírali lidé více v důsledku nemocí a to zejména ženy. V dubnu až červenci zemřelo celkem 74 mužů a na 107 žen. V závěru roku 1742 a na počátku roku 1743 se opět počet zemřelých zvýšil, ale zdaleka nedosahoval úrovně z předchozích měsíců. Roky 1742–1743 negativně ovlivnily populační vývoj na téměř celém českém území. Grulich (2008) označil tuto demografickou krizi za kritickou, která na mnoha farnostech

zpomalila populační růst a v některých oblastech dokonce změnila kladný přirozený přírůstek v záporný. Ve Frýdku a Místku opět panovala jiná situace a demografická krize se zde neprojevila ve stejných letech jako v Litoměřicích ale o několik let dříve. Pro obě města byly kritické roky 1736–1738, kdy vysílením z hladu a otravy námelem, nejprve umíraly převážně děti a o rok později naopak zejména dospělí (Lipovski, 2013).

Obr. 16 Vývoj počtu zemřelých v absolutních číslech a 11letého průměru, Litoměřice, 1700–1799

Pozn.: Do roku 1709 data pouze za Litoměřice-dóm

Zdroj: SOA Litoměřice, vpočet vlastní

Zlom ve vývoji úrovně úmrtnosti nastal kolem roku 1755. Od této chvíle až do roku 1799 průměrný počet zemřelých narůstá a pouze se mění tempo růstu, které se zvyšuje např. v době sedmileté války. Vyšší úroveň úmrtnosti byla pozorována již v roce 1757, kdy město Litoměřice nejspíše zasáhla opět neznámá epidemie přivlečená vojáky, která postihla děti od 1 do 4 let a obyvatele ve středním věku. V letech 1761–1763 naopak umíralo více dětí od 1 měsíce do 4 let. Řádění dětských epidemií bylo doloženo i na datech pro města Frýdek a Místek (Lipovski, 2013).

Poslední demografická krize na území města Litoměřic nastala v letech 1771–1773 s vrcholem v roce 1772, kdy počet zemřelých za rok dosáhl hodnoty 249 osob, což je nejvíce za celé sledované období. Tato zvýšení úrovně úmrtnosti lze přičíst na vrub dalšího velkého hladomoru, kdy lidé zesláblí hladem, těžkou prací snáze podlehli nemocem, které přispěly velkou měrou zejména v roce 1772. O tom, jak byl zdravotní stav obyvatelstva v této době špatný, svědčí i zpráva členů konskripční komise, kteří popisují příbytky lidí, jako špinavé, plné hmyzu, neboť jej sdíleli i s hospodářskými zvířaty. Prostory nebylo možno řádně vyvětrat a obyčejní chudí lidé nedodržovali základní hygienická pravidla, což s jednostrannou nekvalitní a nedostatečnou stravou ještě více podporovalo šíření nemocí. Přičemž lékařů i felčarů bylo velmi málo a jejich zdravotní péče byla pro většinu lidí finančně nedostupná (Grulich, 2008,

Hlaváčková, Svobodný, 2004). Ve Frýdku a Místku se počet zemřelých zvýšil až v letech 1773–1775 a to zejména z důvodu vysoké dětské úmrtnosti (Lipovski, 2013).

Zvýšení tempa růstu průměrného počtu zemřelých v letech po roce 1780 bylo způsobeno především růstem počtu zemřelých do 4 let věku. Vysoký počet zemřelých dětí lze pozorovat až do roku 1795 a pak opět v letech 1798 a 1799. Již v 80. letech se v záznamech o příčině smrti začínají objevovat pravé neštovice, v roce 1799 již mají na svědomí více jak polovinu úmrtí dětí do 5 let. Nejčastěji uváděna příčina smrti u zemřelých do 5 let věku je psotník, což je termín používaný v době, kdy ještě skutečná příčina úmrtí nebyla známa, viz tabulka 17. Tato příčina byla po celé sledované období nejvíce uváděna, pouze v roce 1799 jej předčila epidemie neštovic. Tabulka 17 dále slouží k představě o repertoáru příčin smrti, jak byly zaznamenávány v matrikách, názvy byly převzaty beze změn. Jen těžko lze určit, která nemoc způsobila horečku, či co si představit pod pojmem výtok. Problémy s určením příčiny smrti u kojenců popisuje ve své práci například Šubrtová (1968), která se věnovala vývoji kojenecké úmrtnosti v Praze v letech 1784–1815. Ve své práci říká, že i základní dělení příčin smrti na příčiny endogenní a exogenní, je velmi nesnadné a že se s těmito problémy potýkají i zahraniční badatelé zkoumající úmrtnost na základě matriční evidence.

Tab. 18 Příčiny smrti zemřelých do 5 let, Litoměřice, 1784–1799

	Příčiny smrti														
	neštovice	předčasné narození	slabost po porodu	při porodu	psotník	sněť	výtok	katar	úbyť	nádor	spalničky	úplavice	tyfus	horečka	ostatní
Počet (abs.)	134	21	21	5	372	9	83	42	93	11	36	30	8	11	72
Podíl (v %)	14,1	2,2	2,2	0,5	39,2	0,9	8,8	4,4	9,8	1,2	3,8	3,2	0,8	1,2	7,6

Zdroj: SOA Litoměřice, vlastní výpočet

6.2 Počty zemřelých podle pohlaví a věku

Z biologické podstaty jsou ženy odolnější, těhotenství navíc působí regenerativním způsobem na tělo (Hořínek, Korabečná, Křižíková, Reischig, 2005). V 18. století však byly právě porody a s ním spojené šestinedělí pro ženy velmi rizikové. Těžká práce a nižší postavení v rodině, což se například projevovalo v množství potravy, kdy vždy musel jíst nejprve hospodář, poté dospělí synové a pak teprve matka a menší děti, zvyšoval náchylnost žen k nemocem. Byly to také ony, kdo se povětšinou staraly o nemocné v rodině. Od roku 1720 umírá v 10letých úhrnech vždy o něco více žen, ačkoliv rozdíl není nikterak velký (tabulka 18). Stejný jev popsal i Lipovski (2013) pro města Frýdek a Místek. Dále je patrný nárůst počtu zemřelých ve sledovaném období. Obdobně jako u počtů sňatků a narozených nelze toto zvýšení vnímat jako důsledek vyšší intenzity úmrtnosti, ale jako pouhý nárůst počtu obyvatel města. Na základě většího počtu zemřelých žen by bylo možné dojít k závěru, že ženy měly v 18. století vyšší pravděpodobnost úmrtí, avšak při analýze zemřelých podle pohlaví a věku se ukázalo, že v některých věcích umíralo více mužů než žen.

Tab. 19 Počty zemřelých podle pohlaví v 10letých úhrnech, Litoměřice, 1700–1799

	Počty zemřelých			
	Celkem	muži	Ženy	Nezjištěno
1700–1709	96	54	37	5
1710–1719	389	192	193	4
1720–1729	1033	500	524	9
1730–1739	986	486	496	4
1740–1749	943	430	498	15
1750–1759	710	346	358	6
1760–1769	876	452	416	8
1770–1779	1168	571	595	2
1780–1789	1236	597	639	0
1790–1799	1304	623	681	0
1700–1799	8741	4251	4437	53

Pozn.: Do roku 1712 chybí data za Litoměřice-děkanství

Zdroj: SOA Litoměřice, vlastní výpočet

V tabulce 19 jsou zobrazeny absolutní počty a podíly zemřelých podle pohlaví a věkových skupin, přičemž pro zemřelé do jednoho roku je dělení podrobnější a je počítáno na dny. Vývoj podílů zemřelých podle věků v 10letých úhrnech je možné nalézt v příloze 1.

Tab. 20 Počty a podíly zemřelých podle pohlaví a věkových skupin, Litoměřice, 1700–1799

Věk	Absolutní počty				Podíly (v %)			
	muži	ženy	nezjištěno	celkem	muži	ženy	nezjištěno	celkem
0–6 dní	229	157	–	386	5,4	3,5	0,0	4,4
7–27 dní	264	258	1	523	6,2	5,8	1,3	6,0
28–364 dní	648	543	–	1191	15,3	12,3	0,0	13,6
1–4	710	736	2	1448	16,7	16,6	2,7	16,6
5–9	218	230	–	448	5,1	5,2	0,0	5,1
10–14	72	85	–	157	1,7	1,9	0,0	1,8
15–19	65	56	–	121	1,5	1,3	0,0	1,4
20–24	78	91	–	169	1,8	2,1	0,0	1,9
25–29	89	112	1	202	2,1	2,5	1,3	2,3
30–34	101	147	–	248	2,4	3,3	0,0	2,8
35–39	86	146	4	236	2,0	3,3	5,3	2,7
40–44	140	168	1	309	3,3	3,8	1,3	3,5
45–49	136	141	3	280	3,2	3,2	4,0	3,2
50–54	180	182	–	362	4,2	4,1	0,0	4,1
55–59	123	130	1	254	2,9	2,9	1,3	2,9
60–64	188	244	2	434	4,4	5,5	2,7	5,0
65–69	123	133	–	256	2,9	3,0	0,0	2,9
70–74	147	207	–	354	3,5	4,7	0,0	4,0
75–79	105	100	–	205	2,5	2,3	0,0	2,3
80–84	66	99	–	165	1,6	2,2	0,0	1,9
85+	44	81	–	125	1,0	1,8	0,0	1,4
Nezjištěno	428	381	60	869	10,1	8,6	80,0	9,9
Celkem	4240	4427	75	8742	100,0	100,0	100,0	100,0
Z toho děti do 15 let	2141	2009	3	4153	50,5	45,4	4,0	47,5

Pozn.: Do roku 1712 chybí data za Litoměřice-děkanství, přesto byly i neúplné roky do analýzy zahrnuty, protože i zemřelí pouze za Litoměřice-dóm odráží strukturu zemřelých podle pohlaví a věku

Zdroj: SOA Litoměřice, výpočet vlastní

Nejvíce osob bez ohledu na pohlaví zemřelo mezi 0. a 364. dnem, přičemž nejvíce dominují zemřelí ve věku 28–364 dnů. Druhou nepočtenější skupinou jsou zemřelí ve věku od jednoho roku do 4 let. Celkový podíl těchto dvou skupin je 40 %. Obdobné hodnoty byly vypočteny i pro města Frýdek a Místek (Lipovski, 2013). Pro Štáhlavsko se podíl zemřelých ve výše zmíněných věcích pohyboval dokonce mezi 45 a 50 % (Velková, 2009). Zde je nutné upozornit i na podíly zemřelých podle pohlaví, protože právě od narození do 4. věku umíralo méně dívek než chlapců, ke stejnému závěru došli badatelé ve Frýdku, Místku i na Štáhlavsku (Lipovski, 2013, Velková, 2009). Od 5. věku se podíly zemřelých podle pohlaví téměř rovnaly a až mezi 20. a 44. věkem se v Litoměřicích opět mírně zvýšil podíl zemřelých žen, což je spojeno především s mateřskou úmrtností. Od 45. roku životy byly podíly zemřelých podle pohlaví opět téměř shodné a od 70 let umíralo více žen. Což mohlo být způsobeno tím, že v populaci bylo zřejmě obecně více starších žen než mužů. K obdobným výsledkům dospěla také Velková (2009), na Štáhlavskou jsou však podíly zemřelých mužů a žen od 70. roku vyrovnanější než v Litoměřicích.

Po celé sledované období jasně dominuje podíl zemřelých ve věku 1–4 roky. Již ne pokaždé je na druhém místě podíl zemřelých v mezi 28. a 364. dnem, viz příloha 1. V letech 1710–1729 je možné vypočítat zvýšenou úmrtnost dospělých. V letech 1740–1759 je také patrné zvýšení podílů zemřelých v dospělém věku, a to již od věkové skupiny 25–29 let až po věkovou skupinu 65–69 let. Je také zřetelný i výskyt epidemií spíše dětského rázu (zvýšená úmrtnost ve věkových skupinách 7–27 dní a 5–9 let v letech 1730–1739, 1760–1769, 1780–1799).

Tab. 21 Vývoj průměrného věku při úmrtí podle pohlaví v 10letých úhrnech, Litoměřice, 1700–1799

		1700–1709		1710–1719		1720–1729		1730–1739		1740–1749	
		muži	ženy	muži	ženy	muži	ženy	muži	ženy	muži	ženy
Přesný věk	0–31 d.	7,3	8,0	10,3	10,6	5,0	9,5	9,1	10,2	13,6	10,2
	32–364 d.	130,1	176,1	125,6	154,7	114,6	158,4	138,5	157,9	146,2	170,4
	0–364 d.	68,7	92,1	67,9	82,6	59,8	84,0	73,8	84,1	79,9	90,3
Dokončený věk	1+	31,9	29,5	31,9	25,5	34,0	26,0	32,5	32,4	35,6	36,5
	5+	47,4	49,4	43,7	40,0	41,4	28,6	41,7	44,5	44,5	41,3
	15+	51,7	52,0	50,9	46,7	47,5	30,1	51,4	51,3	49,4	45,4
	Celkem	22,9	20,2	23,7	21,7	28,2	23,7	22,8	25,4	28,3	31,7

		1750–1759		1760–1769		1770–1779		1780–1789		1790–1799	
		Muži	ženy	muži	ženy	muži	ženy	muži	ženy	muži	ženy
Přesný věk	0–31 d.	8,7	11,3	11,4	11,5	11,6	11,4	8,5	11,4	9,2	10,3
	32–364 d.	127,1	161,5	141,2	151,7	149,1	139,7	137,9	169,9	171,1	132,3
	0–364 d.	67,9	86,4	76,3	81,6	80,3	75,5	73,2	90,6	90,2	71,3
Dokončený věk	1+	34,3	39,4	31,3	36,2	36,8	39,7	37,4	37,7	36,5	38,8
	5+	45,4	47,7	46,9	49,5	46,9	49,9	48,8	49,2	49,7	50,8
	15+	49,4	49,5	55,4	56,0	50,6	53,3	55,7	55,0	56,4	57,4
	Celkem	30,2	33,8	21,0	27,0	25,4	30,2	23,8	23,5	25,5	30,2

Zdroj: SOA Litoměřice, vlastní výpočet

Další charakteristikou, kterou je možné spočítat, je průměrný věk při úmrtí podle pohlaví. Průměrný věk byl počítán z přesných věků ve dnech pro zemřelé od narození až do věku 364 dnů a z dokončených věků pro zemřelé od jednoho roku. Průměrný věk při smrti celkem byl spočten ze všech zemřelých z dokončených let života.

I přes vysoký podíl zemřelých kojenců je pro celkové úmrtnostní poměry významnější úroveň úmrtnosti ve vyšším věku. Z dat v tabulce 20 je dobře patrné, že v 18. století nebyly úmrtnostní poměry stabilní a že byly významně ovlivňovány právě tím, v jakém věku obyvatelstvo v tom kterém období umíralo nejvíce a jak se lišily úmrtnostní poměry chlapců a dívek a mužů a žen. Již srovnání celkového průměrného věku při úmrtí ukazuje rozdíly v úmrtnosti podle pohlaví; až do roku 1730 byla jeho hodnota nižší pro ženy, avšak po tomto roce se situace obrátila. Mezi lety 1730–1779 došlo k rozevření pomyslných nůžek mezi hodnotami průměrného věku při smrti podle pohlaví. Pouze v letech 1780–1789 se hodnoty průměrného úmrtního věku mužů a žen vyrovnaly, již v následující dekádě však hodnoty průměrného věku při úmrtí žen převyšovaly muže o 4,7 let. Přežil-li chlapec první rok života, vzrostl v průměru jeho průměrný věk při úmrtí o 9 let, u dívek vzrostl pouze o 7,4 let. Nižší rozdíl u dívek byl způsoben kombinací horší úrovně úmrtnosti od věku 1–4 roky v letech 1720–1729 a naopak lepší úrovně úmrtnosti do 1 roku věku.

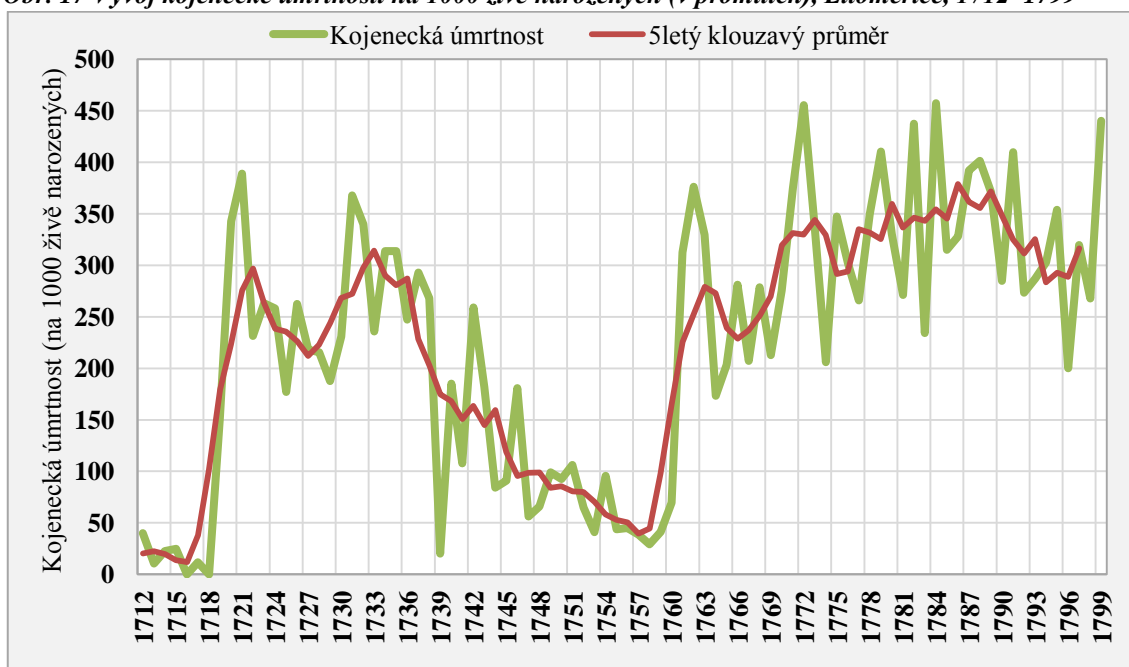
Až do roku 1730 byl průměrný věk při úmrtí u osob starších než 1 rok výrazně vyšší u mužů, po tomto roce se úroveň úmrtnosti podle pohlaví změnila. Největší rozdíl byl pozorován v letech 1760–1769, kdy hodnota průměrného věku při úmrtí u žen 1letých a starších byla o 5 let vyšší než u mužů. U dalších věkových skupin není vývoj průměrného věku při úmrtí tak jednoznačný. Stejně jako na absolutní počty zemřelých, tak i na strukturu zemřelých podle pohlaví a věku měly největší vliv demografické krize. V letech 1720–1729 postihla mortalitní krize více ženy než muže, a to ve všech věcích, s vyšším věkem se však rozdíly mezi pohlavími ještě více stupňovaly. V tomto období byl rozdíl průměrných věku při úmrtí u osob od 15 let a starších více jak 15 let, největší podíl na tomto rozdílu měla však úroveň úmrtnosti ve věku 1–4 roky. Další demografická krize ve 40. letech 18. století opět postihla více ženy starší 5 let než muže. Rozdíly průměrných věků při úmrtí se opět s věkem zvyšovaly, avšak nebyly již tak veliké jako v předchozím případě. Poslední demografická krize v letech 1771–1772 měla jiný dopad než dvě předešlé. Zatímco úroveň úmrtnosti ve věcích 1–15 let byla obdobná pro muže i ženy, u mužů 15letých a starších se průměrný věk při úmrtí snížil, a to o více jak 5 let, zatímco u žen to bylo o 3 roky, a tak pouze v tomto období byl průměrný věk při úmrtí u žen podstatně vyšší než u mužů. V posledních dvou desetiletích sledovaného období již byly průměrné věky při úmrtí na stejné úrovni pro obě pohlaví.

Mezi lety 1700–1799 se průměrný věk při úmrtí pro obě pohlaví zvýšil, a to ve všech věcích. U žen se zvýšil nejvíce pro osoby ve věku 1 roku a starší (o 9,3 let), poté pro osoby ve věku 15 a let starších (o 5,4 let). U mužů se průměrný věk při smrti nepatrně více zvýšil u osob 15letých a starších (o 4,7 roku) téměř stejné hodnoty dosáhl rozdíl pro osoby ve věku 1 a více let (o 4,6 roku).

6.3 Kojenecká úmrtnost

Kojenecká úmrtnost má v rámci demografické analýzy úmrtnosti specifickou roli. Jak bylo ukázáno výše, je to právě její úroveň, která významně ovlivňovala průměrný věk dožití a překonal-li člověk první rok života, jeho šance, že se dožije dospělosti, razantně vzrostly. Kojenecká úmrtnost je také jediná složka úmrtnosti, jejíž intenzita lze spočítat i v minulosti, neboť známe počty zemřelých i počty živě narozených. Kojenecká úmrtnost se může dále dělit na novorozeneckou úmrtnost (0–27 dní) a ponovorozeneckou úmrtnost (28–364 dní). V této práci je novorozenecká úmrtnost ještě rozdělená na časnou (0–6 dní) a pozdní (7–27 dní). Z křivky vývoje úrovně kojenecké úmrtnosti v Litoměřicích v letech 1712–1799 (obrázek 17) je zcela jasné, že úroveň úmrtnosti do jednoho roku, měla jiný průběh než úroveň úmrtnosti celkem.

Obr. 17 Vývoj kojenecké úmrtnosti na 1000 živě narozených (v promilích), Litoměřice, 1712–1799

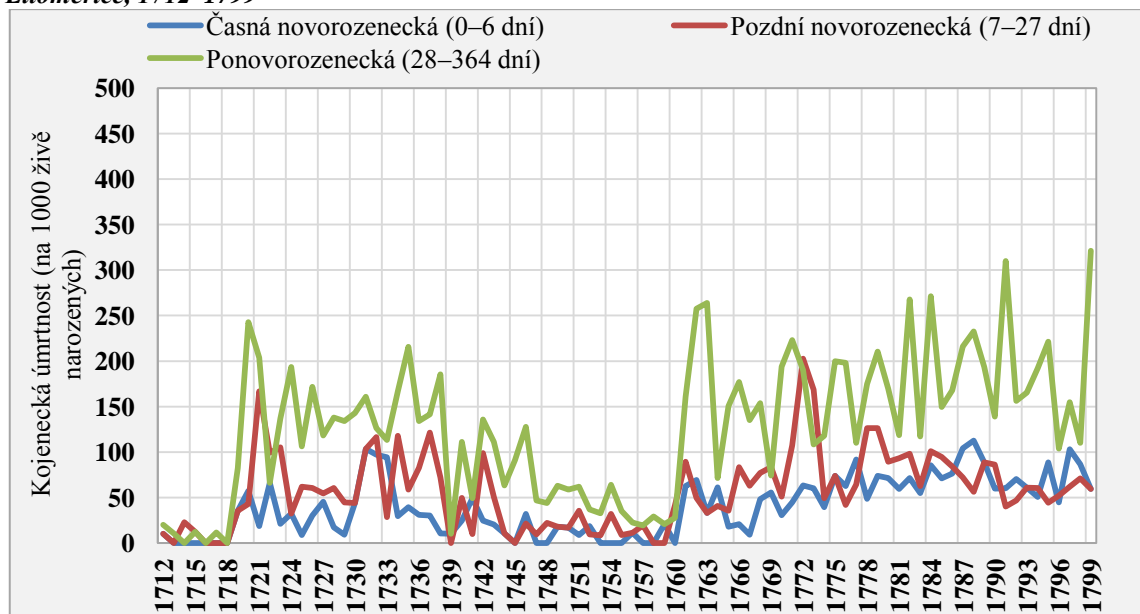
Zdroj: SOA Litoměřice, vlastní výpočet

Průměrná hodnota kojenecké úrovně za celé období činí 210 ‰, což odpovídá celozemskému průměru v 18. století (Fialová, 1998). Od 60. let je možné pozorovat nárůst úrovně kojenecké úmrtnosti. Tento nárůst popsala i Šubrtová (1768) pro Prahu, avšak zatímco zde vzrostla hodnota kojenecké úmrtnosti z čísla 300 ‰ v roce 1785 na hodnotu více než 478 ‰ v roce 1795 a dokonce na hodnotu 493 ‰ v roce 1800, došlo v Litoměřicích v roce 1795 naopak k poklesu a to i přes epidemie neštovic. Nižší hodnoty než Litoměřice vykazuje farnost Třeboň, kde byla průměrná kojenecká úmrtnost 228 ‰ v letech 1749–1799 (Répasová, 1982), v této době se průměrná kojenecká úmrtnost v Litoměřicích zvýšila již na 274 ‰. Nižší úroveň kojenecké úmrtnosti byla pozorována i ve Frýdku, avšak obdobou úrovně měl Místek, kde hodnota kojenecké úmrtnosti činila 273 ‰ (Lipovski, 2013). Dokoupil a Nesládková (1981) ve své práci uvádí průměrné hodnoty pro další města, pro Budyni nad Ohří činila hodnota kojenecké úmrtnosti 269 ‰ v letech 1749–1799, pro Domažlice dokonce 354 ‰ a pro Jablonec nad Nisou

to bylo 232 ‰. Srovnání s dalšími oblastmi dává tušit, že v Litoměřicích dosahovala úroveň kojenecké úmrtnosti běžných hodnot pro město.

Vývoj kojenecké úmrtnosti byl velmi podobný vývoji celkové úmrtnosti a také se na něm odrazily jednotlivé demografické krize. Pozorovaná nízká úroveň kojenecké úmrtnosti v 30.–60. letech 18. století nebyla zapříčinena zlepšením úmrtnostních podmínek, byla pouze důsledkem neúplné registrace, kdy v matričních záznamech častěji chyběl věk zemřelého. Mimo mortalitní krize došlo k prudkému zvýšení úrovně kojenecké úmrtnosti v letech 1762 a 1763, příčinou se zdají být dětské epidemie, jejichž přítomnosti doložil na datech Lipovski (2013) i pro Frýdek a Místek. Při zkoumání jednotlivých složek kojenecké úmrtnosti (obrázek 18) lze vidět, že jejich vývoj není zcela shodný. Úroveň ponovorozené kojenecké úmrtnosti (28–364 dní) byla po celé sledované období nejvyšší a její vývoj kopíruje křivku celkové kojenecké úmrtnosti. Dále je možné pozorovat, že v mortalitních krizích se také velmi zvyšovala úmrtnost kojenců od 7 do 27 dní, ale že časná novorozená úmrtnost (0–6 dnů) se v krizových obdobích příliš nezvyšovala. Dále je zřetelné, že nejvíce se ve sledovaném období zhoršila úroveň ponovorozené úmrtnosti, ale i časná a pozdní novorozená úmrtnost se v čase zvyšovaly.

Obr. 18 Vývoj jednotlivých složek kojenecké úmrtnosti na 1000 živě narozených (v promilích), Litoměřice, 1712–1799

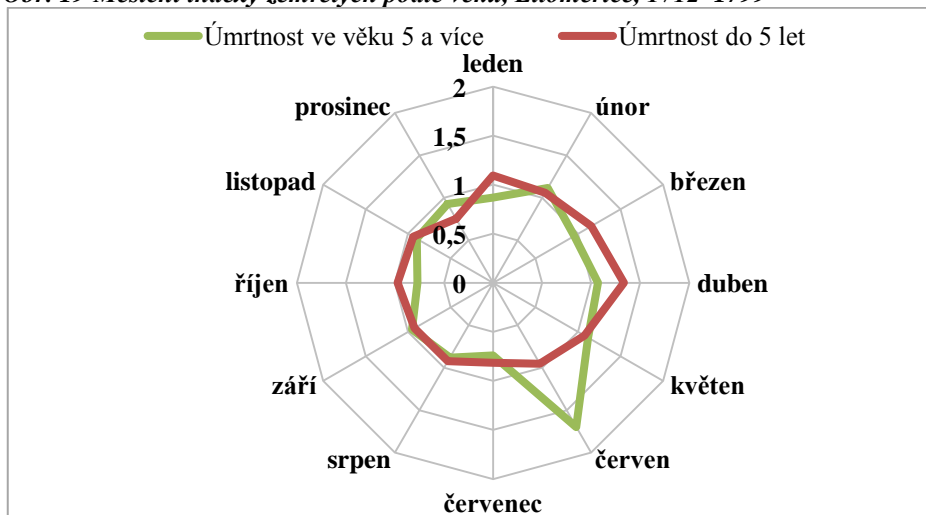

Zdroj: SOA Litoměřice, vlastní výpočet

6.4 Sezónní pohyb zemřelých

Na rozdíl od procesu sňatečnosti, který je zcela ovlivněn vůli lidí, porodnosti, u které je možné sexuální abstinencí ovlivnit početí dítěte, podléhá úmrtnost vnějším okolnostem bez vlivu člověka. Je však významně ovlivňována podmínkami, v nichž lidé žijí, jejich životní úrovní, ale také klimatickými podmínkami a v minulosti případně i výkyvy počasí. V této práci je sezonnost zemřelých analyzována zvláště pro děti do 5 let a pro zbytek populace. Obrázek 19 zobrazuje průběh sezonnosti podle měsíců, které byly standardizovány na stejný počet dní. Na první pohled je jasné, že sezonnost úmrtnosti zdaleka není během roku pravidelná.

Obr. 19 Měsíční indexy zemřelých podle věku, Litoměřice, 1712–1799

Zdroj: SOA Litoměřice, vlastní výpočet

Lidé ve věku 5 a více let umírali nejméně v měsících červenec a říjen, tyto dvě minima jsou standardní. Byla pozorována, jak na Štáhlavsku, tak také ve Frýdku, Místku a v jižních Čechách. Velmi zvláštní je však maximum zemřelých v červnu, které se objevuje pouze pro Litoměřice. V ostatních oblastech byly nejvyšší úhrny zemřelých v jarních měsících, s maximem v březnu a dubnu. Podle Lipovského (2013) lze zvýšení úmrtnosti na jaře vysvětlit především celkovou slabostí těla po zimě, kdy právě na jaře vrcholí nemoci dýchacího ústrojí. Grulich (2008) předchozí tezi rozšiřuje ještě o vliv hladomorů, které se cyklicky opakovaly a také zvyšovaly úroveň úmrtnosti od ledna do dubna. Naopak epidemie a nemoci se nejlépe šířily v letních měsících, kdy k tomu přispívalo nejen teplé počasí, ale i zkažená voda. Tabulka 21 zobrazuje podíly zemřelých v 10letých úhrnech, které lépe popisují průběh sezonnosti zemřelých, a je možné vidět, že v některých desetiletích se objevuje vyšší počet zemřelých i v jarních měsících, přesto kromě let 1710–1719 a 1750–1759 je zřetelná dominance měsíce června, což dává tušit, že častěji se v Litoměřicích umíralo na různé infekční nemoci.

Tab. 22 Vývoj podílů zemřelých ve věku 5 a více let podle měsíců v 10letých úhrnech, Litoměřice, 1700–1799

Období	I.	II.	III.	IV.	V.	VI.	VII.	VIII.	IX.	X.	XI.	XII.
1700–1709	1,7	8,6	12,1	12,1	5,2	19,0	8,6	8,6	8,6	10,3	1,7	3,4
1710–1719	7,1	9,1	4,7	6,8	7,7	8,6	3,8	9,4	12,4	11,5	8,6	10,3
1720–1729	5,8	8,3	10,9	11,8	10,0	14,3	6,5	7,4	6,6	5,7	5,8	6,9
1730–1739	10,0	7,4	7,4	8,1	14,0	14,0	6,2	5,7	5,2	5,7	7,1	9,0
1740–1749	7,0	7,5	9,9	11,4	12,7	14,9	6,1	7,3	4,9	5,3	5,6	7,3
1750–1759	9,0	9,4	6,1	6,8	7,7	9,2	6,8	11,3	11,0	8,5	5,7	8,5
1760–1769	6,7	8,9	9,9	9,5	10,5	16,4	5,5	5,1	7,9	5,7	6,1	7,9
1770–1779	5,2	7,8	8,4	8,3	8,8	12,9	8,3	11,0	10,5	6,9	6,8	5,0
1780–1789	6,9	7,5	9,5	8,3	8,1	12,4	6,9	8,6	8,3	7,2	8,4	7,8
1790–1799	8,4	7,7	6,1	9,2	8,4	15,8	5,7	5,9	7,0	8,5	8,3	8,9
1700–1799	6,8	8,2	8,5	9,2	9,3	13,8	6,4	8,0	8,2	7,6	6,4	7,5

Pozn.: Do roku 1712 chybí data za Litoměřice-děkanství.

Zdroj: SOA Litoměřice, vlastní výpočet

Sezonní pohyb zemřelých mladších 5 let není tak výrazný jako u ostatní populace (tabulka 22), protože se dětské epidemie objevovaly bez ohledu na roční dobu (Lipovski, 2013). Maximum zemřelých dětí je v dubnu, pozorované minimum naopak v prosinci. Zvýšenou úmrtnost dětí do 5 let v prvních měsících kalendářního roku popsala Kačerová (2004) i pro farnost Panny Marie Pod řetězem v Praze. V některých letech se zvyšují podíly zemřelých na podzim a v zimě, právě na úkor jarních měsíců. Od 70. let je možné pozorovat vyšší rozptýlení počtu zemřelých napříč celým rokem. Podíly se nejvíce zvýšily v letních měsících.

Tab. 23 Vývoj podílů zemřelých mladších 5 let podle měsíců v 10letých úhrnech, Litoměřice, 1700–1799

Období	I.	II.	III.	IV.	V.	VI.	VII.	VIII.	IX.	X.	XI.	XII.
1700–1709	7,1	4,8	9,5	2,4	2,4	7,1	7,1	26,2	9,5	11,9	4,8	7,1
1710–1719	3,1	7,8	6,3	9,4	10,9	6,3	0,0	3,1	7,8	7,8	10,9	26,6
1720–1729	7,1	10,5	9,8	8,3	8,6	6,0	9,0	8,3	6,9	11,0	8,6	6,0
1730–1739	10,2	8,1	8,8	9,7	8,1	7,0	8,4	7,0	6,3	9,3	8,1	9,0
1740–1749	13,6	4,5	14,9	14,9	10,4	5,9	5,4	8,1	7,7	7,2	5,4	1,8
1750–1759	14,9	13,0	11,0	11,0	5,8	5,2	5,2	9,7	7,8	6,5	6,5	3,2
1760–1769	8,3	6,1	7,8	8,3	8,3	9,3	5,9	6,1	8,6	10,3	10,5	10,5
1770–1779	8,8	6,9	11,9	8,3	9,0	9,6	9,0	8,8	5,8	6,7	8,5	6,9
1780–1789	6,5	9,0	9,2	8,7	11,3	9,7	9,4	9,2	8,1	6,5	7,6	4,9
1790–1799	9,1	6,2	8,3	11,9	8,4	7,4	8,3	7,2	10,5	7,2	9,5	6,0
1700–1799	8,9	7,7	9,7	9,3	8,3	7,3	6,8	9,4	7,9	8,4	8,0	8,2

Pozn.: Do roku 1712 chybí data za Litoměřice-děkanství.

Zdroj: SOA Litoměřice, vlastní výpočet

6.5 Shrnutí analýzy úmrtnosti

Během 18. století došlo v Litoměřicích k nárůstu celkového počtu zemřelých, rychlejší tempo růstu bylo pozorováno ve 20., 60. a 80. letech. Počty zemřelých za rok jsou velmi rozkolísané, což odpovídá starému demografickému režimu, kdy se opakovaly hladomory a epidemie (Grulich, 2008). V Litoměřicích se vyskytly tři demografické krize, a to v letech 1719–1721, 1742–1743 a 1771–1772, všechny byly způsobeny neúrodami posílenými neznámými epidemiemi. Po celé období umíralo v Litoměřicích více žen než mužů, avšak vzhledem k absenci počtů obyvatel podle pohlaví, není možné určit, zda se intenzita úmrtnosti opravdu lišila podle pohlaví.

Dále byl analyzován věk zemřelých, ze kterého vyplynulo, že do 5 let umírá větší podíl chlapců než dívek, naopak ve věcích 20–34 umíralo více žen než mužů z důvodu mateřské úmrtnosti, poté se podíly zemřelých podle pohlaví vyrovnávají. Od 60. věku života umírá opět více žen, což ovšem je způsobeno tím, že se i více žen dožilo vyššího věku, jak ukázala analýza průměrného věku při úmrtí. Zatímco průměrný věk při smrti pro lidi ve věku 15 a více let byl pro Litoměřice 47,6 v letech 1700–1749 a 54,9 pro roky 1750–1799, na panství Štáhlavy byla jeho hodnota 55 let a 56 let. Nejvíce se úmrtnost dospělých osob zvýšila během demografických krizí, které zvýšily úroveň úmrtnosti zejména u žen. V závěru století se začala úmrtnost dospělých zlepšovat, přesto počet zemřelých neklesl z důvodu vysokého podílu dětské složky,

neboť se ke konci 80. let začaly objevovat pravé neštovice, jejichž rozšíření vrcholilo po roce 1795. Průměrný věk při smrti se v průběhu 18. století zvýšil u obou pohlaví, zatímco u žen byl největší rozdíl pozorován ve věkové skupině 1–4 let, u mužů bylo zvýšení průměrného věku stejné jak u věkové skupiny 1–4 let, tak u osob 15letých a starších.

Úroveň kojenecké úmrtnosti se tedy po celé sledované období také zvyšovala a to všechny její tři studované složky v podobě časně novorozenecké úmrtnosti (0–6 dní), pozdní novorozenecké úmrtnosti (7–27 dní) a ponovorozenecké úmrtnosti (28–364), jejíž podíl je největší. Zajímavostí je, že ačkoliv se v krizových letech zvýšily všechny rozlišované typy úmrtnosti dětí do jednoho roku, větší výkyvy jsou patrné u časně a pozdní novorozenecké úmrtnosti. Vlastní úroveň kojenecké úmrtnosti v Litoměřicích byla 223 ‰ za celé sledované období a začala se zvyšovat zejména po roce 1760, přesto její konečná úroveň nebyla tak vysoká jako např. v Praze, či Domažlicích a dosahovala úrovně jako v jiných městech např. Jablonci nad Nisou či Místku.

Analýza sezonního pohybu zemřelých byla rozdělena na děti do 5 let a na zbytek populace. Ukázalo, že především maximální počty zemřelých neodpovídají běžnému průběhu sezonnosti a nejvíce osob starších než 5 let umíralo v červnu namísto obvyklých jarních měsíců. Důvodem nejspíš bude šíření epidemií, pro které jsou optimální podmínky právě v teplých měsících. U dětí do 5 let se sezonnost neprojevila tak výrazně, od 70. let 18. století jsou podíly zemřelých za všechny měsíce téměř vyrovnané. Přesto po standardizaci měsíčních indexů byla maxima zemřelých dětí do 5 let pozorována právě v jarních měsících a minima naopak v prosinci.

Kapitola 7

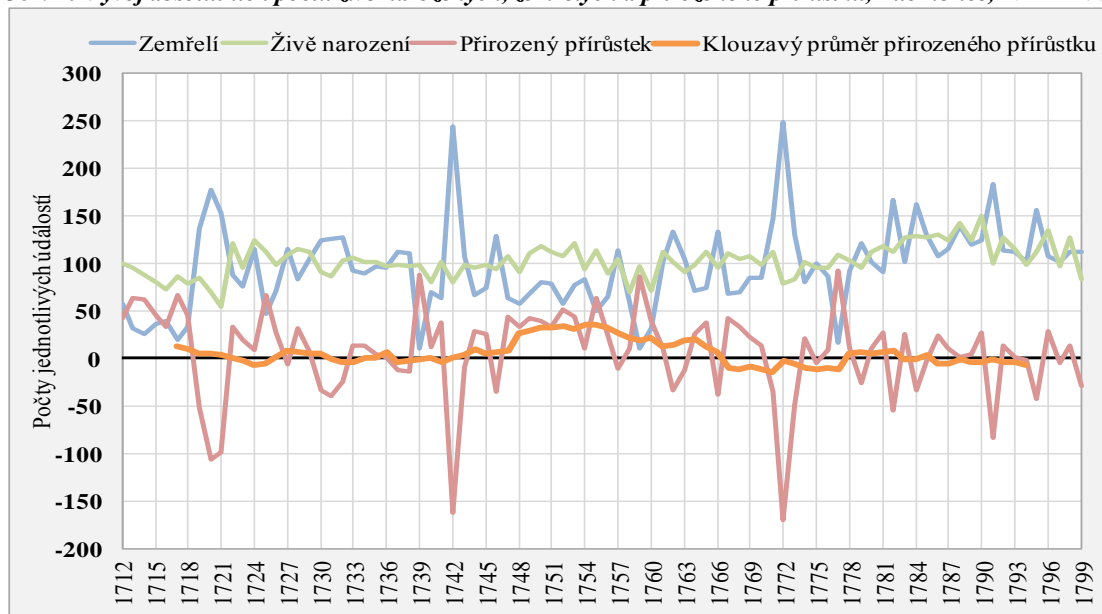
Vývoj přirozené měny a odhad počtu obyvatel

V 18. století jsou údaje o celkovém počtu obyvatel velmi kusé a navíc velmi často nepostihují všechno obyvatelstvo, nebo se informace nedochovaly. Zjistit počet obyvatel je jedním z nejzákladnějších, avšak nejobtížnějších úkolů historického demografa. Absolutní údaje v dobových pramenech je nutné brát velmi kriticky. Při zjišťování počtu obyvatel žijících ve zkoumané oblasti, jsou k dispozici dvě možné metody. Jednou z nich je zpětná projekce, kdy se od známého bodu zpětně odečítá přirozený přírůstek zjištěný z matriční evidence. Druhá metoda využívá roční úhrny sňatků, narozených a zemřelých, z nichž lze při konstantních hrubých mírách sňatečnosti, porodnosti a zemřelých odhadovat počty obyvatel (Maur, 1983).

7.1 Vývoj přirozené měny

Ke zjištění celkového počtu obyvatel je nutné poznat vývoj přirozené měny jako celku. V této práci je vývoj přirozené měny zkoumán pomocí dvou ukazatelů a to přirozeného přírůtku a vitálního indexu. Vzhledem k problémům s daty jsou analyzovány roky 1712–1799, kdy je možné považovat časové řady všech zkoumaných procesů za úplné.

Obr. 20 Vývoj absolutních počtů živě narozených, zemřelých a přirozeného přírůtku, Litoměřice, 1712–1799

Zdroj: SOA Litoměřice, vlastní výpočet

Na obrázku 20 je možné pozorovat vývoj přirozeného přírůstku, a jeho jednotlivých složek-počtů živě narozených a zemřelých a také 11letý klouzavý průměr přirozeného přírůstku, který se po většinu sledovaného období pohyboval kolem nuly. Pouze v letech 1712–1719 a 1746–1756 jsou viditelná delší období kladného přirozeného přírůstku. Při bližším zkoumání největších úbytků opět vystupují demografické krize způsobené hladomory a epidemiemi. Nejzřetelnější úbytky jsou vždy kombinací vysoké hladiny úmrtnosti a nízkých počtů narozených dětí. Vývoj všech demografických procesů je možné nalézt v příloze 2. Zda obyvatelstvo Litoměřic přirozenou měnou přibývalo, či ubývalo, je ještě lépe pozorovatelné z tabulky 23, kde kromě jednotlivých počtů událostí, je spočítán i tzv. vitální index, což je poměr živě narozených a zemřelých.

Tab. 24 Vývoj počtu živě narozených, sňatků, zemřelých a vitálního indexu, Litoměřice, 1712–1799

Období	Počty			Vitální index
	živě narození	sňatky	zemřelí	
1712–1719	688	178	380	1,8
1720–1729	1015	304	1033	1,0
1730–1739	983	251	986	1,0
1740–1749	960	276	943	1,0
1750–1759	1029	211	710	1,4
1760–1769	1006	279	876	1,1
1770–1779	972	254	1168	0,8
1780–1789	1248	341	1236	1,0
1790–1799	1149	225	1304	0,9
1712–1799	9050	2319	8636	1,1

Zdroj: SOA Litoměřice, vlastní výpočet

V letech 1712–1719 obyvatelstvo Litoměřic přirozenou měrou rychle přibývalo. Podobný vývoj pozoroval i v jižních Čechách ve své práci Grulich (2008) a stejně jako v Litoměřicích i tam přešel populační růst již zmiňovaný hladomor v letech 1719–1721. Až do 50. let je vitální index roven jedné, což znamená, že byl přirozený přírůstek nulový a počet obyvatel Litoměřic se přirozenou měnou neměnil. Stejně jako přirozený přírůstek, tak i vitální index ukazuje zvrát v 50. a 60. letech 18. století, kdy nejprve vzrostl na hodnotu 1,4, ale v zápětí opět klesl na 1,1, až dosáhl svého minima po roce 1770, kdy se opět v českých zemích objevil hladomor a epidemie. Od roku 1780 je přirozený přírůstek na nule a v závěru sledovaného století v Litoměřicích opět více lidí umíralo, než se jich zde rodilo, ačkoliv populační ztráta přirozenou měnou byla menší než před 20 lety.

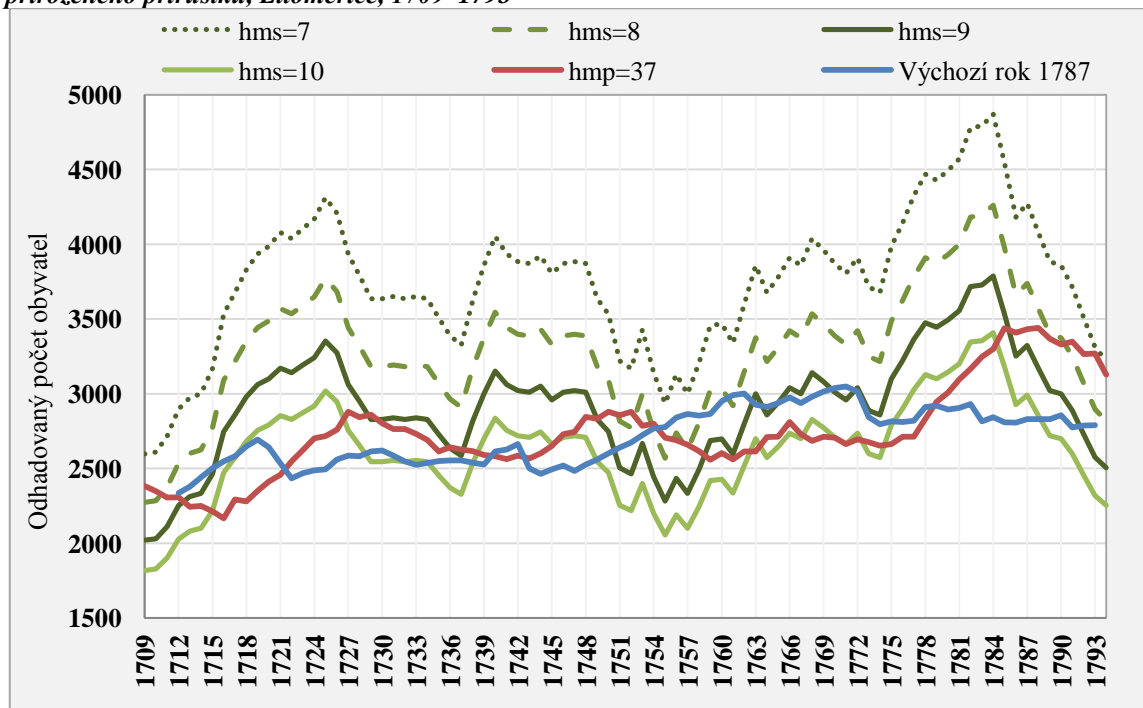
7.2 Odhad počtu obyvatel

Získání absolutních počtů narozených, zemřelých a sňatků bylo prvním krokem odhadu počtu obyvatel Litoměřic ve sledovaném období. Druhým a neméně důležitým krokem je volba vstupních parametrů, na jejichž základě vlastní odhad probíhá. V této práci byl odhad proveden

za předpokladu stabilní úrovně porodnosti v podobě hrubé míry porodnosti rovnající se 37 ‰. Na přelomu 18. a 19. století je odhadována hrubá míra porodnosti kolem 40 ‰. Ve městech byla pozorovaná hodnota nižší (Fialová, 1998). Proto byla pro Litoměřice zvolena úroveň porodnosti 37 živě narozených na 1000 osob. Dále byl odhad počtu obyvatel Litoměřic počítán za předpokladu stabilní úrovně sňatečnosti vyjádřenou pomocí hrubé míry sňatečnosti. Hrubá míra sňatečnosti je již variabilnějším parametrem, a tak byly vypočítány odhady za předpokladu, že její hodnoty dosahovaly 7 ‰, 8 ‰, 9 ‰ a 10 ‰. Tyto hodnoty byly také zvoleny na základě celozemského průměru hrubé míry sňatečnosti na přelomu 18. a 19. století. V příloze 3 je zobrazen odhad vývoje hrubé míry úmrtnosti na základě výše popsanych parametrů.

Poslední možností, jak odhadnout počty obyvatel, je zpětná projekce, avšak je nutné znát alespoň jeden výchozí bod. V roce 1702 bylo provedeno sčítání konzumentů soli za účelem výběru daní, podle něj měly Litoměřice 1161 obyvatel starších 10 let, bohužel údaje za děti se nedochovaly (Maur, Píšová, 1994). V letech 1713–1714 byly vytvořeny tzv. *duchovenské fase* k tereziánskému katastru, zde bylo sečteno 1033 osob, jedná se však pouze o osoby zpovědního věku, jehož hranice se nejspíše pohybovala mezi 7. a 12. věkem, bez známého podílů dětské složky nelze získat celkový počet obyvatel Litoměřic (Maur, 1995). Od roku 1754 byly soupisy prováděny opakovaně. Podle Dvořáčka (1926) se však kvalita jednotlivých soupisů velmi lišila. Soupisy byly nejčastěji prováděny z důvodu zjištění počtů mužů schopných vojenské služby, a proto je nutné přistupovat k jejich výsledkům kriticky. Zpracováním výsledků soupisů na úrovni měst se zabýval ve své práci Schaller (1787), který uvedl, že v roce 1787 měly Litoměřice i se svými předměstími 515 domů a 2830 obyvatel. Tento údaj se stal výchozím bodem zpětné projekce.

Obr. 21 Odhadovaný počet obyvatel na základě hrubých měr sňatečnosti, porodnosti a zpětné projekce přirozeného přírůstku, Litoměřice, 1709–1793

Pozn.: Hms= hrubá míra sňatečnosti, což je počet sňatků na 1000 osob středního stavu v daném roce. Hmp= hrubá míra porodnosti, což je počet živě narozených na 1000 osob středního stavu v daném roce.

Zdroj: SOA, Litoměřice, Schaller (1787), vlastní výpočet

Počet obyvatel v Litoměřicích se během 18. století pohyboval nejpravděpodobněji od dvou do tří tisíc. Odhady na základě úrovně hrubé míry sňatečnosti 7 ‰ a 8 ‰, jsou tudíž velmi nadhodnocené, úroveň sňatečnosti byla tedy zřejmě vyšší. Podle odhadů Duška (1997) se také počet obyvatel Litoměřic pohyboval v rozmezí 2–3 tisíc, v roce 1785 dosáhlo město hranice 3000 obyvatel, v roce 1800 byl odhadovaný počet pouze 2900 obyvatel. Obdobné hodnoty vykazují i odhad v této práci na základě hrubé míry porodnosti (37 ‰). I počty obyvatel získané pomocí zpětné projekce od roku 1787 vystoupily nad hodnotu tři tisíc, ale již v 60. letech 18. století. Po roce 1771 počet obyvatel Litoměřic klesl a až do konce sledovaného období se nezvýšil.

Podle tereziánského katastru z roku 1757 bylo v Litoměřicích-městě evidováno 315 domů, které odvedly pozemkovou daň, v osadě Rybáře bylo 24 domů a v Babinách byly domy dva, celkově bylo na předměstích 111 domů. Vesnice Voldán a Dubina nebyly v tereziánském katastru zaznamenány, z čehož lze soudit, že v této době už byly řazeny do samotného města (Chalupa a kol. 1766, Kotyza a kol., 1997). Odhad počtu obyvatel na základě počtu domů je velmi nepřesný, protože koeficienty průměrného počtu obyvatel na dům jsou pouze přibližné a pohybují se v rozmezí 4,5 až 8,9 pro vesnické domy (Laš'ovková, 1995). Pro město Litoměřice byly použity koeficienty 4,5 a 7,5 jako krajní hodnoty. To odpovídá 1917–3195 obyvatel v roce 1757.

7.3 Shrnutí vývoje přirozené měny a odhadu počtu obyvatel

Vývoj přirozené měny v Litoměřicích v 18. století lze rozdělit do čtyř etap. Od počátku sledovaného období město přirozenou měnou obyvatelstvo získávalo. Populační růst však ukončila demografická krize v letech 1719–1721. Další období se vyznačuje téměř nulovým přirozeným růstem obyvatelstva. Pouze v letech 1750–1759 se zvýšila hodnota vitálního indexu na 1,4. Ještě v dalším desetiletí se počet obyvatel Litoměřic přirozenou měnou mírně zvyšoval. Další demografická krize v letech 1771–1773 nezpůsobila pouze konec kladného populačního vývoje, ale v letech 1770–1779 začaly Litoměřice přirozenou měnou obyvatelstvo ztrácet, a ačkoliv se v další dekádě vitální index rovnal opět jedné, v letech 1790–1799 obyvatelstvo města přirozenou měnou dále ubývalo.

Vývoj přirozeného přírůstku se stal součástí jedné z metod odhadu počtu obyvatel Litoměřic. Díky Schallerovu (1787) zpracování soupisu obyvatelstva za města byl získán počet obyvatel pro rok 1787, který se stal výchozím pro zpětnou projekci. Od hodnoty 2830 byl postupným odčítáním přirozeného přírůstku za jednotlivé roky získán počet obyvatel za celé sledované období. Dle tohoto odhadu se počet obyvatel Litoměřic pohyboval okolo 2–3 tisíc a nejvíce obyvatel měly Litoměřice v 60. letech. Další metoda odhadu celkového počtu obyvatel spočívala v předpokladu stabilní úrovně sňatečnosti a porodnosti. Jako výchozí parametry byly zvoleny hrubé míry sňatečnosti a porodnosti. Za předpokladu, že by hrubá míra sňatečnosti dosáhla hodnot 7 ‰ či 8 ‰, přesáhl by maximální počet obyvatel Litoměřic hodnotu 4000. Pokud by se hrubá míra sňatečnosti rovnala hodnotě 9 ‰, byl by maximální počet obyvatel stále příliš nadhodnocený. Nejpravděpodobnější se zdají počty obyvatel na základě hrubé míry sňatečnosti rovné 10 ‰ a hrubé míry porodnosti rovné 37 ‰, v obou případech převýšil počet

obyvatel Litoměřic hranici tři tisíc v 80. letech 18. století, avšak v závěru sledovaného období pod tuto hranici opět kles. K podobným hodnotám dospěl ve své práci i Dušek (1997), který také odhadoval počet obyvatel na základě přirozené měny.

Poslední možností, jak získat obraz lidnatosti vybrané oblasti, je odhad počtu obyvatel na základě počtu obydlených domů. Tato metoda je však velmi nepřesná, protože konečné počty závisí na zvoleném koeficientu průměrného počtu obyvatel na jeden dům, na jehož výši se dodnes badatelé neshodli. Pro Litoměřice byly zvoleny krajní hodnoty koeficientu 4,5 a 7,5 obyvatel na jeden dům. V tereziánském katastru z roku 1757 bylo evidováno pro Litoměřice a přilehlá předměstí Babiny a Rybáře 426 obydlených domů (Chalupa a kol, 1966, Kotyza a kol. 1997). Tyto údaje by pak odpovídaly přibližně 1900–3000 obyvatel.

Kapitola 8

Závěr

Cílem této práce bylo popsat vývoj přirozené měny v Litoměřicích v letech 1700–1799. Samotná analýza se věnovala jednotlivým demografickým procesům. Konečné poznatky byly použity ke zjištění celkového počtu obyvatel Litoměřic v 18. století.

Data pro tuto práci byla získána jmennou excerpcí matričních záznamů. Při práci s daty se opakovaně projevila jejich kvalita, kterou Dušek ve své analýze přirozené měny Litoměřic (1997) označil za poměrně nízkou. V matrikách sňatků i pohřbů zcela chybí některé roky, v některých letech jsou vedeny pouze strohé záznamy událostí, které ztěžují kontinuální analýzu např. sňatečnosti podle rodinného stavu, či úmrtnosti podle věku. Vybrané sledované období také nabízí velmi málo doplňujících informací, změna nastala až v roce 1784, kdy matriční patent císaře Josefa II. sjednotil obsah všech matrik a rozšířil zápisy například o věk snoubenců, či příčinu smrti.

Díky své poloze se Litoměřice staly strategickým bodem, o který zápolila nepřátelská i císařská vojska během třicetileté války. Tento konflikt negativně ovlivnil jejich ekonomický i populační vývoj. Ani 60 let po ukončení války nedospěly Litoměřice k populační úrovni a ekonomickému významu, který měly v době předbělohorské (Kotyza a kol., 1997, Šamánková, 1982). Přesto byl počátek 18. století obdobím největšího populačního růstu za celé sledované období. Tento pozitivní vývoj ukončila demografická krize v letech 1719–1721 způsobena epidemií a hladomorem. Poté přišlo období stagnace ve vývoji přirozené měny, které vyvrcholilo další demografickou krizí v letech 1741–1743. V tomto období byly Litoměřice opakovaně obsazovány nepřátelskými vojsky během války o dědictví rakouské. Populační ztráty města byly především nepřímé, kdy se z důvodu nedostatku potravin a přítomnosti vojáků zvýšila úroveň úmrtnosti a také snížila úroveň porodnosti. V 50. a 60. letech 18. století opět Litoměřice přirozenou měnou obyvatelstvo získávaly. Přirozený přírůstek byl ovšem ukončen demografickou krizí v letech 1770–1772, kdy se neúroda a epidemie skvrnitého tyfu podepsala na již vysíleném obyvatelstvu. V 70. letech 18. století začaly Litoměřice poprvé přirozenou měrou obyvatelstvo ztrácet a s výjimkou let 1780–1789, kdy úroveň přirozeného přírůstku stagnovala, ubýval počet obyvatel přirozenou měrou až do konce sledovaného období.

Tato práce se pokusila ověřit tři hypotézy. První se týkala charakteru sňatečnosti, protože předpokládala, že průměrný věk při vstupu do manželství u protogamních svazků byl v Litoměřicích vyšší než v agrárních oblastech. Tato hypotéza se potvrdila. Průměrný sňatkový věk u svobodných snoubenců byl v Litoměřicích vyšší jak v porovnání s panstvím Štáhlavy

(Velková, 2009), tak v s panstvím Dobrovice (Holubová, 2003). Hodnoty pozorované v Litoměřicích byly dokonce výrazně vyšší než ve městech Frýdku a Místku, a to o více jak 3 roky u ženichů i nevěst.

Další hypotéza zněla, že podíl nemanželských dětí byl v Litoměřicích vyšší než v agrárních oblastech a než ve městech s nižším podílem německy mluvícího obyvatelstva po celé sledované období. Tato hypotéza se potvrdila pouze z části. Až do 50. let 18. století byl podíl nemanželských dětí nižší než například na Štáhlavsku (Velková, 2009) nebo ve vesnici Komín (Brabcová, 1996). Od 50. let 18. století však v Litoměřicích podíl nemanželských dětí rostl a již od roku 1770 se pohyboval nad úrovní 9 %. V závěru 18. století byl pozorovaný podíl nemanželských dětí v Litoměřicích vyšší než na panství Štáhlavy (Velková, 2009), nebo ve městech Frýdku a Místku (Lipovski, 2013) či v blízkém Ústí nad Labem (Dušek, 1974). Obdobný nárůst i úroveň podílu nemanželských dětí byl pozorován pouze na farnosti Panny Marie pod řetězem v Praze (Kačerová, 2004). Od 70. let 18. století je možné Litoměřice označit za město s poměrně vysokým podílem nemanželských dětí.

Poslední předpoklad se týkal úrovně kojenecké úmrtnosti a očekávalo se, že po celé sledované období bude v Litoměřicích kojenecká úmrtnost vyšší než v zemědělských oblastech. Tato hypotéza se potvrdila. Úroveň kojenecké úmrtnosti byla v Litoměřicích vyšší než například na panství Štáhlavy (Velková, 2009) nebo na třeboňské farnosti (Répasová, 1982). Ve srovnání s dalšími městy však jsou hodnoty pozorované v Litoměřicích průměrné. Úroveň kojenecké úmrtnosti v Litoměřicích tedy odpovídá běžným hodnotám zjištěných pro jiná města v 18. století.

Léta 1700–1799 byla pro Litoměřice těžká. Táhlé válečné konflikty se vždy dotkly města a negativně ovlivnily úroveň úmrtnosti, sňatečnosti i porodnosti. Ačkoliv se celkový počet obyvatel v Litoměřicích zvyšoval, byl tento růst velmi mírný. Odhadovaný počet obyvatel se pohyboval v rozmezí 2000–3000. Během 100 pozorovaných let nedokázaly Litoměřice překonat populační ztrátu, kterou utrpěly během třicetileté války.

SEZNAM POUŽITÉ LITERATURY

- BERANOVÁ, Jana. Demografický vývoj města Kouřim v letech 1650–1850. *Historická demografie*. Praha: Komise pro historickou a sociální demografii, 1994, roč. 18, s. 69–104. ISSN 0323-0937
- BOLOGNE, Jean-Claude. *Svatby: dějiny svatebních obřadů na západě*. Praha: Volvox Globator, 1997, [390 s]. ISBN 80-7207-054-1
- BRABCOVÁ, Petra. *Demografická charakteristika venkovské rodiny na Moravě v protostatistickém období, vytvořená na základě údajů získaných excerpací církevních matrik pro vesnici Komín v průběhu 18. století*. Diplomová práce, Brno: Masarykova univerzita v Brně, 1996, [146 s].
- ČÁŇOVÁ, Eliška. Prameny pro demografickou statistiku v archívu pražského arcibiskupství. *Historická demografie*. Praha: Ústav československých a světových dějin ČSAV, 1970, roč. 4, s. 19–32. ISSN 0323-0937
- DOKOUPIL, Lumír, NESLÁDKOVÁ, Ludmila. Úmrtnost kojenců a mladších dětí v českých zemích na sklonku feudalismu. *Historická demografie*, Praha: Ústav československých a světových dějin ČSAV, 1967, roč. 1, s. 141-158. ISSN 0323-0937
- DÜLMEN, Richard van. *Kultura a každodenní život v raném novověku, díl 1.: dům a jeho lidé*. Praha: Argo, 1999, [340 s]. ISBN 80-7203-116-3
- DUŠEK, Ladislav. *Demografický vývoj od 17. do poloviny 19. století*. In: KOTYZA, Oldřich, SMETANA, Jan, TOMAS, Jindřich a kol. Dějiny města Litoměřic. 1. Vyd. Litoměřice: Město Litoměřice, 1997, s. 250–257. ISBN 80-85433-48-6
- DVOŘÁČEK, František. *Soupis obyvatelstva v Čechách, na Moravě a ve Slezsku v letech 1754–1921*, Praha: František Dvořáček, 1926, [238 s].
- FIALOVÁ, Ludmila. *Století demografické statistiky*. In: FIALOVÁ, Ludmila., HORSKÁ, Pavla., KUČERA, Milan a kol. Dějiny obyvatelstva českých zemí. 2. vydání, dopl. Praha: Mladá fronta, 1998, s.133–226. ISBN 80-204-0720-0.
- GLOCKSPERGER, Johann. *MAPA č. 6 – Výřez z katastrální mapy z roku 1726*. In: Ed. ŠMAHEL, František. Historický atlas měst České republiky, svazek č. 1 – Litoměřice. Praha: Historický ústav Akademie Věd ČR, 1996. ISBN 80-85268-47-7

- GRULICH, Josef. *Populační vývoj a životní cyklus venkovského obyvatelstva na jihu Čech v 15. až 18. století*. 1. vydání, České Budějovice: Jihočeská univerzita v Českých Budějovicích, 2008, 475 s. ISBN 978-80-7394-091-1
- HANČLOVÁ, Jana, TVRDÝ, Lubor. Úvod do analýzy časových řad. Ostrava: VŠB-TU Ostrava, 2003, 34 s. Dostupné z: <http://gis.vsb.cz/pan-old/Skoleni_Texty/TextySkoleni/AnalyzaCasRad.pdf>
- HLAVÁČKOVÁ, Ludmila, SVOBODNÝ, Petr. Dějiny lékařství v českých zemích. 1. vydání, Praha: Triton, 2004, 248 s. ISBN 80-7254-424-1
- HOLUBOVÁ, Michaela. *Sňatečnost obyvatelstva farnosti Dobruška do roku 1869*. Diplomová práce. Ostrava: Ostravská Univerzita, 2003, [168 s].
- HORSKÁ, Pavla. K otázce vlivu nemanželských porodů na vývoj plodnost z hlediska historické demografie. *Demografie*, Praha: Federální statistický úřad, 1980, roč. 22, s. 343–350.
- HOŘÍNEK, Aleš, KORABEČNÁ, Marie, KŘÍŽKOVÁ, Věra, REISCHIG, Josef. Plod „opravuje“ matčino tělo. *Vesmír*, Praha: Vesmír, spol. s.r.o, 2005, roč. 84, č. 5, s. 264–268. ISSN 1214-4029 Dostupné z: <<http://casopis.vesmír.cz/clanek/plod-opravuje-matcino-telo>>
- Ed. CHALUPA, Aleš a kol. *Tereziánský katastr český. Sv. 2, Rustikál (kraje K-Ž)*. Praha: Archivní správa Ministerstva vnitra ČR, 1966. [524 s].
- JANČÁREK, Petr, KAISEROVÁ, Kristina. *Ústí nad Labem od druhé poloviny 17. století do počátku 19. století*. In: Kolektiv autorů. Dějiny města Ústí nad Labem. Ústí nad Labem: Magistrát města Ústí nad Labem, 1995, [369 s]. ISBN 80-901761-5-1 [citováno 6. 3. 2016] Dostupné z: <<http://www.usti-nad-labem.cz/cz/zivot-mesta/historie-mesta/>>
- KAČEROVÁ, Eva. *Demografický vývoj farnosti Panny Marie pod řetězem v Praze v 17. a 18. století*. Rigorózní práce. Praha: Univerzita Karlova v Praze, 2004, [153 s].
- KÁRNÍKOVÁ, Ludmila. *Vývoj obyvatelstva v českých zemích 1754–1914*. 1. vydání, Praha: NČSAV, 1965, [402 s].
- KAŠNÝ, Jiří. *Manželství v západní tradici. Soubor kanonických studií*. České Budějovice: Jihočeská univerzita, 2006, [103 s]. ISBN:80-7040-921-5
- KOTEROVÁ, Kateřina. Vícečetná gravidita. *Moderní babictví*, Praha: Levret, září 2008, roč. 6., č. 16., s. 1–5. [citováno 31. 3. 2016] Dostupné z: <<http://www.levret.cz/publikace/casopisy/mb/2008-16/?pdf=2>>
- KOTYZA, Oldřich, SMETANA, Jan, TOMAS, Jindřich a kol. *Dějiny města Litoměřice*. 1. vydání, Litoměřice: Město Litoměřice, 1997, [480 s]. ISBN 80-85433-48-6
- KOTYZA, Oldřich, KOTYZOVÁ, Ilona. *Zmizelé Čechy-Litoměřice*. 1. vydání, Praha: Paseka, 2011, [88 s]. ISBN 978-80-7432-091-0

- KŘIVKA, Josef. Populační vývoj mělnického panství v letech 1693–1749: K otázce populačního vývoje zemědělských oblastí Čech po třicetileté válce 1650-1750. *Historická demografie*. Praha: Ústav československých a světových dějin ČSAV, 1967, roč. 1, s. 7–18. ISSN 0323-0937
- KŘIVKA, Josef. Význam poddanských seznamů pro demografické bádání. *Historická demografie*. Praha: Ústav československých a světových dějin ČSAV, 1970, roč. 4, s. 50–58. ISSN 0323-0937
- KUČA, Karel. *Města a městečka v Čechách, na Moravě a ve Slezsku: III. díl Kolín-Miro*. 1. Vydání, Praha: Libri, 1998, s. 521–553. ISBN 80-85983-15-X
- KUKLO, Cezary. *Demografia Rzeczypospolitej przedrozbiorowej*. Warszawa: Wydawnictwo DiG, Instytut Historii Polskiej Akademii Nauk, 2009, [518 s]. ISBN 978-83-7181-533-1
- KUPROVÁ, Barbora. *Vývoj obyvatelstva na panství Škvorec na přelomu 18. a 19. století*. Diplomová práce. Praha: Univerzita Karlova v Praze, [124 s].
- LAŠŤOVKOVÁ, Barbora. Vývoj úmrtnosti ve farnosti Hostivař v první polovině 18. století. *Historická demografie*, Praha: Komise pro historickou a sociální demografii, 1995, roč. 19, s. 59–86. ISSN 0323-0937
- LIVI BACCI, Massimo. Populace v evropské historii. [Z ital. originálu přeložil]: Tatranský, Tomáš. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2003, [272 s]. ISBN 80-7106-495-5
- LIPOVSKI, Radek. *Lidé poddanských měst Frýdku a Místku na sklonku tradiční společnosti (1700–1850)*. 1. vydání Ostrava: Filozofická fakulta Ostravské univerzity, 2013, [495 s]. ISBN 978-80-7464-194-7
- MAUR, Eduard. Církevní soupisy obyvatel v katolické a protestantské Evropě. *Historická demografie*. Praha: Ústav československých a světových dějin ČSAV, 1970, roč. 4, s. 4–18. ISSN 0323-0937
- MAUR, Eduard. *Základy historické demografie*. Praha: Univerzita Karlova v Praze, 1983, 194 s.
- MAUR, Eduard, HORSKÁ, Pavla. Zemědělské obyvatelstvo Českých zemí v 17. a 19. století. *Historická demografie*. Praha: Ústav československých a světových dějin ČSAV, 1986, roč. 10, s. 177–189. ISSN 0323-0937
- MAUR, Eduard. *Obyvatelstvo českých zemí v raném novověku: Třicetiletá válka*. In: FIALOVÁ, Ludmila., HORSKÁ, Pavla., KUČERA, Milan a kol. *Dějiny obyvatelstva českých zemí*. Vyd. 2., dopl. Praha: Mladá fronta, 1998, s.75–132. ISBN 80-204-0720-0
- MAUR, Eduard, PÍŠOVÁ, Dagmar. Sčítání konzumentů soli v Čechách roku 1702: edice pramene. *Historická demografie*, Praha: Ústav československých a světových dějin ČSAV, 1994, roč. 18, s. 7–67. ISSN 0323-0937

- MAUR, Eduard. Velikost českých městských obcí podle tereziánského katastru: edice statistických dat. *Historická demografie*, Praha: Komise pro historickou a sociální demografii, 1995, roč. 19, s. 169–204. ISSN 0323-0937
- NAVRÁTILOVÁ, Alexandra. *Narození a smrt v české lidové kultuře*. 1. vydání, Praha: Vyšehrad, 2004, [416 s].
- PAVLÍK, Z., RYCHTAŘÍKOVÁ, J., ŠUBRTOVÁ, A. *Základy demografie*. 1. vydání. Praha: Academia, 1986, [736 s]. ISBN 21-075-86.
- RÉPÁSOVÁ, Marie. *Demografický vývoj farnosti Třeboň v letech 1750-1829*. Archivum Trebonense, Třeboň: Státní oblastní archiv v Třeboni, 1982, svazek 5, s. 82–100. ISSN 0231-7486 [citováno 31. 3. 2016] Dostupné z: <<https://digi.ceskearchivy.cz/DA?lang=cs&menu=0&doctree=1psG&id=1357>>
- ROUČKA, Michal, SKOČDOPOLOVÁ, Radka. Vývoj sezónní sňatečnosti v Československu po druhé světové válce a současná situace v mezinárodním srovnání. *Demografie, revue pro výzkum populačního vývoje*. Praha: Český statistický úřad, 1990, roč. 32, č. 2, s. 118. ISSN 0011–8265.
- ROZSÍVALOVÁ, Eva. Epidemie z roku 1713 ve statistických záznamech a pražských úmrtních matrikách. *Historická demografie*. Praha: Ústav československých a světových dějin ČSAV, 1969, roč. 3, s. 77–80. ISSN 0323-0937
- SCHALLER, Jaroslav. *Topographie des Königreichs Böhmen: Th.V. Leutmeritzer Kreis*. Praha: Schönfeld, 1787, s. 15.
- SKALICKÁ, Eva. *Svatební tradice a rituály v 16. až 18. století v Českých zemích a Anglii*. Bakalářská práce. Brno: Masarykova Univerzita, 2010, [71 s].
- STEINBACHOVÁ, Lucie. Demografický vývoj za hladomoru v letech 1771–1772. *Historická demografie*, Praha: Sociologický ústav AV ČR, 2001, roč. 25, s. 101–128. ISSN 0323-0937
- SVOBODNÝ, Tomáš, KUDĚLA, Jiří. Matriky zemřelých Vlašského špitálu v Praze (1719–1789). *Historická demografie*. Praha: Ústav československých a světových dějin ČSAV, 1991, roč. 15, s. 47–75. ISSN 0323-0937
- ŠAMÁNKOVÁ, Eva. *Litoměřice*. 1. vydání Praha: Odeon, 1982, [237 s].
- ŠTĚRBOVÁ, Blanka. Vývoj sňatečnosti v lokalitě Novosedly nad Nežárkou v letech 1686–1910. *Historická demografie*. Praha: Ústav československých a světových dějin ČSAV, 1987, roč. 11, s. 97–139. ISSN 0323-0937
- ŠUBRTOVÁ, Alena. Kojenecká úmrtnost v Praze v letech 1785-1815 na základě matrik. *Historická demografie*, Praha: Ústav československých a světových dějin ČSAV, 1968, roč. 2, s. 45–57. ISSN 0323-0937
- ŠUBRTOVÁ, Alena. *Dějiny populačního myšlení v českých zemích*. Praha: Česká demografická společnost, 2006, [316 s]. ISBN 80-239-8369-5

- TOMAS, Jindřich. *MAPA č. 1 – Litoměřice – hradiště s podhradskými osadami. Raně feudální městská aglomerace do počátku 13. století.* In: Ed. ŠMAHEL, František. Historický atlas měst České republiky, svazek č. 1 – Litoměřice. Praha: Historický ústav Akademie Věd ČR, 1996. ISBN 80-85268-47-7
- VELKOVÁ, Alice. *Krutá vrchnost, ubozí poddaní?* Praha: Historický ústav AV ČR, 2009, [586 s.]. ISBN 978-80-7286-151-4
- VOJTÍŠKOVÁ, Marie. Farní archivy a historicko-demografické bádání. *Historická demografie.* Praha: Ústav československých a světových dějin ČSAV, 1970, roč. 4, s. 33–49. ISSN 0323-0937
- VONDRA, Roman. *České země v letech 1705–1792: Věk absolutismu, osvícenství, paruk a třírohých klobouků.* 1. Vyd, Praha: Libri, 2010, 383 s. ISBN 978-80-7277-448-7

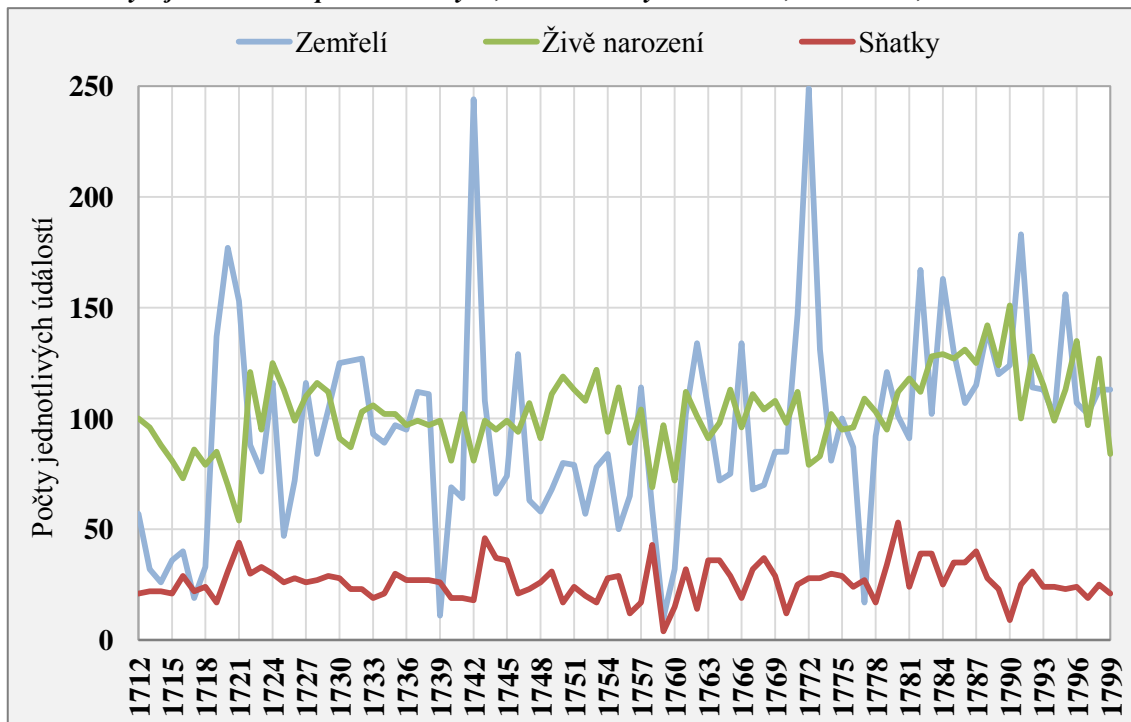
SEZNAM PŘÍLOH

Příloha 1 Vývoj podílů zemřelých v 10letých obdobích (v procentech), Litoměřice, 1700–1799.....	82
Příloha 2 Vývoj absolutních počtů zemřelých, živě narozených a sňatků, Litoměřice, 1712–1799.....	83
Příloha 3 Odhad hrubé míry úmrtnosti na základě zvolených parametrů, Litoměřice, 1712–1799.....	83

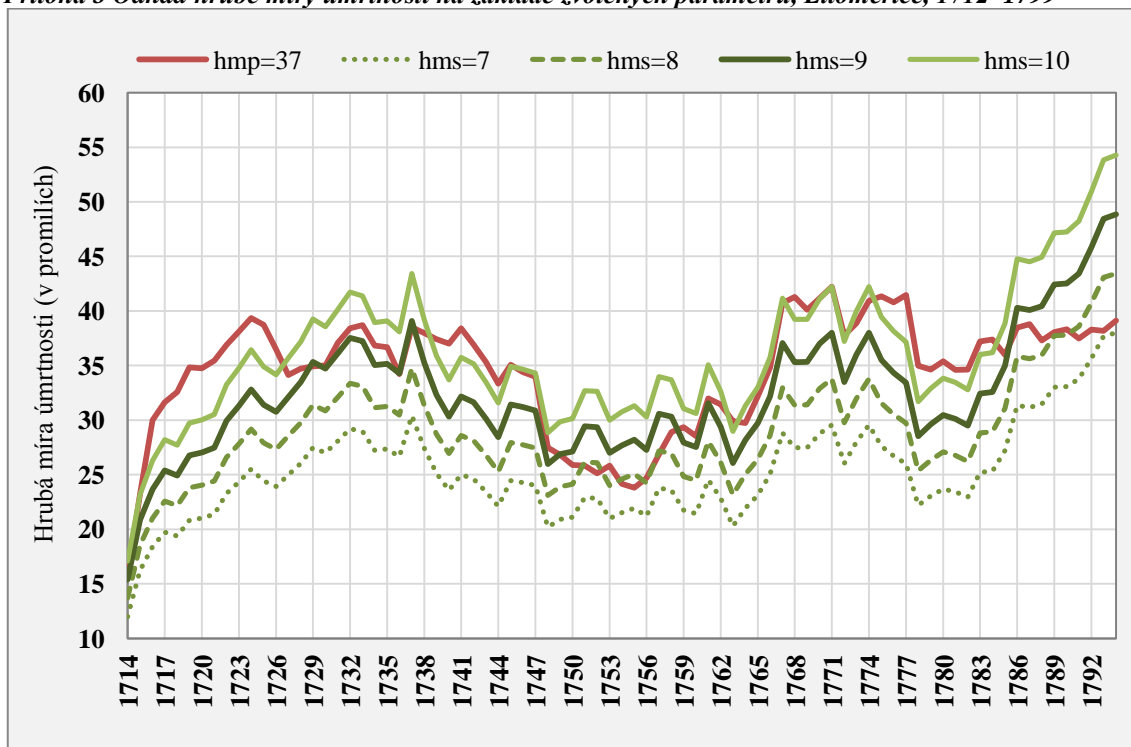
Příloha 1 Vývoj podílů zemřelých v 10letých obdobích (v procentech), Litoměřice 1700–1799

Věková skupina	Podíly zemřelých (v %)									
	1700 1709	1710 1719	1720 1729	1730 1739	1740 1749	1750 1759	1760 1769	1770 1779	1780 1789	1790 1799
0-6 dní	4,1	3,4	3,2	5,1	2,3	1,7	4,6	5,0	8,1	6,0
7-27 dní	6,8	4,7	7,2	7,8	3,5	3,1	7,3	8,3	8,4	5,2
28-364 dní	20,5	8,1	15,2	14,7	10,6	8,3	17,9	14,7	19,3	15,7
1-4	27,4	26,2	19,3	19,9	14,8	18,6	22,1	15,7	16,4	19,0
5-9	1,4	6,7	5,8	8,0	6,4	5,0	6,3	3,8	4,7	6,1
10-14	1,4	4,0	3,2	1,4	3,1	0,8	1,3	1,6	2,2	1,8
15-19	4,1	1,3	2,0	1,7	3,1	1,2	1,2	1,3	1,1	1,1
20-24	1,4	2,7	2,5	2,4	2,5	2,5	1,2	3,1	2,1	1,2
25-29	1,4	2,7	2,4	2,1	3,9	5,0	1,2	3,6	1,8	2,1
30-34	4,1	4,0	4,5	3,6	4,8	3,9	2,3	2,9	1,8	2,5
35-39	1,4	2,0	2,3	1,7	5,1	5,8	2,9	3,3	2,4	2,8
40-44	2,7	6,0	7,0	4,2	4,9	4,3	2,6	3,9	2,8	2,5
45-49	0,0	1,3	2,0	3,1	6,8	7,0	2,9	3,5	2,3	4,1
50-54	4,1	6,0	5,8	5,0	5,3	9,1	4,6	4,3	2,9	3,0
55-59	2,7	1,3	1,8	2,7	3,9	7,0	2,3	2,9	3,8	3,5
60-64	5,5	9,4	6,6	5,1	7,6	7,5	3,9	5,9	4,4	4,4
65-69	1,4	2,7	2,2	1,3	4,5	2,1	3,6	3,6	2,8	5,2
70-74	5,5	3,4	3,7	4,3	1,6	3,1	4,5	6,6	5,0	5,1
75-79	1,4	0,7	1,2	1,2	2,4	1,7	2,9	2,4	3,4	4,7
80-84	1,4	2,7	1,7	2,8	1,5	1,0	2,4	2,4	2,1	2,2
85+	1,4	0,7	0,5	1,8	1,3	1,2	2,1	1,3	2,1	2,0

Zdroj: SOA Litoměřice, výpočet vlastní

Příloha 2 Vývoj absolutních počtů zemřelých, živě narozených a sňatků, Litoměřice, 1712–1799

Zdroj: SOA Litoměřice, výpočet vlastní

Příloha 3 Odhad hrubé míry úmrtnosti na základě zvolených parametrů, Litoměřice, 1712–1799

Pozn.: Hms= hrubá míra sňatečnosti, což je počet sňatků na 1000 osob středního stavu v daném roce.
Hmp= hrubá míra porodnosti, což je počet živě narozených na 1000 osob středního stavu v daném roce.

Zdroj: SOA, Litoměřice, Schaller (1787), vlastní výpočet